Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VALDEMAR SEEGER

FRA FREDERIKSBORG OG KRONBORG AMTER

FRA KULSVIERLANDET II

FORHOLD OG TILSTANDE I NORDØSTSJÆLLAND
I TIDEN FRA CHRISTIAN VI'S TRONBESTIGELSE
TIL OMKRING 1780

UDGIVET AF OG TRYKT I C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
I HILLERØD (OSWALD TERKELSEN) I AARET 1931

VALDEMAR SEEGER

FRA FREDERIKSBORG OG KRONBORG AMTER

FRA KULSVIERLANDET II

FORHOLD OG TILSTANDE I NORDØSTSJÆLLAND
I TIDEN FRA CHRISTIAN VI'S TRONBESTIGELSE
TIL OMKRING 1780

UDGIVET AF OG TRYKT I C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
I HILLERØD (OSWALD TERKELSEN) I AARET 1931

Dette Bidrag til Frederiksborg og Kronborg Amters Historie er en Fortsættelse af mit i 1929 udgivne Skrift „Fra Kulsvierlandet".

I nævnte Bog skildres Forhold og Tilstande i Frederiksborg og Kronborg Amter fra Slutningen af Christian V's Tid til Frederik IV's Død. I nærværende Bog fortælles om Udviklingen i Amterne i Tiden fra Christian VI's Tronbestigelse til omkring 1780.

Materialet er tilvejebragt ved en Gennemgang af Frederiksborg og Kronborg Amters Arkiv og en Samling Hillerød vedrørende Breve, som findes i Sjællands Stiftamts Arkiv.

Til mit Arbejde har Carlsbergfondet ydet et Tilskud, for hvilket jeg herved i Ærbødighed bringer min bedste Tak.

Materialet, paa hvilket Bogen hviler, er i Landsarkivet ordnet paa overskuelig og let tilgængelig Maade, og jeg takker Arkivets Embedsmænd og Funktionærer for udvist Hjælpsomhed.

Fredensborg, i August 1930.

Valdemar Seeger.

FREDERIKSBORG

DEN dygtige Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter, *Friederich v. Gram*, var i 1730 ved Regeringsskiftet 66 Aar gammel. Hans to Sønner, *Friederich Carl* og *Carl Christian*, hvis Opvækst og Udvikling han med levende Glæde havde fulgt, var henholdsvis 28 og 27 Aar og indtog trods deres Ungdom allerede høje Stillinger.

Friederich Carl var Kong *Christian VI's* Hofmarskal, og Carl Christian, som 1725 var bleven Jægermester, blev 1731 Hofjægermester.

Friederich v. Gram havde i mange Aar haft et svagt Helbred. Under et Vinterophold i København 1741 blev han syg. Sønnen, *F. Carl v. Gram*, maatte udføre hans Amtmandsgerning, og da han den 25. Marts samme Aar afgik ved Døden, blev Sønnen udnævnt til Faderens Efterfølger. I Begyndelsen af sin Embedsvirksomhed følte den unge Amtmand sig noget fremmed overfor Amternes Befolkning, thi han havde tilbragt Størstedelen af sin Ungdom udenfor Hjemmet paa Frederiksborg og havde sin meste Tid levet i Hofkredse. Som Amtmand ønskede han ikke udelukkende at støtte sig til sine nærmeste Underordnede, Regimentsskriverne, men søgte ved Sognefogderne at skabe et Mellemled mellem sig og Amternes Beboere. Han fik derfor ændret det Forhold, at Regimentsskriverne udnævnte Sognefogderne, og Regimentsskriverne fik fremtidig kun Ret til at indstille tre, af hvilke Amtmanden selv valgte den ene til Sognefoged, den anden til Underfoged, og han opnaaede derved ogsaa selv at kunne instruere Sognefogderne om deres Pligter[1].

I *Frederik IV's* Tid havde Kongens og Amtmandens Færden i

Nordsjælland haft et jævnt og folkeligt Præg, men under Christian VI blev Hof og Embedsmænd mere fornemme, Afstanden mellem Store og Smaa større. De Tider, da Konge og Amtmand kørte sammen ud paa Landet og snakkede med Folk, var forbi; men under sin lange Embedsvirksomhed blev F. Carl v. Gram alligevel fortrolig med Beboerne, og den Stilling, han indtog overfor Befolkningen, blev i alt væsentligt ligesom Faderens.

Han havde god Forstaaelse af, at det var en uhyre Byrde, man i Form af Hoveri lagde paa Bondestandens Skuldre, og han paatalte dette, saa ofte Lejlighed gaves, ligesom han gjorde, hvad han kunde, for i saa Henseende at lette det Tryk, der hvilede paa Bønderne.

Han viste sig ogsaa paa andre Omraader human, selv om han, da Tiden for Drøftelsen af Reformer var inde, ikke stod paa den mest frisindede Side. De Erklæringer, han afgav i Sager angaaende paatænkte Landboreformer, viser, at han gerne vilde gavne Bønderne, men at han frygtede, at de særlige Forhold i Amterne vilde vanskeliggøre Reformernes Gennemførelse, og han gav dem derfor kun betinget Tilslutning.

Medens F. Carl v. Gram ligesom Faderen om Sommeren boede paa Frederiksborg, tog han om Vinteren Ophold i København. Hans Fader og dennes Formænd havde ogsaa af og til boet i Hovedstaden, men F. Carl v. Grams Vinterophold i Byen strakte sig vistnok over længere Tid, end Forgængernes havde gjort. Han vilde, som den Hofmand han var, helst være i Hoffets Nærhed. I 1753 skrev han om at faa en berammet Session paa Frederiksborg udsat, da han ikke kunde være tilstede, fordi han „efter Allerunderdanigst Pligt" nødvendigvis maatte være i København „i henseende til hendes Majest. Dronningens høye nedkomst i Barsel Sæng som og ellers til hendes Kongelig Højhed Princesse Charlottes indfaldende Gebuhrts Dag."[2] Naar endog Dronningens „høye Nedkomst"[3] krævede Grams Nærværelse, har der næppe ved Hoffet været nogen stor eller lille Begivenhed, ved hvilken han har ment at kunne undværes.

Paa Grund af dette Forhold blev mange af Amtets Sager ekspederede i Hovedstaden, og der maatte være stadig Forbindelse mellem Amtmandens Bolig i København og Frederiksborg, hvor Skrivestuen i hans Fraværelse forestodes af Amtsfuldmægtigen, som sam-

men med Skriverkarlene sled i det med de mange Breve til Kollegierne, Regimentsskriverne, Præster, Fogder o. s. v.

Naar Amtmanden om Foraaret flyttede fra København til Frederiksborg, og naar han om Efteraaret atter flyttede tilbage, blev alle Vangemændene, det ene Aar fra Frederiksborg Amt, det andet fra Kronborg Amt, tilsagt til at befordre hans Bagage. Da han 1769 ikke mere havde Inspektionen med Stutterierne, idet Tilsynet med disse da var overdraget til Overceremonimester *v. Plessen*, var der en Vangemand, som mente, at han nu ikke mere havde noget med Gram at gøre, og at han derfor ikke mere behøvede at være Flyttemand for denne, men han blev naturligvis hurtig belært om sin Fejltagelse i saa Henseende[4]. Naar Amtmanden skulde bruge de mange Vangemænd som Flyttefolk, maa han altsaa ved Ind- og Udflytningen have medført en meget stor Bagage. Han førte sikkert ogsaa et stort Hus og havde mange Tjenestefolk, bl. a. ogsaa en Forrider.

F. Carl v. Gram beklædte Amtmandsembedet i 41 Aar. Han var blandt de mange, der maatte „gøre Springet" i Christian VII's Tid. Afskedigelsen kom i Form af en af Struensee udstedt Kabinetsordre af 10. September 1771 og motiveredes med, at Kongen agtede at foretage nogle Forandringer i Frederiksborg og Kronborg Amter, og at Grams høje Alder — han var dengang 69 Aar — ikke tillod ham at have Besværet hermed, men Ordren var affattet i naadige Udtryk og indeholdt Meddelelse om, at han som Belønning for hans Iver i Kongens Tjeneste skulde have en aarlig Pension paa 1000 Rdl.[5] Meddelelsen om Afskedigelsen synes dog at være kommet bag paa Gram, og Amtmandsskiftet foregik ret hovedkuls. Gram underrettede straks det danske Kammer om, at han havde henlagt alt, hvad der var ankommet med den sidste Post, indtil han fik Underretning om, hvem der skulde være hans Efterfølger[6]. Han fik ikke Lov til at vente ret længe. Allerede to Dage senere underskrev den nye Amtmand, *Henrich v. Levetzow*, Posten. Gram fik dog ved en ny Kabinetsordre Lov til at beholde sin Bolig paa Frederiksborg til Paaske, dog skulde han stille de nødvendige Værelser til Levetzows Raadighed[5].

Samtidig med Gram blev ogsaa Amtmanden over Hørsholm Amt afskediget, og Levetzow, som tidligere havde været Hofmarskal hos Dronning *Sophie Magdalene*, og som havde sit Hjem paa Kokkedal[6],

blev Amtmand baade over Hørsholm og Frederiksborg og Kronborg Amter.

F. Carl v. Gram døde 1780. Han levede altsaa endnu 9 Aar efter sin Afskedigelse.

Foruden Amtmanden boede Slotsforvalteren, Oldfruen og talrige underordnede Funktionærer paa Frederiksborg.

Den gamle *Hans Nielsen*, der havde tjent saavel under *Christian V* som under Frederik IV, var fremdeles Slotsforvalter til sin Død 7. Juni 1737[7]. Han efterfulgtes af *Spærch*, som ligeledes døde i Tjenesten 9. Juli 1770, og Embedet overtoges derefter af Spærchs Svigersøn, *Goes*[6].

Hans Nielsen ejede en Gaard i Hillerød. Denne var mere fornemt udstyret end andre Ejendomme i Byen, og da det ved Overleveringen fra Hans Nielsens Bo til den nye Slotsforvalter viste sig, at der manglede et og andet af Slottets Inventar, spandt Sladderen sit Net om dette Hus og dets kongelige Udstyr. Kammeret stillede som Følge heraf Krav om, at Hans Nielsens Enke skulde aflægge Ed paa, at intet af det, som manglede af Slottets Inventar, var kommet hende selv eller hendes afdøde Mand tilgode. Hun nægtede at aflægge Eden, idet hun paaberaabte sig, at hun var en gammel Kone med en svag Hukommelse, og Kammeret forlangte derefter, at der skulde foretages Husundersøgelse hos hende. Amtmanden, der paa Forhaand havde erklæret, at han havde kendt saavel Hans Nielsen som Konen i mange Aar, og at han ikke kunde tænke sig, at noget af det manglende var kommet dem selv til Nytte, maatte sammen med den nye Slotsforvalter og Regimentsskriver *Morsleth* — sidstnævnte mødte paa Enkens Vegne — gaa Hjemmet nøje efter. I et Værelse var der nogle gamle Paneler, som stammede fra Sparepenge. Enken oplyste herom, at „højsalig Kongen" havde foræret hendes Mand dem, da de ikke mere var brugelige til kongelig Tjeneste. Hun havde intet skriftligt Bevis herfor, men Bygmester Krieger var vidende derom. Med Kvitteringer beviste hun, at hendes Skilderier var købte og betalte. Nogle Portrætter af de kgl. Herskaber og af Enkens egen Familie m. fl. havde hun og hendes Mand enten selv bekostet eller faaet foræret af Vedkommende. En gammel Løjbænk med forgyldt Billedhuggerarbejde havde hun faaet af Hr. *Gyldenløve*, medens hun endnu opholdt sig i København. Der fandtes ogsaa en Stue, belagt med Marmorfliser, og andet Steds en malet Stenkamin, men begge

Dele var allerede paa Gaarden, da hendes Mand købte den.

Da de ældste Betjente paa Slottet kunde bevidne, at „ord og rygte gik", at Kongen, da Sparepenge blev nedrevet, havde foræret Hans Nielsen Panelerne, frafaldt de strenge Herrer i Kammeret omsider Kravet paa Slotsforvalterenken[8].

OLDFRUEN OG HENDES DØTRE. Paa Frederiksborg, hvor der til Beboelse og i andre Øjemed var lagt Beslag paa alle Bygninger udenfor Hovedslottet, kneb det svært med Pladsen, og Oldfruen, som fremdeles, naar Hoffet residerede paa Sommerslottene, besørgede Vasken, boede under Tag med Amtmanden.

Hun vilde gerne have Loftet, der strakte sig over hendes og Amtmandens Bolig, til Tørreloft. Regimentsskriveren brugte imidlertid dette Loft, der var saa stort, at det kunde rumme 800 Td. Sædkorn, til at lægge den Byg og Havre paa, som Bønderne om Foraaret fik til Udsæd. Man maatte saa ordne Forholdet saaledes, at Regimentsskriveren kun maatte bruge Loftet om Vinteren, medens det om Sommeren blev stillet til Raadighed for Oldfruen.

Oldfruen holdt som alle Funktionærer ved Landslottene Køer, men hun manglede Staldrum, og hun maatte derfor om Vinteren hjælpe sig med at sætte Køerne ind i Vaskehuset. Til Vasken maatte Rendelæggeren sørge for det fornødne Springvand, thi Slotssøens Vand duede ikke til at vaske i, da det om Sommeren var grønt af Grøde[1].

Af Slottets hyppigt skiftende Oldfruer nævnes i Amtets Papirer tre, Madam *Waischofsky*, Madam *Maria Rosina Schumacher* og Madam *Rich*.

Madam Waischofsky undveg af Tjenesten, og Amtmanden tog hendes ringe Gods i Forvaring[9], og om Madam Rich skrives der flere Gange i Anledning af den triste Skæbne, som ramte hendes Børn. Hun havde to voksne Døtre, *Maria* og *Cathrine*.

Maria tjente ved Hoffet i Fredensborg, hvor hun indlod sig i et Kærlighedsforhold og fødte i Dølgsmaal. Hun blev arresteret i Moderens Lejlighed paa Frederiksborg, og to af Hillerøds Borgere blev mod Betaling antaget til at passe paa hende, men hendes Søster Cathrine hjalp hende til at flygte, og det lykkedes hende at redde sig. Nu gik det saa ud over Cathrine, der maatte indtage Søsterens Plads som Arrestant i Moderens Hjem.

Amtmanden anstrengte sig for at faa hendes Sag behandlet i Borgretten, fordi han gerne vilde have sendt hende til København. Det var nemlig forbundet med store Vanskeligheder og Bekostninger at holde hende arresteret i Oldfrueboligen paa Slottet, thi her vedkom det egentlig ikke Borgerskabet i Hillerød at holde Vagt, og Amtmanden fandt, at det var altfor ubehageligt for Oldfruen, dersom man lod Bønder besørge Vagtholdet, idet Oldfruen saa maatte taale „slige Folk" i Huset og i de Værelser, hvor hun skulde behandle den kongelige Vask.

Amtmandens Anstrengelser i saa Henseende var imidlertid forgæves. Sagen blev behandlet ved Frederiksborg Birketings Ret, og 4. Oktober 1759 blev Cathrine Rich dømt til at have sin Boeslod forbrudt og til paa Livstid at arbejde i Børnehuset. Imidlertid døde Moderen, maaske af Sorg over Døtrenes Skæbne, og Amtmanden fik Medlidenhed med den stakkels unge Pige.

Han sendte hendes Ansøgning om Benaadning til *A. G. Moltke* med en længere Erklæring, hvori han hævdede, at hun havde handlet dels i Sindsforvirring og uden Eftertanke, dels ogsaa af naturlig Kærlighed og Ømhed for at redde sin Søster. Resultatet blev da ogsaa, at Cathrine Rich slap naadigt med en Bøde paa 20 Rdl. til Hillerøds Fattige[10].

ANDRE FUNKTIONÆRER. Foruden de egentlige Funktionærer boede der ogsaa en Kleinsmed og en Grovsmed paa Slottet.

Kleinsmedens Nærværelse var forbunden med Fare, thi han havde sine Kul liggende ved Skorstenen paa Loftet over sit Værksted. Da Brandmajor *Preisler* 1735 paatalte dette, sagde Smeden, at der havde de altid ligget, da man ikke havde anden Plads til dem. Amtmanden foreslog saa at bygge et Kulhus i Smedegaarden[7].

Grovsmeden var en meget betydende Person, thi han var ikke blot Smed, men ogsaa Hestedoktor og kaldtes derfor ogsaa „Artzeneismed".

Man havde ingen Dyrlæger, Smeden kurerede Stutteriets syge Heste. Naar et større Antal af disse blev angrebet af Sygdomme, samledes der paa Slottet et helt Kollegium af fremragende Smede for at drøfte Sygdommens Art og Maaden, paa hvilken den skulde bekæmpes.

I mangfoldige Aar var *Jørgen Ollendorf* Hof- og Artzeneismed paa Frederiksborg. Han døde 1734 og efterfulgtes af *Adam Møller* eller, som han kaldtes, „Mester Adam".

Engang imellem maatte Hofsmeden ogsaa tage i Praksis ud i Landdistrikterne. I Tredserne var en Del Kreaturer paa Landet blevet angrebet af Skab, og Amtmanden sendte Mester Adam ud for at undersøge Sagen. Han fandt ogsaa 84 skabede og 488 lusede Dyr, men forinden han vilde tage dem under Behandling, vilde han vide, hvem der skulde betale, thi Bønderne kunde ikke. Det blev naturligvis saa Kongens Kasse, det gik ud over, hvilket forøvrigt ogsaa tidligere havde været Tilfældet[7].

Mester Adams Ekspeditioner ude paa Landet forløb ikke altid uden smaa Skærmydsler. En Dag, da han var blevet sendt til Bloustrød for at se paa en Bondes skabede Hestebesætning, tørnede han sammen med Smeden i Bloustrød, som overfaldt ham med grove Ord. Den lokale Smed følte sig krænket over en fremmed Hestedoktors Tilsynekomst, thi Bloustrødsmeden følte sig ligesaa kyndig og erfaren som Hofsmeden. Bonden i Bloustrød havde ogsaa selv — formodentlig efter Bloustrødsmedens Anvisning — behandlet sine syge Heste med en Salve, men Resultatet var ganske vist blevet, at Dyrene havde mistet alle Haarene[11].

Mester Adams Efterfølger, *Nicolaj Møller*, købte en Gaard i Hillerød og vilde 1775 indrette sit Værksted i denne, men dette modsatte Amtmanden sig. Smedegaarden paa Frederiksborg maatte ikke flyttes. Det var for farligt at lade Stutterihestene passere Gaden i Hillerød fra Slottet til Smedens Gaard i Byen om Vinteren, naar Stenbroen var iset og glat, og det var for risikabelt at føre dem til denne Gaard, hvor der kunde være inficerede Dyr[6].

SLOTSHAVEN OG INDELUKKET. Slotsgartneren paa Frederiksborg boede ikke paa selve Slottet, men i det under Frederik IV opførte Hus i den nye Allé.

Under Slotsgartneren — ved Regeringsskiftet var det fremdeles *Hans Jørgen Vilcken*, som i Christian VI's Tid afløstes af *Johan Georg Geis*[1] — arbejdede stadig en Mængde Mennesker i Haven, undertiden udkommanderede Soldater, til andre Tider Daglejere. Dagløn-lønnen var 1 Mark. Det var billigst at lade Arbejdet udføre af Sol-

dater, bl. a. fordi man maatte have 20 Husmænd til det Arbejde, som 12 Soldater kunde forrette[7].

Christian VI omfattede Slotshaven med stor Interesse og færdedes ofte i den. I September 1734 befalede han, at der skulde laves en Gangbro over „Cascaden needen ved Søen", saa han og Dronningen kunde passere uden at behøve at gaa omkring over den rette Bro midt i Haven, samt at der skulde laves „et Stelage" med Hjul under[7]. Dette Stillads maatte man have for at klippe de høje Træer.

Kongens Interesse omfattede ogsaa „Indelukket næst ved Køkkenhaven og Badstuen". Naar Hoffet opholdt sig paa Frederiksborg, var Strækningen fra Slottet til Badstuen Veje, som det kgl. Herskab „idelig og fast daglig passerer baade til den indrettede Skydebane og til de nærliggende Promenader".

Ved Indelukket var ansat en Mand, som skulde have Øje med det for at frede det for Folk og Dyr. Dersom det ikke stod under Tilsyn, vilde „den gemene Mand" og Børn beskadige det[1].

Naar Christian den VI var paa Slottet, vilde han have Slotshaven, Indelukket og Alléerne for sig selv. Han taalte hverken Folk eller Fæ paa sine Enemærker, og traf han nogen, undlod han ikke at ytre sin Misfornøjelse herover. Det var imidlertid ikke let at holde Mennesker og Dyr borte fra disse Steder, Forbud mod at færdes her og Trusler om Straf for Overtrædelse af Færdselsforbudene maatte jævnlig udstedes. I Oktober 1733 skrev Amtmanden saaledes til Regimentsskriver Morsleth, at Kongen med stor Unaade havde set Svin, Grise og Faar i Lille Dyrehave. Regimentsskriveren skulde lade dem optage og indløse, og fremtidig skulde de skydes[12].

I Maj 1735 fik Byfogden Ordre til at gøre Borgerskabet i Hillerød bekendt med, at ingen, i hvad Ærinde det end kunde være, maatte køre gennem Slottet og Indelukket paa Kongevejen, thi Kongen vilde have baade Alléen fra Møntporten og Vejen i Indelukket ganske for sig selv. Hvis nogen vilde til Fredensborg, maatte de køre ad Landevejen over Grønholt. De, som fremtidig kørte paa de forbudte Steder, vilde blive straffede[9].

Heller ikke til Fods maatte uvedkommende færdes i Indelukket, men de gjorde det alligevel. Det hedder i Juni 1742, at uagtet Indelukket skal være forbeholdt de kgl. Herskaber, færdes alle, der har Lyst dertil, derinde og forvolder adskillig Forstyrrelse. Byfoged *Mik-*

kelsen skulde gøre Hillerøds Borgere bekendt med, at den, der fremtidig blev truffet i Indelukket, vilde blive straffet.

Kaskaden i Slotshaven og Springvandet stod under Tilsyn af Rendelæggeren eller, som han senere kaldtes, Vandmesteren, der boede i et Hus i Møntportsalléen, paa hvis Grund Slotsgartnerboligen ligger i vore Dage.

Til Rendelæggerhuset knytter sig en lille Tyvehistorie.

I Aaret 1735 beklædtes Stillingen som Rendelægger af *Knud Nicolajsen*. Han var ugift og velhavende, og Historier om hans mange Penge og de Skatte, Rendelæggerhuset gemte, har sikkert cirkuleret i Hillerød og sat en og andens Fantasi i Bevægelse. Hos nogle Smaafolk i Byen, en Tømrersvends Hustru, *Cathrine Leonhardts*, samt en Grovsmed, *Henrich Ramløse* og hans Kone, vakte Fantasierne Begær efter at bemægtige sig Rendelæggerens Guld, og som Redskab benyttede de sig af Rendelæggerens naive Tyende, en ung Pige ved Navn *Maren Olufsdatter*.

En Dag, da Rendelæggeren var borte, stjal hun i hans Chatol 1000 Rdl. samt 50 Speciedukater i Guld og forskellige andre Ting.

Da Rendelæggeren kom hjem, savnede han baade sine Penge og sin Tjenestepige og var naturligvis straks klar over, hvem Tyven var. Han fik at vide, at Pigen var rejst til København, tog sporenstrengs derind og fandt hende ogsaa paa et af de Beværtningssteder, hvor Nordsjællænderne plejede at holde til. Pigen fulgte straks godvillig med ham tilbage til Frederiksborg, og undervejs fortalte hun ham troskyldig, at hun havde taget Pengene, og at hun var rejst til København sammen med en af de kvindelige Hælere for at købe Stads, samt hvor Pengene med Undtagelse af de faa Daler, hun havde brugt, var gemt. Da de var kommet tilbage til Frederiksborg, hentede Rendelæggeren sin røvede Skat tilbage fra den Loftsbjælke, paa hvilken den var skjult.

I Datiden med de strenge Love maatte Følgerne blive tragiske. Alle fire i Sagen implicerede Personer blev dømt til Kagstrygning og Fængsel paa Livstid. For Maren Olufsdatters og Ramløses Kones Vedkommende blev Fængselsstraffen dog nedsat til to Aar med paafølgende Landsforvisning. Som Følge af Dommen blev Smedefolkenes lille Hjem opløst og deres Børn udsatte, og Smedekonen fik endvidere den Tillægsstraf, at hun, der var frugtsommelig, i Fængslet

maatte afvente Eksekutionen, til hun havde født, da man naturligvis ikke i hendes gravide Tilstand kunde overgive hende til Bødlen.

Da Maren Olufsdatter havde afsonet de to Aars Fængselsstraf i Børnehuset, gik en Slægtning i Forbøn for hende, og derved slap hun for Landsforvisningen[13].

STUTTERIET. Med endnu større Interesse end den, Christian VI nærede for Slotshaven, omfattede han Stutteriet. Under Amtmandens Overledelse forestodes dette af Stutmester *Anthoni Schæffer*, som 1734 var en gammel Mand, hvorfor man nævnte Aar ansatte hans Søn, *Claus Schæffer*, som hans Medhjælper[12]. Denne Claus Schæffer blev ogsaa Stutmester, da Faderen 26. Juni 1744 afgik ved Døden.

Ved et Taffel, under hvilket Kongen sammen med Ludvig og Carl v. Plessen, Rosenkrantz og Gram drøftede Stutteriets Forhold, befalede Kongen, at Høvægten skulde afskaffes. Det havde nemlig hidtil været saaledes, at Hestene fik en bestemt afvejet Mængde Hø, men fremtidig skulde Dyrene have saa meget, som de kunde fortære[7].

Den gamle Ordning, hvorefter Hopperne om Vinteren blev opstaldede paa Frederiksborg og Fredensborg, — Hingstene var i København — og om Sommeren græssede i dertil bestemte nordsjællandske Vange, blev iøvrigt opretholdt. Føllene blev fremdeles ligesom under Frederik IV indbrændte, d. v. s. mærkede, paa Esrom, i hvis Kro Bønderkarlene, der bistod med Opjagningen, fremdeles ligesom i fordums Dage blev trakterede med Øl.

For at indfange Dyrene, naar de om Efteraaret skulde føres tilbage til Staldene, var der i Stenholt Vang og i de øvrige Stutterivange indrettet saakaldte Fangekroge. Benævnelsen Fangekrog har givet Anledning til den Misforstaaelse, at Straffanger blev sendt ud paa Arbejde i de nordsjællandske Skove, men det er altsaa ikke Tilfældet[9].

Christian VI tog omkring og besaa Stutterivangene ved Frederiksborg og Esrom[7], og han var yderst unaadig over ved saadanne Lejligheder at se de talrige Køer, Svin, Faar og Gæs, som man med større eller mindre Berettigelse lod gøre Stutterihestene Selskab i Vangene.

Det største Bevis for Kongens Interesse for Stutteriet har man

imidlertid i den store Staldgaard, som han lod *Thura* opføre paa Frederiksborg Ladegaards Grund, og som skulde rumme hele det kgl. Stutteri.

Det var naturligvis et Byggeforetagende, ved hvilket man i høj Grad lagde Beslag paa Bøndernes Arbejdskraft. Til en enkelt Staldbygning maatte Bønderne køre 112,000 Mursten fra Vedbæk Teglværk, 62,000 Mursten fra Karlebo eller Lillerød Teglværk og 14,000 Tagsten fra de gamle Stalde paa Esrom[14]. Allerede 1743 blev det nemlig besluttet at nedrive saavel Staldene som Barakkerne paa Esrom, da disse ikke mere var til nogen Nytte. Materialerne skulde bruges til Nybygninger paa Frederiksborg. Paa Esrom skulde kun de Staldbygninger, der var nødvendige ved de aarlige Følindbrændinger, blive staaende[14].

Pladsen paa Ridebanen omkring de nye Stalde ved den gamle Ladegaard paa Frederiksborg blev planeret af 50 Soldater, som forinden havde været paa Arbejde med Grøftegravning i Stutterivangene[14].

I Foraaret 1737 ankom der „6 Eselinder og 2 Eseler" fra Hannover. Disse Æsler skulde om Sommeren gaa paa Græs i Grønholt Vang og om Vinteren opstaldes paa Frederiksborg. I Grønholt Vang blev der ved Stendalshus opført en Springstald[7]. I Juli samme Aar lod Kongen indrette et Stutteri til Opdræt af Mulæsler. Det skulde bestaa af 2 Æselhingste og 2 Æselhopper samt 18 andre Hopper „af Vores eget Lands Art"[1].

Dette særlige Stutteri eksisterede kun i faa Aar, thi *Frederik V* havde ikke Spor af Interesse for det, men bestemte straks efter Christian VI.s Død at saavel Muldyr- som Æselstutteriet skulde afskaffes. Det bestod da af 19 Muldyr og 18 Æsler.

Amtmanden, som skulde indgive en Forestilling om Afskaffelsen, vidste ikke rigtig, hvorledes han skulde ordne Sagen. Hvis Kongen vilde skænke Muldyrene til Bønderne, mente han nok, at disse kunde have nogen Nytte af dem ved Agerdyrkning og Pløjning, men af Æslerne troede han ikke, at Bønderne kunde have synderlig Gavn. Disse Dyr var smaa af Vækst og havde ringe Kræfter, og Bønderne forstod ikke at omgaas dem, men man kunde naturligvis godt forsøge at give dem til nogle trængende Bønder, dersom der skulde melde sig Liebhavere.

Blandt Æselhingstene var der en hvidgul, som bar det mærkelige Navn „Organist fra Italien". Den var 12 Aar, velvoksen, og havde en køn Skikkelse. Amtmanden foreslog at beholde den tilligemed to af de bedste Hopper og lade dem staa paa Frederiksborg. Hvis Vinteren var haard, kunde man slippe dem ind i Stalden, men ellers kunde de ernære sig paa Møddingen af det Foderaffald, som blev baaret ud fra Stutteriet.

Springstalden i Grønholt Vang blev nedbrudt, og Tømmeret blev givet til Stutmester Schæffer, som anvendte det til Indhegning af sit Hus i „Nyhusene", som tidligere var omgivet med et Risgærde[15].

I Frederik V.s Tid blev Stutteriet iøvrigt i det væsentlige opretholdt uforandret, men efter Frederik V.s Død synes Hoffet ikke at have ofret det større Opmærksomhed, førend *Struensee* gjorde det til et af Objekterne for sine Sparebestræbelser.

Saavel Christian VI som Frederik V havde overværet Stutteriets aarlige Mønstring, og der var i den Anledning ved en af Staldene blevet rejst et Skur, hvor Kongen i Regnvejr kunde staa og se paa Hestenes Forbidefilering. Naar det var overstaaet, plejede han at forære A. G. Molkte en 5-aars, Overjægermester v. Grams Frue en 4-aars og Amtmanden to 4-aars Hopper.

Christian VII tænkte derimod ikke paa Mønstring af Stutteriet og endnu mindre paa Molktes, Fruens og Amtmandens Hopper, men Amtmanden, Fruen og Molkte vilde nødig gaa Glip af Hestene, og Amtmanden paatog sig derfor det lidet delikate Hverv at skrive til Kongen om Sagen og erindre om den kongelige Gave. Det hele var lige til, thi Hopperne var allerede udtagne, det drejede sig blot om det lille kongelige Ord. Aaret efter skrev Amtmanden paany, at det vel ikke var at vente, at det saasnart vilde behage hs. kgl. Majestæt at tage Stutteriet i Øjesyn, og han vilde derfor minde om, at han i hele sin Betjeningstid aarlig havde faaet to Hopper, og at han ogsaa gerne fremdeles vilde have dem.

Kort efter blev Inspektionen med Stutteriet overdraget til v. Plessen, og 1771 blev det reduceret til 91 Stk. Følhopper med deres Yngel, tilsammen 393 Heste, medens Resten blev solgt ved offentlig Auktion. Samtidig blev ogsaa Personalet indskrænket. To Folemestre og en Foderknægt blev pensionerede, medens to andre Funktionærer maatte nøjes med at faa Gagen udbetalt til Aarets Udgang[16].

Efter Struensees Fald blev der paany lagt Vægt paa Stutteriet. 11. September 1775 skrev Levetzow, at det havde glædet ham, at Opelskningen af de kgl. Stutterier paa Frederiksborg i de sidste forløbne to Aar var lykkedes saa vel, at der i 1774 var opdrættet 69 og i 1775 82 Føl[16].

BYGGEARBEJDER PAA SLOTTET. Foruden Opførelsen af Staldgaarden lod Christian VI udføre mange andre Byggearbejder paa Frederiksborg. Slottets Ydre blev underkastet en Hovedreparation, og i Slotshaven opførtes det saakaldte kinesiske Hus, som atter blev nedrevet 1768[17]. Som Følge af disse Arbejder forøgedes det Liv, der i Forvejen herskede paa Slottet, med Færdsel af mange Haandværkere, udkommanderede Soldater og Bønder, der kom kørende med Bygningsmaterialer.

Under et Besøg paa Slottet i Marts 1745 erfarede Kongen, at man ikke med Sikkerhed kunde forvare de mange Arrestanter i Arrestkamrene paa Slottet, dels fordi Murene var af Bindingsværk og let kunde stødes ud, dels fordi de laa i den Port, gennem hvilken al Passage foregik baade Dag og Nat. Arrestanterne kunde derved nemt sætte sig i Forbindelse med Omverdenen og faa Hjælp til at bryde ud. Kongen gav Amtmanden Ordre til at søge Arrester indrettet paa et bedre egnet Sted, og mente, at de burde bygges ved Tinghuset, men Amtmanden fandt, at ogsaa dette Sted var daarligt egnet, da Tinghuset laa ret ensomt borte fra Byen. Omkostningerne ved at bygge et Arresthus her vilde ogsaa blive for store. Han foreslog at indrette Arrester i en Krog ved Broen og Udkørslen til Hillerød[15].

De Arrester, der her er Tale om, er naturligvis ikke Kælderfængslerne under Taarnet. Fra disse Fangehuller skulde man mene, at det maatte være helt umuligt at undslippe, og dog lod det sig gøre, som følgende viser:

En Pige i Hillerød, som var bleven fængslet for Fødsel i Dølgsmaal, sad nederst i Taarnet i det stærkeste og forsvarligste Fængsel. Det var et dybt Hul under Taarnet. Over Hullet fandtes en Lem, og over denne var anbragt en Jernstang, det hele lukket med en Taskelaas[17b]. For at komme ned til Lemmen skulde man gennem en ligeledes med Taskelaas lukket Dør i Taarnet. Man skulde som sagt ikke tro, at nogen kunde slippe ud af dette Hul, men ikke desmindre be-

rettes det, at en eller anden Natten mellen den 25. og 26. Juli 1731 var gaaet ind paa „det mellemste Slot", havde brudt ind gennem Taarndøren, slaaet Taskelaasen for Lemmen itu, brudt Jernstangen fra og befriet Pigen[13].

Naar en Fange saaledes var brudt ud, blev Borgerskabet i Hillerød til Fods og til Hest sendt ud efter Flygtningen, men der var mange Smuthuller i de omliggende Skove, og Adgangen til ved Stranden at faa fat i en Baad og slippe over til Skaane var heller ikke saa svær, saa i mange Tilfælde lykkedes Flugten.

Det foranstaaende viser, at Christian VI nærede megen Interesse for Frederiksborg, og selv om han i sine første Regeringsaar tog Sommerophold paa Fredensborg og senere mest paa Hørsholm, var Frederiksborg dog ogsaa af og til hans Bolig og fik stadig korte Besøg af Kongen. I September 1735 residerede han saaledes paa Frederiksborg og holdt Jagter paa Egnen. Efter Sædvane kørte, red og spadserede Herskaberne meget omkring, og Amtmanden havde nævnte Aar megen Kval med at formaa Regimentsskriver Morsleth til at holde Vejene i forsvarlig Orden. Han maatte endog true ham med overfor Kongen at fralægge sig selv al Skyld for Vejenes daarlige Tilstand.

Aaret efter, da Kongen og Dronningen atter opholdt sig en Tid paa Slottet, var de meget misfornøjede med, at der ikke fandtes tilstrækkeligt Forraad af tørt Brænde. Det var atter Morsleth, der bar Skylden, fordi han ikke havde sørget for rettidig Skovning, og Kongen gav mundtlig Amtmanden Ordre til at tilkendegive Morsleth sit store Mishag med denne Uorden.

Det følgende Aar fik Morsleth at vide, at Kongen havde fundet, at Kongevejen til Fredensborg var i maadelig Stand. Det samme gjaldt Jagtvejen i Stenholt Vang, i hvilken Vej der var Huller, bl. a. ved Paradisdammen. Kongen skal, skrev Amtmanden, forleden da han var i Vangen, have kaldt Morsleth til sig og have sagt, at hans Søn, Kronprinsen, naar han red ud let kunde komme til Skade paa Grund af disse Huller. Prinsesse Charlotte havde ogsaa klaget over Vejen[9].

Christian VI residerede ogsaa i sit sidste Leveaar en Del af Sommeren paa Frederiksborg, men med Kongens Død indlededes en lang Række Nedgangsaar for Slottet, og hvad man i Frederik V's

Tid læser om det i Amtets Papirer drejer sig mest om den store Mængde Vandrotter, som stadig formerede sig, og som slæbte Rug og Havre bort fra Magasinerne. Man førte en temmelig haabløs Kamp mod dem. Amtmanden frygtede for at anvende Gift i Kampen, da han var ængstelig for, at Giften skulde skade andre Dyr og maaske ogsaa var en Fare for Mennesker.

FREDERIK V'S SALVING I SLOTSKIRKEN. I Frederik V's Tid stod altsaa Frederiksborg Hovedbygning saa temmelig forladt, dog var der en enkelt Lejlighed, ved hvilken der blev udfoldet en storslaaet Pragt paa Slottet, nemlig da Kongeparret den 4. September 1747 blev salvet i Slotskirken, i hvilken forøvrigt ogsaa Christian VI og Sophie Magdalene var bleven salvede.

Forud for Begivenheden gik store Forberedelser[18].

Der blev først forlangt en nøje Fortegnelse over alle de Værelser i Hillerød, som var egnede til Indkvartering af de fremmede Ministre, Kavalerer og andre, som var tilsagte til at indfinde sig til Højtideligheden, ligesom det forlangtes opgivet, hvilke Staldrum der fandtes i Byen, og hvormange Heste der kunde skaffes Plads til. Derefter sendte A. G. Moltke Stiftsbefalingsmanden en Skrivelse, i hvilken det hed, at da alle Huse og Lejligheder i og ude omkring Hillerød nødvendigvis behøvedes til Logi for de kgl. Ministre og Betjente samt øvrige med Hoffet kommende Personer, skulde Stiftsbefalingsmanden forbyde Byens Indbyggere, gejstlige og verdslige, enten for Penge at bortleje eller under Venskabs og Slægtskabs Skin at overlade nogen deres Værelser. Alle Lejligheder med Undtagelse af Beboernes egne Sovekamre skulde holdes parate til Kongens Tjeneste.

Regimentsskriverne skulde hos Præster, Degne, Møllere og Sognefogder udskrive saa mange Sengeklæder, som var nødvendige til 60 Senge. Disse Sengeklæder skulde staa til Hoffets Raadighed i fem, seks Dage.

Regimentsskriverne skulde endvidere sørge for, at Landevejene var i Orden, alle Betlere skulde jages bort, fra Prædikestolene blev det bekendtgjort, at Betlere, som til Salvingen indfandt sig ved Slottet eller i Hillerød, vilde blive straffede, og endelig skulde Regimentsskriverne, Udriderne og Sognefogderne selve Salvingsdagen være

tilstede i Hillerød, saa man eventuelt kunde benytte sig af deres Tjeneste.

Kongevejen skulde skaanes det mest mulige. De kgl. Rustvogne, paa hvilke de mange Sager, som skulde bruges ved Festen, skulde føres fra Hovedstaden til Frederiksborg, skulde derfor køre ad Landevejen. De Pakkasser, som indeholdt de forskellige Dele, der skulde bruges til Tronen, var dog saa store, at de ikke kunde befordres ad Landevejen. Man maatte køre dem ad Kongevejen, hvor Portene skulde staa aabne, saa længe Transporten fandt Sted.

Brandmajor *Mazard* blev beordret til med de fornødne Brandfolk at være tilstede paa Slottet, en prisværdig Foranstaltning, thi efter Salvingen skulde der afbrændes et stort Fyrværkeri, og der kunde derfor let indtræde en Katastrofe.

Slotskirkens Indre blev pragtfuldt smykket, alle Stole og Bænke blev taget bort, Vægge og Gulv betrukket med rødt Klæde, Gulvet tillige dækket med røde Fløjlstæpper med Guldfryndser.

Den lukkede Stol ved Siden af Alteret, i hvilken Prinsesserne skulde sidde, blev ligeledes indvendig og udvendig smykket med Guld og broderede Tæpper, og 21 Alen fra Alteret rejstes en mægtig Trone med kostbare Stole til Kongeparret.

Det tog Tid at faa denne Udsmykning besørget, Kirken maatte derfor midlertidig lukkes og Gudstjenesten henlægges til den latinske Skole.

Paa Slottet blev der til Brug paa denne ene Dag rejst flere Bygninger, blandt andet blev der i den mellemste Slotsgaard bygget en høj Pyramide. Uagtet det var den travleste Høsttid, maatte Amtmanden lade tilsige en Mængde Bøndervogne, som ufortøvet maatte transportere Tømmer og andre Materialer fra Frederikssund og Karlebo til Frederiksborg.

Biskop *Worm* salvede Christian VI og hans Dronning, Biskop *Peder Hersleb* Frederik V og Dronning *Louise*.

Begge Biskopperne har efter Befaling beskrevet Højtidelighederne, og Beskrivelserne foreligger i stadselig trykte Bind, men der er stor Forskel paa deres Indhold.

Worms Skrift indeholder kun et kort Referat af Ceremoniellet. Skriftets væsentlige Indhold er hans lange Taler. Herslebs Skrift[19] indeholder derimod saavel hans Taler som en meget udførlig Be-

skrivelse af selve Begivenheden, og medens Worms Taler er af overvejende religiøs Natur, er Herslebs fra Begyndelsen til Enden fyldt med den fadeste Kongesmiger.

Worm og de Biskopper, der bistod ham, vendte nok, da de knælede, deres Ansigter mod Majestæternes Trone, men, skriver han, „henvendte fornemmelig deres Andagt og Hierter til den evig regierende Gud", men Hersleb noterer bogstavelig talt hvert Buk, han har gjort for Kongen, og han synes næsten helt at have glemt den himmelske Herre for den jordiske.

Gangen i Højtideligheden var følgende:

Kongen og Dronningen tog den 30. August Ophold paa Frederiksborg, hvor Hofpræsten, *Bluhme*, den 3. September tog Kongeparret og Kongens Faster, Prinsesse *Charlotte Amalie*, til Alters.

De mange Rangspersoner og fornemme Damer, der skulde deltage, ankom i de nærmeste Dage før Festen og fik anvist Logementer „efter Stedets Lejlighed". Disse Logementer ude i den lille By har sikkert staaet i skrigende Modsætning til al Glansen og Herligheden paa Slottet.

Salvingsdagen var Slotsgaarden fyldt med Soldater. Livgarden til Hest, som naturligvis ved denne Parade var til Fods, stod i to Rækker langs en rød Løber fra Dronningens Trappe til Kirkedøren, det kgl. Drabantkorps, Grenaderkorpset og Garden til Fods stod paa Vagt i den inderste og den mellemste Slotsport.

Af almindelige dødelige slap de, som var forsynede med Overhofmarskallens Billetter, ind i Kirken og fik anvist Pladser paa Galleriet.

Medens dette foregik i Slotsgaarden, havde højtstaaende Damer og Herrer inde i Slottet paataget sig Kammerjomfruers og Kammertjeneres Gerning og iført Kongeparret de kostbare Dragter.

Med næsten større Omhu, end et et Modeblad i vore Dage beskriver Øjeblikkets Moder, beskriver Hersleb disse Dragter, men denne Beskrivelse har mindre Interesse for Nutiden, navnlig ogsaa fordi man har udmærkede Billeder af Kongen og Dronningen iført al Stadsen. Som en Prøve paa Herslebs pudsige Betagelse over al Herligheden anføres dog her hans Beskrivelse af den Dragt, han selv og de to Biskopper, som bistod ham, bar.

Disse Dragter var „af kongelig Gavmildhed" forfærdiget „af sort Fløiel med Over- og Underkiorteler, fine Præstekraver og Fløiels

Boneter[19b]; ligesaa Messe-Klæder af Cammerdug med fine Kniplinger for ned og runden om; desligeste prægtige Bispe-Kaaber, en af Gyldenstykke, med Guld-Kniplinger runden om, og tvende med Sølv-Kniplinger, for de tvende assisterende Biskoper, hvilke Klæder hver af dem blev skienkede til at bære Salvings-Dagen, og siden at beholde til en Admindelse af saadan Højtidelig Forretning, de vare blevne værdige at bruges til".

Ganske pudsigt er det ogsaa efter Herslebs Beskrivelse at erfare, hvor fine i Klæderne Datidens Riddere af Dannebrog var ved denne Lejlighed. Der var 60 Dannebrogsriddere i Processionen, og de bar alle Ordensdragt, Trøjer og Bukser af hvidt Atlask besatte med Sølvgaloner[19c], hvide Strømper og Sko, Kaarde og Gehæng broderet med Guld og Sølv, lange aurorafarvede Fløjlskapper med Underfor af hvidt Atlask og Slag med lange foran nedhængende Kvaster og endelig sorte Hatte med tre Rader hvide og aurorafarvede Fjer.

Hersleb skriver, at Ridderne vakte Opsigt, fordi Ordensdragter ikke i lang Tid var set i noget Optog.

Efter at Kongeparret var iført Stadsen, gik Kongen ind til Dronningen og satte Kronen paa hendes Hovede. Derefter modtog de begge Lykønskninger i deres respektive Audiensværelser.

Slotskirkens Klokker kimede tre Gange, og til Hærpaukernes[19d] og Trompeternes Lyd begav den pragtfulde Procession sig fra Kongens Gemak over det aabne Galleri ned ad Dronningens Trappe til Kirken, hvor Biskopperne i Kirkedøren modtog Kongen, og — som Hersleb noterer — stadig bukkende og gaaende baglæns førte først Kongen senere Dronningen til Tronen.

Da Kongeparret havde taget Plads, fulgte den lange kirkelige Ceremoni med Herslebs svulstige Taler, latinsk Messe, Sang og Musik. Selve Salvingen foregik saaledes, at Hersleb „med bævende Knæ over sin Ringhed til saadan høj Forretning, at staa mellem Guder, og røre ved Majestæten" gik hen til den knælende Konge, „dyppede sine skielvende Fingre i den hellige Salve" og tegnede et Kors paa Kongens Pande, hans Bryst og hans højre Haandled. Dronningen blev salvet paa lignende Maade.

Kongen havde, vel sagtens i Erindring om den lange Tid Christian VI's og Sophie Magdalenes Salving havde taget, bestemt, at

hele Ceremonien kun maatte vare tre Timer, og Hersleb maatte derfor, om end med et Suk, gøre sin Slutningstale kort.

Om Aftenen var der stort Taffel eller rettere mange Tafler paa Slottet.

Kongen, Dronningen og Prinsesserne spiste for sig ved et i Riddersalen med Guldservice dækket Bord. Kaptajner bar Maden op, men havde ved deres Side Livgardere til at bane sig Vej gennem Mængden. Overkammerherre v. Plessen, Staldmester, Grev *Danneskjold Laurvig* og flere Rangspersoner serverede for de Kongelige.

Foruden det kongelige Taffel var der to Marskalstafler for de fyrstelige Personer og alle Ridderne og deres Damer, et Taffel for fremmede Ministre o. fl. I Rosen var der tre Tafler for Rangspersoner og i andre Gemakker Tafler for Biskopperne, Geheimearkivaren, *Hans Gram*, som med Kongeloven havde været tilstede i Kirken, og Hofprædikanten. Endelig var der endnu et Officers- og Kavalértaffel og et Taffel for de øvrige Hofbetjente.

Folket fik sin Part af Gildet i Slotsgaarden. Her sloges man først om Stykker af den røde Løber, der blev givet til Pris. Dernæst fik de, som kunde trænge sig frem, Sulten stillet ved Hjælp af en stor stegt Okse, hvis Indre var fyldt med alle Slags Fugle, Lamme- og Kalvekød, og paa Folkets Tørst bødede man med rød og hvid Vin, der sprang ud af den før nævnte Pyramide. Der blev ogsaa kastet nymøntede Penge ud til Mængden, og Herskaberne og alle, som var inde paa Slottet, betragtede det Liv, som rørte sig i Slotsgaarden.

Da det blev mørkt, blev Pyramiden illumineret. Senere var der atter Taffel, og Kl. 11 tændtes et herligt Fyrværkeri, som varede det meste af Natten. Hersleb skriver, at „den utallige Mængde Mennesker, som havde fra alle Stæder der til samlet sig", kunde bekvemt betragte Fyrværkeriet fra de nærliggende Høje og fra „den gandske Hillerød By".

Vejret var smukt, og „alle omliggende Skove og Dale herbergerede den Nat utallige Mennesker".

I de paafølgende Dage brød Kongefamilien og alle Festdeltagerne op, og det store Oprydningsarbejde kunde paabegyndes.

Det røde Klæde, der havde været anvendt i Kirken, blev skænket til de fattige Lemmer i Hillerød Hospital, og den latinske Skole havde antagelig ogsaa Fordel af Festen, thi ved Salvingen faldt der

naturligvis en større Byge af høje Ordner, og de benaadede maatte formentlig efter Sædvane kvittere i Form af Pengegaver til Skolen.

Endelig fik ogsaa Materialerne fra Pyramiden en god Anvendelse, idet de blev skænkede til nogle nødstedte Mennesker i Stenløse. I Februar Maaned samme Aar, som Salvingen fandt Sted, havde nemlig en stor Ulykke ramt Beboerne i denne By. En Kvinde havde hængt Tøj til Tørring for tæt ved et Ildsted, og Resultatet blev en Brand, som fortærede 8 velopbyggede Bøndergaarde og 14 Fæstehuse. Nu fik de stakkels brandlidte en god Bygningshjælp i Materialerne fra Salvingsfesten[20].

Kongeparrets Salving havde bragt Uro over Slot og By, og den gav Stof til Samtaler i lange Tider, men iøvrigt faldt alt snart tilbage i de gamle Folder.

Paa Slottet som i den lille By, hvis Borgere nu atter havde Raadighed over deres egne Hjem, gik Livet paany i den gamle Gænge.

HILLERØD

SLOTTET Frederiksborg og Byen Hillerød stod i ret intim Forbindelse med hinanden. Saavel indenfor Byens Hegn som udenfor dette og dets Porte laa nemlig flere Bygninger, som, uagtet nogle af dem paa Grund af Beliggenheden maatte betragtes som hørende til Byen, egentlig var denne uvedkommende. De laa paa Slottets Grund og sorterede derfor under Amtmanden, medens den egentlige By som alle Sjællands Købstæder sorterede under Stiftsbefalingsmanden for Sjællands Stift[1].

Alle, som boede paa selve Slottet, saavel som de, der boede paa den til Slottet hørende Grund, betegnedes som Slotsbeboere.

Paa en Maade var disse Slotsbeboere et Samfund for sig, Borgerskabet et andet, men i en Henseende udgjorde Slotsbeboerne og Borgerne dog en Enhed. De dannede nemlig en fælles Menighed, som søgte Frederiksborg Slotskirke.

Byboerne var omkring 1730'erne Købmænd, alle Slags Haandværkere, en forbavsende Mængde Øltappere samt en Mængde ved Stutteriet ansatte Staldkarle, der tildels selv ejede Huse i Byen, men som kun boede der om Vinteren, idet de om Sommeren, naar Stutterihestene var paa Græs i Vangene, lejede sig ind hos Bønderne i Landsbyerne.

Blandt Beboerne var der kun tre, fire velstillede Familier. Resten sad smaat i det, nu da Hoffet efter Opførelsen af Fredensborg i en Del Aar ikke havde haft stadigt Sommerophold paa Slottet, og Byen derfor havde mistet en væsentlig Indtægtskilde.

Gadernes Beliggenhed og Form var ikke meget afvigende fra den

nuværende. Størst var Forskellen mellem Datidens og Nutidens Hillerød i saa Henseende ved det nuværende Torv.

Paa Planen over Hillerød i Pontoppidans „Danske Atlas" er det nuværende Torvs Plads helt optaget, dels af Kirkegaarden, dels af Bygninger, men første Udgave af Pontoppidans Værk skriver sig fra 1730, og det er sandsynligt, at Begyndelsen til Torvet blev til, da Byen blev genopført efter Branden 1733.

I Christian VI's og Frederik V's Tid har dette Torv dog sikkert været uden større Betydning, hvilket bl. a. fremgaar af, at Markederne holdtes paa Pladsen ved det nuværende Møllestræde.

DEN INDHEGNEDE BY. Hillerød var omgivet af et foroven tilspidset Hegn og havde fire Porte, Mølleporten ved Slotsmøllen, „Troldsporten" (Trollesporten) eller Slangerupsporten ved Indkørslen fra Slangerupsvejen, Københavnsporten og Helsingørsporten, førstnævnte ved Københavnsvejen, sidstnævnte i Helsingørsgade ved „Bakken", nu Bakkegade. Portene var paa begge Sider ved Plankeværk forbundet med Stakittet, der omgav Byen.

Oprindelig havde Byen haft en Udkørsel gennem „Bakken", ovenfor hvilken Vejen gik til Præstevangen, men da Frederik IV anlagde den store Allé fra Gartnerhaven til Præstevangshuset, blev den nævnte Udkørsel spærret, og Helsingørsporten anbragt i Helsingørsgade nedenfor „Bakken".

Umiddelbart indenfor Portene laa Acciseboderne, smaa Hytter paa to Fag, i hvilke Accisebetjentene boede.

Gennem Byen flød nogle Vandløb, af hvilke et, der kom fra Allerød Sø, som var den egentlige Hovedkilde for Tilløbet til Slotssøen, var det største. Vandet løb i nogle i gammel Tid gravede Grøfter over Lillerød til Kollerød Sø og derfra videre til Teglgaardssøen og Hillerød. I Byen løb Aaen over Kongensgade, nu Slotsgade, omtrent hvor denne nu udmunder i Torvet, og videre til Søen. Det Stykke af Aaen, der flød gennem Byen, kaldtes Slusen, og en Træbro, som førte over den, kaldtes Slusebroen. Naar denne Træbro, der senere blev erstattet med en Bro af Sten, skulde repareres, gav Kongen Tømmeret, og Byen betalte Arbejdslønnen[2].

Et andet af Slotssøens Tilløb passerede Mørkegade, nu Østergade, og løb gennem en Gaard over Helsingørsgade til Søen.

I Nærheden af Helsingørsporten nedenfor Jægerbakken, eller, som den den Gang kaldtes, Jægergaardsvangen, laa en teglhængt Bindingsværksbygning, Garderstalden. Naar Hoffet i Frederik IV's Tid residerede paa Frederiksborg, havde Garden sine Heste her, og bag Stalden var en aaben Plads, paa hvilken Garderne lagde Staldgødningen, og over hvilken de red til Søen for at vande Hestene. Lige ved denne laa Borgeren *Christopher Redtzholts* Gaard og Skræder *Jens Olsens* Hus[3]. Overfor Garderstalden paa Gadens modsatte Side laa Jægergaarden, „Bakken" og en Række andre Gaarde og Huse.

Dette Sted blev Udgangspunktet for en frygtelig Katastrofe, som halvtredie Aar efter Frederik IV's Død ramte den lille, fattige By.

BRANDEN I 1733. Den 29. April 1733 rasede en voldsom Storm over Nordsjælland.

Skræderen, Jens Olsen, var just i Færd med at opføre et Udhus bag sin Ejendom og havde i den Anledning Haandværksfolk tilhuse. Hans Kone havde Ild i Ovnen, hvor hun varmede Middagsmaden, og Skræderen og en Mand, som hjalp ham med Udhuset, var gaaet ind i Huset for at spise til Middag, da hans lille Datter pludselig skreg op om, at Huset brændte.

Jens Olsen og den anden Mand løb ud og saa, at der var Ild i Halmtaget lige ved Skorstenen. De krøb op paa Taget for at slukke, men Flammer og Heden tvang dem straks ned.

Paa et Øjeblik stod ikke blot Skræderens Sted, men ogsaa Redtzholts Gaard og en Naboejendom, *Anders Bagers* Hus, i Flammer.

Stormen drev en Regn af Gnister over Slotssøen, og Ilden fængede nu ogsaa i Gaardene og Husene ved den gamle Slotskro. Byen brændte saaledes fra to Sider, og Ilden bredte sig med rivende Hast fra Ejendom til Ejendom. I Løbet af halvanden Time laa alle Huse og Gaarde langs Slotssøen fra Garderstalden til Slotskroen, de to nævnte Steder undtagne, i Aske. Den gamle Jægergaard undgik ligeledes Flammerne, derimod brændte den saakaldte „Lille Jægergaard", der laa ved Vejen til Tinghuset, nu Møllestræde, ligesom Ilden ogsaa fortærede de øvrige Steder paa den overfor Slotskroen liggende Side af Kongensgade.

Ialt brændte 37 Gaarde og 31 Huse foruden Hospitalet, den lille Jægergaard og Byens Sprøjtehus. Henved $^2/_3$ af Byen var blevet

Flammernes Rov, seks Mennesker var indebrændt, og et syvende laa meget forbrændt.

Desuden havde Borgerne mistet alle de Heste og alt det Kvæg, de havde paa Stald, og de Brandlidte havde kun reddet lidt eller intet af deres Bohave.

Skaden paa Bygningerne ansloges til 31000 Rdl., Værdien af det brændte Løsøre opgjordes af Borgerne til 16190 Rdl. Desuden brændte et kontant Beløb paa 1032 Rdl. for Byskriveren. Det var Auktionspenge, som han havde liggende.

Den Hast, med hvilken Ilden havde bredt sig, havde forhindret virksomme Foranstaltninger til dens Bekæmpelse og ligeledes vanskeliggjort Redningsarbejdet, i hvilket en Kommando Brigaderer, som var indkvarteret i Byen, flittigt og omhyggeligt deltog[4].

Byens Sprøjte skrev sig fra 1723, Frederik IV havde udredet Halvdelen af Beløbet til dens Anskaffelse. Den betjentes af 50 Borgere, af hvilke en fungerede som Brandmester, en som Sprøjtemester, Resten som Vandbærere, Pumpere og Vandkørere. De af Borgerne, som ikke gjorde Tjeneste i Byens Brandkorps, var ansatte ved Slottets Sprøjte.

Korpset blev to Gange om Aaret indøvet af Branddirektøren i København, og Sprøjten blev samtidig efterset. Byfogden og Byskriveren førte ligeledes Tilsyn med den. 1730 havde de erklæret, at den var i god Stand, men stor har deres Tillid til den næppe været, thi de tilføjede: „Gud naadelig afvende al ulykkelig Tilfælde, at det ikke giordes nødig, den dertil skulde bruges".

Da Husene var nedbrændte, fik Borgerne fremdeles nok at gøre med Slukningsarbejdet, thi Ilden glødede længe i Grunden paa Bygningerne, og man maatte vaage over, at den ikke skulde blusse op paany og fænge paa Slottet eller i den Trediedel af Byen, der endnu stod urørt.

Da Byfogden den 1. Maj indberettede Sagen til Stiftsbefalingsmanden, skrev han, at han paa Grund af Slukningsarbejdet, som lagde Beslag paa hans Tid, ikke kunde komme ind paa en nærmere Omtale af Skaden.

Hospitalet var, som nævnt, mellem de nedbrændte Bygninger, og man maatte sende de „spektakuleuse" Lemmer ud paa Landet. Det var Meningen, at de skulde blive der Vinteren over, men da Kon-

gens Slagtergaard i Hillerød, som havde været udlejet, blev ledig, blev Lemmerne atter samlede og indlagt i denne[4].

De gamle Papirer tier iøvrigt om, hvorledes de mange husvilde midlertidig fik Tag over Hovedet, derimod fortæller de en Del om, hvorledes man i den store Nød, der havde ramt Byen, kom den til Hjælp.

Kongen overdrog de brandlidte Indtægten af Konsumtionen i 10 Aar. Dette blev ved kgl. Resolution ordnet saaledes, at Byskriver *Jørgen Christensen* og Borgerne *Claus Ebbesen* og *Jacob Abel* i nævnte Tidsrum fik Konsumtionen i Forpagtning. De skulde selv antage og lønne alle Betjente ved Konsumtionskontoret og Portene og svare 2480 Rdl. aarlig i Forpagtningsafgift. Pengene skulde fordeles blandt de brandlidte i Byen i Forhold til den Skade, hver enkelt havde lidt.

Dette var den væsentligste Hjælp, men de daarligst stillede hjalp man ogsaa paa anden Maade, saaledes indsamlede Amtmandens Hustru, Geheimeraadinde Gram, 200 Rdl. ved Henvendelse til Hoffet. Dronningen, Kronprinsen og Kronprinsessen, Markgrevinden af Culmbach og „Frøken Hofmesterinden" skænkede disse Penge til Underhold og Indkøb af Senge- og Gangklæder til de trængende, brandlidte Familier.

De saa haardt ramte Borgere genvandt ogsaa snart det næsten tabte Livsmod, og i Løbet af nogle Aar blev de fleste af de nedbrændte Gaarde og Huse atter genopførte.

BYENS ADMINISTRATION. I Tidsrummet efter Branden og indtil omkring 1772 blev Byen administreret paa følgende Maade:

Byfogden besad under Stiftsbefalingsmandens Overtilsyn den øverste Myndighed. Han varetog Justitsen og aflagde med Hensyn til de kgl. Paabud Regnskab til Kammeret.

Byens Regnskab blev aflagt af en blandt Borgerne valgt Kæmner, og Regnskabet blev revideret af Borgerskabet.

Med Hensyn til Borgernes Færdighed i at skrive og regne stod det kun smaat til. Naar en af Borgerne var taget til Kæmner, en til Fattigforstander og en til Kirkeværge, var der ikke flere, som kunde bruges til offentlige Hverv. Man havde saaledes en Tid megen Vanskelighed med at finde en Borger, som kunde paatage sig Hvervet som Overformynder, hvilket Hverv ogsaa var et borgerligt Ombud.

Kæmnerens Arbejde var just ikke besværligt, thi Byen havde ikke andre Indkomster end By- og Indkvarteringsskatten, og denne blev ikke som i andre Købstæder paalignet hvert Aar, men kun naar Byens faa Udgifter gjorde det nødvendigt. 1730 var denne Skat ikke paalignet Borgerne i flere Aar. Ligningen foregik saaledes, at Borgerne af deres Midte valgte Taksationsmænd, og disse ansatte Skatten efter hver enkelts Næringsbrug og Ejendom. Naar Skatten var ansat, skulde Ligningen approberes af Stiftsbefalingsmanden.

By- og Indkvarteringsskatten var meget ringe. Der blev kun paalignet Borgerne det nødvendige til Dækning af Udgifterne, og disse indskrænkede sig til, hvad der medgik til at vedligeholde Hegnet omkring Byen, Portene og Sprøjten samt til Indkøb af Tran, der, naar Byen havde Indkvartering, skulde bruges til Belysning af de Vagthavendes Lokale.

Gadernes Vedligeholdelse paahvilede Grundejerne, saaledes at hver Grundejer maatte sørge for Reparation af Gaden udfor sit Fortov. Alle Byens Borgere ses kun i et enkelt Tilfælde at have deltaget i Udgiften ved et større Gadearbejde, nemlig da Mørkegade i 1730'erne blev brolagt, og Vandløbet i Gaden dels ledet ad en Rendesten, dels flyttet til et andet Sted og ført gennem lukkede i Gaden nedlagte Render.

Resultatet af dette Arbejde var kun lidet tilfredsstillende. Husene i Mørkegade laa lavt, under Tordenvejr blev der Oversvømmelse, og Vandet trængte ind i Stuer og Kældere.

Beboerne klagede, men Byfogden erklærede, at de tildels selv bar Skylden. De holdt ikke Rendestenen ren, de bar deres Skarn ud paa Gaden, hvor det samledes i Dynger, og de strøede Sand foran Gadedørene, hvorfra det flød ned i Rendestenen og stoppede for Afløbet. 1754, hed det, at Grunden til Ulemperne var, at Renderne var lagt ned i Jorden. De havde aldrig kunnet tage imod Vandet og kunde ikke aabnes og renses.

Hillerød havde ingen Politibetjent, Byen var for fattig til at lønne en saadan; derimod havde den to Vægtere, „Byens Tjenere", som de kaldtes. De fik ingen fast Løn, men maatte hver Uge gaa fra Dør til Dør og samle ind, hvad Folk godvilligt vilde give dem.

Ved Regeringsskiftet 1730 havde Jens Mikkelsen i en halv Snes Aar været Byfoged i Hillerød. Han var tillige Birkedommer i Frede-

riksborg Birk og erholdt den væsentlige Del af sine Indtægter i sidstnævnte Egenskab, thi heller ikke han fik nogen Løn af Byen. De visse Indtægter, som Byfogedembedet indbragte ham, var kun 40 Rdl. aarlig samt Græsning af et lille Stykke Jord af Krovangen, som tillod ham at holde to Heste og to Køer.

1746 var Jens Mikkelsen 74 Aar gammel, „Synet, Sandserne og Legemskræfterne" var ham næsten betagne, skrev han. Han havde da ogsaa dengang været Byfoged og Birkedommer i 35 Aar, men i de sidste 7 Aar havde hans Søn, stud. jur. *Jørgen Jensen Brandt*, hjulpet ham med Forretningerne. Jens Mikkelsen ønskede og ansøgte ogsaa om, at denne Søn maatte blive hans Efterfølger, men det vilde man ikke indvilge i, ligesaa lidt som man vilde give Tilsagn om, at Sønnen maatte faa Byskriver Jørgen Christensens Embede, naar denne engang døde. Amtmand v. Grams Fuldmægtig, Jens Lottrup, skulde være Mikkelsens Efterfølger og bistaa ham med Embedet, saalænge han endnu beklædte det. Det syntes Mikkelsen naturligvis ikke om, og under disse Omstændigheder kæmpede han tappert for endnu nogle Aar at røgte sin Gerning, indtil han endelig maatte give op. Han døde 9. August 1750, et halvt Aar efter Byskriveren, hvis Død indtraf 14. Februar samme Aar.

Jens Lottrup blev altsaa Byfoged og Birkedommer, og Byskriverembedet overgik til en Mand ved Navn *Andreas Peter Thiim*[2].

TINGHUSET. Saavel Byens som Frederiksborg Birks Sager behandledes paa Tinghuset, en gammel Bygning, som 1743—44 var saa forfalden, at den maatte fornyes. Den laa for Enden af det nuværende Møllestræde paa en høj aaben Plads udsat for alle Vinde. Udenfor Tinghuset stod Gabestokken, i hvilken Syndere fra Byen blev anbragt. Folk fra Landdistrikterne maatte derimod som Regel afsone denne Straf udenfor de respektive Landsbykirker. Gabestokken anvendtes som Straf for mindre Lovovertrædelser, undertiden ogsaa naar Folk ikke kunde betale de dem idømte Bøder. 1751 stod saaledes to unge Piger fra Hillerød, som ikke var istand til at betale nogle Lejermaalsbøder, i Gabestokken to Dage i Træk, hver Dag i en Time.

En og anden Lovovertræder maatte ogsaa bære den spanske

Kappe udenfor Tinghuset, naar Retten holdtes, og Bønderne var forsamlede i og udenfor dette[5].

Tinget holdtes om Torsdagen. Da saavel Byens som Frederiksborg Birks Sager behandledes under samme Ret, blev der kun ført en Politiprotokol.

I Begyndelsen af Syttenhundrede og trediverne vilde Stiftsbefalingsmanden gerne have Byens og Birkets Sager skilte, men dette var forbundet med Vanskeligheder.

Byen havde saaledes ingen Stokkemænd. Bønderne var forpligtede til „at sidde Stock", d. v. s., at en Mand fra hvert Sogn i Amtet skulde give Møde paa Tingdagene, overvære Retshandlingerne og ved Hjemkomsten gøre Rede for, hvad der var passeret paa Tinget. Bønderne vilde imidlertid gerne særlig i Saa- og Høsttiden slippe for disse Tingrejser. De havde derfor ordnet sig med Husmændene, saaledes at disse røgtede Hvervet som Ting- og Stokkemænd, mod at Bønderne lønnede dem med et Par Skilling eller nogle Fødevarer[6].

Husmændene fra Landet sad ogsaa Stok under Behandlingen af Byens Sager, idet Byens Beboere var blevne fri for denne Byrde mod i Stedet at lukke op og i for Tinghuset og holde det rent. Dersom Byen skulde have en særlig Ret og en særlig Protokol, maatte den efter Byfogdens Mening ogsaa have sine egne Stokkemænd og en særlig Retsdag. Reformens Gennemførelse strandede da foreløbig paa dette Skær.

Da Byen ikke havde noget Raadhus, blev Tinghuset ogsaa benyttet, naar Borgerskabet kaldtes sammen for at vælge de før omtalte Tillidsmænd. Det kunde dog ogsaa hænde, at man i et og andet offentligt Anliggende samledes i Byfogdens ret store Hus, i hvilket der var en større Sal.

Her opbevaredes ogsaa justeret Maal og Vægt, Tøndemaal, Potte- og Pæglemaal af Tin, en 4 Lispund Lod Bismer og et Kobbertoldkar[6b].

ARRESTHUSET. Hillerød havde et Arresthus. Det var en firefags Bygning af Mur- og Bindingsværk, forsynet med en Jernbilæggerovn. Det laa ved Kirkegaarden og kaldtes i Folkemunde „Kikkenborg", men det var ganske ubrugeligt, og Byen benyttede derfor med Amtmandens Tilladelse Slottets Fængsler.

Byfoged *Lottrup* var imidlertid ikke tilfreds med denne Ordning. Han skrev herom:

> „For Delinqventer og grove Misgerningsmænd faar man vel i Nødsfald Assistance af Slottets Arrestkamre, ligesom hidtil sket er, men disse Steder er altfor foragtelige for en Borger, som med Drik, Slagsmaal eller andre deslige smaa Ting kan forse sig mod Politien og for en kort Tid behøver paa et ærligt Sted at sættes i Forvaring."

I August 1754 havde Byens Arresthus ikke været brugt i mange Aar. Borgerne havde ikke Raad til at sætte det i forsvarlig Stand. Bygningen faldt halvvejs sammen, Materialerne blev ved Nattetid stjaalne, og hvad der stod tilbage blev mere og mere ødelagt. Lottrup lod tage Syn over den, og den blev kun vurderet til 16 Rdl. Han foreslog derfor at sælge Huset ved offentlig Auktion. Sommeren efter blev der ogsaa holdt Auktion over det, og ved denne tilbød Jacob Abel at overlade sit paa Torvet ved Enden af Kirkegaarden liggende Hus, „Cortigalen" (Corps de garde) kaldet. Han vilde saa samtidig overtage det gamle Arresthus og betale 40 Rdl. for det.

Det Hus, Abel vilde overlade Byen, var en Bindingsværksbygning paa seks Fag, som rummede to Værelser, hvert med en Bilæggerovn. I Midten af Huset var en stensat Brønd med Porte for. Huset kunde indrettes til Arrester og Politikammer, og der kunde desuden blive Plads til nogle Værelser, der dog ikke var til videre Nytte uden for saa vidt, at en af Vægterne kunde indlogeres i dem for at have Opsyn med Arrestanterne. Dersom man ikke vilde anvende Huset saaledes, kunde det ogsaa bruges som Vagthus, hvis Byen igen skulde faa militær Indkvartering.

Det viste sig imidlertid, at det vilde blive for dyrt at bygge Abels Hus om. Der blev saa afholdt en ny Auktion, og ved denne solgtes det gamle Arresthus til Nedrivning for 30 Rdl. Grunden betaltes med 4 Rdl.

Byen maatte derefter endnu i en Del Aar benytte Slottets Fængsler, og var der Tilfælde, hvor Arrest i disse i Forhold til Brødens Størrelse var for vanærende, klarede man sig paa den Maade, at man fængslede Lovovertræderen i hans eget Hjem og satte Borgervagt ved Døren.

RETTERSTEDET OG NATMÆNDENE. Hillerøds og Amtets Rettersted laa udenfor Byen paa en Bakke ved Landevejen til København. Stedet er angivet paa *Caspar Wessels* Kort 1768. Det laa mellem to Huse, som paa samme Kort kaldes Rogers Hus og Bassehus. Almuen kaldte Stedet „Raagaards Bakke", hvilket fremgaar af følgende:

En fordrukken Mand, *Peder Simonsen*, hvis Kone tjente som Opvarterske paa Hospitalet, gjorde en Dag Spektakler og udstødte Trusler udenfor dette. Han vilde, sagde han, gøre dem ondt, som gjorde ham ondt, om han saa skulde miste sit Liv paa Raagaards Bakke. Amtmanden, som indberettede Sagen, tilføjede efter „Raagaards Bakke" Ordene: „som er Retterstedet"[7].

Hospitalsforstanderen lod den rasende Mand arrestere. Peder Simonsen kom dog ikke til at lægge Vejen til Evigheden over Raagaards Bakke. Han unddrog sig den jordiske Retfærdighed ved at hænge sig i Slottets Fængsel, og som sædvanlig i slige Tilfælde foregik Begravelsen uden videre Anstalter. Natmanden slæbte Liget bort og gravede det ned i Jorden.

Hillerøds og Amtets Skarpretter, *Christian Ernst Puhan*, boede i Roskilde[2].

Det ses, at den barbariske Straf, som kaldtes Hudstrygning eller „at miste sin Hud", undertiden eksekveredes i Fængslerne, men krævedes Forbryderens Liv, maatte Bødlen og Rakkerne forrette deres blodige Gerning paa „Raagaards Bakke".

Bødlen havde en underordnet boende i Hillerøds Nærhed, nemlig Natmanden. Denne havde forskellige Hverv paa Slottene og Frederiksborg Ladegaard, bl. a. besørgede han i nogle Aar Skorstensfejningen paa Fredensborg og Frederiksborg[2b]. Han boede i et lille Hus, der laa paa Amtets Grund ved Grønholt Overdrev tæt udenfor Hillerød. Det var blevet bygget først i 1730'erne og kaldtes Natmandshuset[2].

1739 fik Natmanden Tilhold om straks at nedgrave de døde Kreaturer, som han slæbte ud ved Slottene, i Stedet for som hidtil at lade dem ligge over Jorden i dertil uddybede Kuler. Han forlangte 20 Rdl. herfor, men Amtmanden mente, at han lod sig aftinge til 10 Rdl., dog var det ønskeligt, at man vilde give ham de 20 Rdl.,

mod at han til Gengæld paatog sig at nedgrave den Urenlighed, som han førte bort fra Vandhuse og andre Steder[6].

1748 hed det om en af Natmændene, at han i mange Aar havde været hengiven til Fylderi og Drukkenskab. Skarpretteren irettesatte ham, og da det ikke hjalp, blev han afskediget[2].

GEJSTLIGHEDEN. Foruden de verdslige Øvrighedshedspersoner, Byfogden og Byskriveren, hørte naturligvis de gejstlige til Byens mest fremtrædende Beboere. Til Gejstligheden regnedes ikke blot Slots- og Sognepræsterne og Kapellanerne, men ogsaa Lærerne fra Rektor og Hørerne ved Latinskolen til Skoleholderen ved den danske Skole. Rektor prædikede ofte i Slotskirken.

I Tiden efter Christian VI's Tronbestigelse skiftede Præsterne ret hyppigt. Ved Regeringsskiftet var *Isak Grundvig*, som 1725 havde afløst Hersleb, Præst ved Slotskirken indtil 1734[8]. Han skildres som from og retskaffen, men meget hypokonder. Da han en Dag under sin Prædiken saa, at Kongen flyttede sin Stol, troede han heri at se et Tegn paa, at Kongen var misfornøjet med hans Tale, og han tog sig dette saa nær, at han blev sindssyg.

Derefter var den bekendte Forfatter, bl. a. af „Danske Atlas", *Erik Ludvigsen Pontoppidan*, Kirkens Præst til 1735.

Om hans Efterfølger, *Nicolai Brodersen Brorson*, der beklædte Embedet til 1738, hedder det, at han som Sognepræst paadrog sig allerhøjeste Mishag, fordi han ikke vilde anvende haarde Midler mod den Ryggesløshed og Sædernes Fordærvelse, hvoraf Menigheden skal have lidt.

Det har dog næppe staaet saa slemt til med Ryggesløshed og Sædernes Fordærvelse i Hillerød, men der skulde kun lidt til, for at Folk kom til at forsynde sig mod Tidens strikse Helligdags og andre til Fremme af Fromhed og kristelig Ydmyghed sigtende Forordninger, som f. Eks. den af 16. April 1736, efter hvilken det var forbudt at bære guld- og sølvbræmmede Huer. Det fik bl. a. en gammel Skræderkone, som sammen med sin Mand i August 1738 var til Alters i Slotskirken, at føle. Hun bar ved den Lejlighed „en gammel Sølvblomsthue med en liden Galun paa"[9]. Den havde hun, naar hun var til Alters, baaret i 24 Aar. Hun havde ikke gjort det for „at stasse eller hofmode sig", men i sin enfoldige Taabelighed havde

hun ikke tænkt paa, at man ikke mere maatte gaa til Herrens Bord smykket med saadan Pynt. Der blev indledet Retsforfølgning imod hende, og da hun ikke kunde betale Bøde, blev det en Dag, da Stiftsbefalingsmanden var i Hillerød og Borgerskabet samlet, bestemt, at hun skulde sone Brøden med Fængsel paa Vand og Brød i 4 Dage. Hendes Mand indsendte en Ansøgning, i hvilken han ydmygt bad Kongen om at benaade hende, og forhaabentligt har Christinn VI vist sig overbærende mod denne Synderinde.

Brorson efterfulgtes som Slots- og Sognepræst af *Peder Nissen Wedell* og denne atter af *Andreas Benjamin Poulsen*. De døde begge i Embedet, henholdsvis 9. Oktober 1761 og 4. November 1764. Endelig fulgte saa fra 1665 til 1778 *Morten Lauritsen Smith*.

PRÆSTEGAARDEN. Præstegaarden har fra 1671 ligget paa det Sted, hvor den endnu ligger. Den bestod 1767 af en Stuebygning og to Sidebygninger, af hvilke den ene rummede Køkken og Bryggers, den anden Lo og Lade.

Stuebygningen, der bestod af to Etager, blev nævnte Aar ombygget, den øverste Etage blev nedtaget og den nederste gjort 14 Tommer smallere. Derved mistede Huset Halvdelen af de Værelser, der tidligere havde været, og Præsten, Morten Lauritsen Smith, boede som Følge heraf meget indskrænket. Han, hans Kone og syv Børn havde kun til Sovekammer et Værelse og en lille Stue, og han vilde derfor gerne have bygget en Kvist paa Huset, men Amtmanden mente, at hverken Præsten eller Bygningen kunde være tjent hermed, og han foreslog i Stedet at bygge nogle Fag til en af Husets Ender[10].

Det menes, at Hillerød i Christian VI.s Tid var særlig pietistisk præget, og det er rimeligt nok, at de kgl. Betjente og en Del af Borgerskabet paa et Sted, hvor saa mange pietistiske Præster virkede, har fulgt Eksemplet fra oven.

Paa noget aandeligt Røre i Byen tyder ogsaa Spektaklerne ved Holsterhus, der var rettede mod Hersleb og Præsten ved Vajsenhuset i København, Professor *E. Ewald*, Digteren *Johannes Ewalds* Fader.

Det var en Student ved Navn *Dau*, der var født i Hillerød, hvor hans Fader var Glarmester, som satte disse Spektakler i Scene. Dau

var et uroligt Hovede. Da han var sluppet ud af Latinskolen, gik han til Militæret, men deserterede og flygtede til Sverrig. Han blev dog benaadet og vendte med kgl. Tilladelse tilbage til Hillerød.

I Sommeren 1733 havde Hersleb og Professor Ewald med Familie indlogeret sig hos Skovfogden i det tæt udenfor Hillerød liggende Holsterhus. Ewald og Familien brugte „Sundhedsbrønden", og Ewalds Svigermoder laa syg i Skovfogdens Hus. En Dag indfandt Dau sig i Følge med to Karle ved Holsterhuset og skældte Skovfogden ud, fordi han husede Pietister og Kvækere, som ikke burde taales paa Egnen. De søgte efter Hersleb og raabte op om, at de vilde prygle Præsten.

Den Dag kom der ikke videre ud af Historien, men et Par Dage efter mødte Dau igen i Spidsen for et helt Optog, et Par Fodgardere, en Spillemand og nogle Haandværkssvende, ialt 8 Personer, der medbragte to Valdhorn.

Skovfogden var ikke hjemme, men de fik fat i Konen i Huset og forlangte Øl og Brændevin. Konen, der aabenbart ikke har været bange af sig, svarede, at Holsterhuset ikke var en Kro og bad dem forføje sig bort og lade de Folk, som boede hos hende, være i Fred. Urostifterne sagde derpaa, at dersom hun ikke inden 24 Timer skilte sig af med de Pietister og Kvækere, som hun husede, vilde de stikke Huset i Brand. Efter denne Bedrift gav de sig til at spille paa Valdhorn og gik saa tilbage til Hillerød, hvor de traf Skovfogden, hvem de overfaldt.

Foruden den egentlige Præstegaard var der efter 1758 endnu et Præstehus i Hillerød.

Oprindelig havde man lejet Bolig til Kapellanen, og Kirkegaardskassen havde udredet Huslejen, men da Kirkegaardens Indtægter omkring 1750 var for smaa til, at den fremdeles kunde bestride denne Udgift, bestemte man sig til af Kirkegaardens Kapital at anvende 600 Rdl. til at købe et Hus til Kapellanbolig. Endnu 1755 havde man dog ikke faaet købt et saadant, da de Huse, der blev stillet til Auktion, var blevet for dyre, „maaske fordi man vidste, at Kongen vilde købe", men da Amtskirurg *Schmaltz* var død, og hans Enke 1758 flyttede til Fyen, købte man hendes Ejendom til Kapellanbolig, og Stedet blev derefter vedligeholdt for Kongens Regning[3].

KIRKEGAARDEN. Fra den gamle Præstegaard førte en Laage ind til Kirkegaarden, der ligesom Præstegaarden sorterede under Amtmanden, men over hvilken Slotspræsten og Byfogden var Inspektører.

Kirkegaarden laa paa det Sted, hvor Raadhuset med Omgivelser og tilstødende Dele af Torvet nu findes. Den var omgivet af en Ringmur med Porte og Laager, og paa dens Areal stod et Klokketaarn. Graveren, *Anders Christensen*, og efter ham *Hendrich Würffel* var tillige Klokker.

Kirkegaardens betydeligste Indtægt var Aftensangs- og Tavlepenge af Slotskirken. Det var formodentlig, fordi Kirkegaarden fik disse Penge, at Kirkegaardskassen afholdt et Par kirkelige Udgifter, nemlig Lysepenge og Udgiften til Vin og Brød til Altergæster. Aftensangs- og Tavlepengene kunde i de Aar, da Kongen boede paa Slottet, indbringe 60, 70 Rdl., men da Slottet ikke mere var Residens, indkom der kun 1 à 2 Rdl. om Aaret.

For Nedsættelse i Gravene blev der 1750 betalt 4 Rdl. for et stort og 2 Rdl. for et lille Lig[5].

Kirkegaardskassen maatte iøvrigt udrede Udgiften til Ringmurens og Klokketaarnets Vedligeholdelse, herunder Udgiften til Reb og Smørelse til Klokkerne, samt Løn, formodentlig til Graveren, alt i alt beløb det sig til henved 50 Rdl. om Aaret.

I 1770'erne var Ringmuren og Klokketaarnet saa forfaldne, at Reparation umulig kunde udsættes, men der var ingen Penge, og Amtmanden bad derfor, om Kongen vilde tilbagebetale de 600 Rdl., som Kirkekassen i sin Tid havde udredet til Købet af Kapellanboligen[11].

Paa Hillerød Kirkegaard hvilede de Slægter, som fra *Frederik II's* og *Christian IV's* Dage og frem i Tiden havde udgjort Byens Beboere, Slotsfunktionærer, Præster, Rektorer, jævne Borgere og Fattigfolk, men dengang som nu hjemfaldt Gravene efter et Aaremaals Forløb, og man holdt Auktion over Ligstenene[5]. De sidste synlige Minder om de gamle Slægter endte i Skærvebunken, en underlig Modsætning til de Æresbevisninger og den Højtidelighed, som i hin Tid i endnu højere Grad end i vore Dage vistes ved de Dødes Jordefærd.

HVORLEDES BEGRAVELSER FOREGIK. I Amtsarkivet findes en Skrivelse, i hvilken Omtalen af en Begravelse i 1742 giver en

lille Forestilling om, hvorledes en saadan foregik i Hillerød paa nævnte Tid.

Det er den senere omtalte, allestedsnærværende Fiskal, som har givet Anledning til denne Skrivelse, fordi han mente, at Ligfølget ved Amtsforvalter *Lunges* Begravelse stred mod Forordningen.

Amtmanden meddelte ham i den Anledning, at der blev ringet en Time med Slotskirkens Klokker, men at der ikke blev holdt nogen Ligprædiken, thi paa det Tidspunkt maatte der ikke, som tidligere, holdes Ligprædiken i Slotskirken.

Efter Liget gik 10 Par Mandfolk i Sørgedragt. Det var — fortæller Amtmanden — Skik i Hillerød, at man i Stedet for de 6 Par Kvindfolk, som det var tilladt at være tilstede i Ligstuen, hvilket imidlertid ikke brugtes der i Byen, bad nogle Mænd, Afdødes Naboer m. fl., til at følge Liget til Graven. Nogle af disse blev indbudte til i fraværende Venners og Arvingers Sted at gaa blandt Sørgeparrene bag Liget.

Disse Sørgepar af Paarørende og Stedfortrædere bar lange Flor for at adskille dem fra og give dem et mere fornemt Præg end det øvrige Følge, der kun bar korte Flor.

Begge Præster og Skolens Rektor, som, skønt der ingen Ligprædiken blev holdt, alligevel fik deres Betaling, var med i Følget paa Embeds Vegne.

Amtmanden fandt ikke, at der havde fundet nogen Overdaadighed Sted ved denne Lejlighed[12].

Ved Begravelserne havde man Pligt til at benytte Ligbærerlavet.

Dette Lav bestod af 24 Lavsbrødre, der udenfor den særlige Gerning som Ligbærere havde andet Erhverv. Lavsbrødrene skulde forsyne sig med sorte Kjoler, Bukser, Strømper, og, naar de var i Virksomhed, have sort Flor om Hatten.

Det hed desuden i Lavsreglerne, at ingen Lavsbroder maatte møde „uskikkelig, saasom drukken eller med Tobakspibe i Munden". Lavet samledes hvert Aar Dagen efter Paaske hos Oldermanden og delte de Penge, som Ligbæringen havde indbragt i Aarets Løb, og som Oldermanden havde indkrævet og opbevaret.

Man havde ingen Ligvogn. Ligene blev altid baaret fra Hjemmene til Kirkegaarden, og det drejede sig stundom om ret lang Vej.

Lavet holdt naturligvis strengt paa sine Rettigheder.

Disciplene i Latinskolen havde nogle Gange baaret Ligene af afdøde Kammerater og andre til Skolen knyttede Personer som dennes nederste Hører, Kapellanen *Thomas Reinhold Christensen Luja*, der døde 1759, og maaske har de ogsaa ment at kunne tilegne sig samme Ret til at bære Lig, som Studenterne i København havde, men da Lavet gjorde Indsigelse, holdt Byfoged Lottrup med Ligbærerne. Skolediscipleer var jo ikke Studenter. Lad gaa, at Ungkarle eller andre udenfor Lavene, saaledes som det var Skik i nogle Købstæder, bar smaa Barnelig til Graven, men iøvrigt maatte Lavets Rettigheder respekteres, thi Rettighederne var et Vederlag, fordi Lavsbrødrene gratis bar de Fattiges Lig, og Lavsbrødrene maatte ogsaa have Dækning for de Udgifter, de havde til Anskaffelsen af de sorte Klæder. Skolediscipleene havde kun Ret til Betaling for at synge over Ligene paa Kirkegaarden.

Det havde oprindelig været Skik, at Lavsbrødrene i Følgets Nærværelse kastede Graven til, men dette blev ændret saaledes, at Lavet blot skulde bedække Kisten med et tyndt Lag Jord, hvorefter Graveren foretog den endelige Tilkastning.

Foruden sine øvrige Bestillinger beklædte Graveren ogsaa Hvervet som Bedemand, dog havde Hillerød ogsaa en Bedekone.

De fungerede jo ikke blot ved Begravelser, men ogsaa ved glædelige Begivenheder, Barsler, Bryllupper o. l.

Ved saadanne Lejligheder samt „smaa Assembléer" og „anden Lystighed" maatte man naturligvis ogsaa have Musik.

BYENS MUSIKANTER. Retten til Udøvelse af Musiken var egentlig et Privilegium, af hvilket Stadsmusikanten i Helsingør var Indehaver, men hans Distrikt var saa udstrakt — det omfattede 40 Kirkesogne — at han ikke kunde overkomme det hele. Han bortforpagtede derfor de længst borte liggende Steder til „Fuskere paa Landet, som ickun lidet veed at tractere instrumenterne, men meere ved Deres omstreifen og Bierfidlerie misbruger Musiquen til usømmelig Lystighed, Svir og Nattesæde".

Hillerød havde to Musikanter, om hvilke det 1746 hed, at de i mange Aar upaaklageligt havde opvartet og fornøjet Hillerøds Borgere med Musik.

Den ene — vistnok den egentlige stedlige Musikant, som forment-

lig kun maatte udøve sin Kunst i selve Byen — hed *Michael Weisse*, den andens Navn var *Friderich Baltzer*.

Baltzer havde forpagtet Musikken i Frederiksborg Amt af Stadsmusikanten i Helsingør. Han var fattig og havde foruden sin Virksomhed som Musiker en lille Handel med Lærred.

Weisse døde 1758, og Byfoged Lottrup anbefalede saa at give Bestillingen til en Sieur *Winholt*, som var antaget til at informere Latinskolens Elever i Musik.

LATINSKOLEN. Ved Latinskolen, der ligesom Præstegaarden var bleven skaanet ved den store Brand, var Magister *Johannes Schrøder* 1730 bleven Rektor, og under denne dygtige Skolemand opnaaede Skolen stort Ry. Der strømmede saa mange Disciple til den, at Klassernes — „Lektiernes" — Antal, der tidligere havde været to foruden Mesterlektien, 1738 maatte forøges med en tredie.

Indtil 1759 havde Skolen foruden Rektor, en „øverste Hører", en „anden Hører" og en „nederste Hører", men nævnte Aar, da de fleste Latinskoler ikke mere var saa søgte som tidligere, indstillede Skolarerne — Amtmanden, den kgl. Konfessionarius og Sognepræsten — at den tredie Lektie atter blev nedlagt. Samtidig ansøgte Johannes Schrøder om paa Grund af sin høje Alder og „den dermed efter mange Aars møjsommelige Lærerembede følgende Afmagt og Skrøbelighed" at faa en Medhjælper og Konrektor. Som saadan foreslog han øverste Hører, Magister *Paul Bendtsen*, der i 12 Aar havde været knyttet til Skolen. Saavel Forslaget om Nedlæggelsen af den tredie Lektie som om Ansættelse af Paul Bendtsen som Konrektor gik straks i Orden.

Paa dette Tidspunkt var Skolebygningen meget brøstfældig, men den var jo ogsaa langt over hundrede Aar gammel. 1761 hedder det, at den havde lidt en Del under de sidste Efteraarsstorme. Der var imidlertid ingen Penge til Istandsættelsen. Det Fond, af hvilket Udgiften hidtil var afholdt, og som var tilvejebragt ved Gaver fra Folk, der fik Ordner og Titler, var opbrugt. Skolarerne androg derfor om, at Skolen paany ligesom Præstegaarden og flere andre Bygninger maatte vedligeholdes for Kongens Regning. De henviste til, at Skolen havde frembragt mange brave og berømmelige Mænd, og Andragendet blev imødekommet[3].

Rektor Schrøder døde 1774, og Poul Bendtsen blev hans Eftermand.

ANDRE SKOLER. Medens de mere velstillede Borgere i Hillerød allerede langt tilbage i Tiden havde ladet deres Børn, som ikke gik i Latinskolen, undervise af en af dem selv lønnet Skoleholder, drev Fattigfolks Børn omkring og voksede op i fuldstændig Vankundighed, indtil den kgl. danske Skole, som den kaldtes, blev til. Den var egentlig ligesom Frederik IV's Skoler i Landsbyerne en Rytterskole, opstaaet samtidig med og paa lignende Maade som disse.

Skolebygningen laa, hvor Ejendommen Nr. 44 i Slotsgade nu ligger.

Skoleholderens Løn var kun 40 Rdl. aarlig, frit Hus og Brændsel, som Bønderne maatte skove og køre hjem til ham. Han kunde naturligvis ikke leve af den lille Løn, men det var ogsaa Meningen, at de Forældre, som havde Evne dertil, skulde betale Skolepenge for deres Børn.

Hvad enten det nu skyldtes honnet Ambition, eller det var, fordi Borgerne muligvis ikke fandt, at Undervisningen i denne Skole var saa god, som de kunde ønske, opretholdt de fremdeles en Privatskole, og Læreren ved Kongens Skole konkurrerede med Læreren ved den private Skole om at trække de mere velstillede Børn til sig, en Konkurrence under hvilken den private Skoleholder havde Fordelen paa sin Side.

Sognepræsten Peder Nissen Wedell, søgte omkring 1740 at faa den private Skole nedlagt. Han havde nemlig faaet sin Svoger, *Peder Stauning*, som i nogle Aar havde holdt Skole paa Landet, ansat som Lærer ved den kgl. danske Skole, og Stauning havde været nødt til at antage en Hjælpelærer, men to Lærere kunde naturligvis slet ikke leve af dette Embedes ringe Indkomster.

At Stauning havde været tvungen til at antage en Hjælpelærer, motiverede Wedell med, at Børneantallet tog til. En Person kunde umuligt undervise saa mange Børn, som der var, og — skrev han — „Vankundigheden er stor her paa Stedet".

Der var imidlertid endnu en Grund, dog herom tav Præsten, nemlig den, at Vankundigheden ogsaa var stor hos hans Svoger, der hverken kunde læse eller skrive.

Den daværende Lærer ved den private Skole, *Smith*, hed han,

havde haft en ikke helt almindelig Skæbne. Han havde „tjent Kongen" i 20 Aar og havde været ved de Tropper, som gik i engelsk og hollandsk Tjeneste. Han var syv Gange bleven taget til Fange, havde tre Skudsaar og fire smaa Blessurer, var lam i højre Arm og maatte derfor skrive med venstre Haand.

Det var altsaa mod denne Lærer, at Præsten førte sin Kamp, men Byfoged Jens Mikkelsens Sympati var afgjort paa Smiths Side. Der havde, skrev han, altid været to, tre Skoleholdere i Byen, og naar Forældrene havde erfaret, at deres Børn intet lærte i den ene Skole, sendte de dem hen i den anden.

Stauning maatte saa omsider afskedige sin Hjælpelærer, *Søren Trold*, og denne begyndte derefter ogsaa at holde Privatskole i Hillerød.

Stauning blev kun faa Aar i Byen. Hans Efterfølger, *Povel Sandholtz*, havde tidligere holdt Skole i Nøddebo. Bønderne i Nøddebo havde nemlig faaet Lov til at lade deres Børn undervise der i Byen paa Grund af den lange, besværlige Vej til Maarum Skole, til hvilken de ellers var henvist.

HOSPITALET. De Slotte, paa hvilke Hoffet opholdt sig, var, som tidligere berørt, under Herskabernes Besøg belejrede af talrige Tiggere, og blandt disse var „de spectaculeuse", Folk, som havde aabne, flydende Saar i Ansigtet, de mest generende. Det var jo uhyggeligt for de kgl. Herskaber at se disse stakkels syge Mennesker paa Vejene og ved Indkørslerne til deres Sommerslotte, og Frederik IV fik derfor 1726 i Hillerød indrettet et Hus, som kaldtes Hospitalet, og hvor disse syge Mennesker nød Forplejning og blev behandlede af Amtskirurgen.

1730, da Forstanderen, *Lars Grube*, var død, hed det, at Lemmerne i Hospitalet for en Del var ryggesløse Personer, som nødvendigvis maatte være under stadigt Tilsyn[4].

Hospitalet, der laa, hvor Nr. 23 i Slotsgade nu ligger, brændte, som fortalt, 1733, men blev genopført af Christian VI.

Niels Madsen Bang, der havde været Fuldmægtig hos Amtmand Friederich v. Gram, blev efter Grubes Død Hospitalets Forstander, en Stilling han forenede med Embedet som Postmester[3]. Han døde 1755 og efterfulgtes af *Albert Rehfeldt*, hvem en Mand ved Navn *Mathias Wisch* hlev adjungeret i Aaret 1770[11].

1753 var der 30 Lemmer i Hospitalet.

Da der vaagedes strengt over, at kun de spectaculeuse fik Adgang til Hospitalet, savnede man i høj Grad et Sted, hvor andre syge kunde behandles.

1759 foreslog Amtmanden derfor at lade et Sygehus for hele Frederiksborg Amt opføre i Hillerød. For Kronborg Amt var der allerede i 1755 blevet oprettet et saadant i Esbønderup.

I Motiveringen til Forslaget gjorde Amtmanden opmærksom paa, at Bønder og den gemene Almue ikke saa nøje, som de burde, rettede sig efter Lægens Anvisninger. Derfor var Medikamenter, som betaltes af Kongens Kasse, ofte spildt paa dem. Et Sygehus var ogsaa meget nødvendigt, fordi den farlige Sygdom „Morbus Gallicus" (Syfilis) atter havde taget stærkt til, bl. a. i Nejede By, Alsønderup Sogn. I en Bondegaard i nævnte By laa 8—10 Mennesker angrebne af denne Sygdom.

Sygehuset skulde omfatte 9 Fag og bygges i to Etager med Plads til 14 Patienter og Logi for Opvartersken, og det var ikke blot Patienter, der led af veneriske Sygdomme, men ogsaa Folk, som havde brækket Benet, eller som paa anden Maade var kommet til Skade, der skulde behandles i det.

Som Byggeplads foreslog Amtmanden Stedet, hvor Garderstalden havde ligget. Ved at benytte dette Sted fik man ogsaa gjort Ende paa en Strid, som, efter at den gamle Jægergaard var nedbrudt, var opstaaet mellem Enken *Marie Retzholts*, der havde forpagtet denne Ejendoms Grund, og Fæsteren af Jægergaardsvangen, Hospitalsforstander Rehfeldt. Kongen havde nemlig forbeholdt sig Dispositionsretten over Garderstaldens Grund, saafremt han selv ønskede at benytte den.

Sidst paa Aaret approberede Kongen Forslaget, og Sygehuset, der fik Stentag, blev opført af Hoftømrermester *Pfützner* i København. Snedker *Diderich Smith* i Hillerød leverede Inventaret, og som Opvarter ansattes en Mand ved Navn *Jens Fanøe*[3].

Amtskirurg Johan Henrik Schmaltz var død 1753. Hans Efterfølger, *Georg Erasmus Hengst*, blev baade Hospitalslæge og Læge ved det nye Sygehus, uagtet han egentlig slet ikke var Læge men Barbersvend ved Hoffet. Amtmanden var ogsaa meget betænkelig ved at faa denne Barber som Erstatning for den afdøde lægeuddannede og

erfarne Amtskirurg. Han skrev til A. G. Moltke, at han gerne vilde have en rigtig Læge, som ikke blot kunde kurere for udvortes Skade, men Kongen ønskede, at Hengst skulde have Pladsen, og saa maatte man bøje sig[13].

Hengst gjorde 1755 et Forsøg paa at blive Stadskirurg i Hillerød, men Amtmanden mente, at det var overflødigt at give ham denne Udnævnelse. Beboerne benyttede ham nok ligesom hidtil, men de burde efter Amtmandens Mening være frit stillede, dersom de ønskede at søge Læge i København, Helsingør eller andet Steds.

Ligesaa daarligt som Amternes Befolkning, især forinden Amtskirurgen i Frederik IV's Tid blev ansat, var stillet med Hensyn til Lægehjælp, ligesaa haardt savnede man ordentlig uddannede Jordemødre.

Kvinder paa Landet, som var ganske uden Uddannelse, brugtes som saadanne, men Resultatet var i mange Tilfælde, at baade Moder og Foster satte Liv og Helbred til.

Der blev imidlertid nu ogsaa raadet Bod herpaa.

Omkring 1740 boede der en uddannet Jordemoder i Hillerød. Hun hed *Ingeborg Jensen Bruun* og havde 1748 „med stor Berømmelse" i syv Aar forrettet Jordemodertjenesten paa Frederiksborg. Hun havde meget lidt at leve af og maatte ernære sin gamle, udlevede Mand, hvorfor Amtmanden indstillede hende til en lille Hjælp paa 30, 40 Rdl. af Kongens Kasse[2].

1759 resolverede Kongen, at hun, som da var blevet Enke, og som var eksamineret af det medicinske Fakultet, skulde beskikkes som Jordemoder i det Frederiksborgske Distrikt.

Hun skulde to Gange om Aaret rejse omkring i Distriktet og undervise de Kvinder, som lod sig bruge som Jordemødre, og i særlig farlige Tilfælde skulde hun selv yde sin Hjælp[3].

FATTIGVÆSENET. Fattigvæsenet i Hillerød forestodes af Byfogden og Sognepræsten i Forbindelse med en af Borgerne valgt Fattigforstander, der aflagde det aarlige Regnskab.

Foruden de uvisse Indkomster som Andel i Tavlepenge o. l. havde Fattigvæsenet Renten af en Kapital paa 1215 Rdl., som hidrørte fra „Skænkelser", der i gammel Tid var blevet givet af Folk, som blev benaadede med Ridderordner, men Kapitalen voksede ikke, fordi

de nævnte Gaver senere var bleven henlagt til Latinskolen. Kongen havde 509 Rdl. af Kapitalen paa Rente, og denne blev udredet af Bloustrød Sogns Kongetiende. Resten af Summen var mod 1ste Prioriteter udsat i Ejendomme i Byen.

Byfogden og Sognepræsten bestemte, hvormeget hver enkelt af de Fattige skulde have, og hermed samt med det Brød, der blev givet dem af Byen, maatte de hjælpe sig, som de bedst kunde.

Tiggeri blev bekæmpet. 1748 skrev Byfogden, at der var truffen Foranstaltninger for at forhindre, at Betlere løb omkring i Husene, dog var det stadig tilladt fattige Børn om Søndagen at „læse Evangeliet ved Dørene".

Byen havde ogsaa et Fattighus. Det skrev sig fra Christian IV's Tid og stod under Amtmandens Direktion. Her underholdtes gamle Almisselemmer, som blev indlagt efter Indstilling af Byfogden og Slots- og Sognepræsten, der var Fattighusets Inspektører.

Midlerne til Lemmernes Underhold tilvejebragtes dels ved en Del af Tavlepengene, dels ved frivillige Gaver fra Menigheden ,saavel de kgl. Betjente som Borgerskabet. Lemmerne fik Ugepenge og maatte selv købe og tilberede Maden i Fattighusets Køkken.

En Begivenhed, der indtraf 1740, kaster et Strejflys over det lidet hyggelige Liv i dette Fattighus, hvor nogle og tredive unge og gamle Fattiglemmer færdedes, og hvor bl. a. det fælles Køkken nok har givet Anledning til mange Rivninger.

I Fattighuset var der en gammel, stokdøv Mand, *Niels Boerup* Han havde, vel sagtens paa Grund af sin Døvhed, den Svaghed, at han, naar andre i hans Nærværelse talte sammen, troede, de sagde Ondskabsfuldheder om ham, og i saadanne Tilfælde blev han aldeles rasende, skønt han ellers var skikkelig nok.

En Dag kom han ude fra Køkkenet, hvor han havde kogt Sild, ind i en Stue, i hvilken der sad et Par Koner, af hvilke den ene kaldtes *Karen Tromslagers*. Boerup bød Karen af Sildene og klappede hende paa Skulderen, men da han straks efter saa Karen snakke med den anden Kone, troede han, at det var om ham, Talen drejede sig, blev ond, hentede en Økse i Køkkenet og slog med denne Karen i Baghovedet, saa hun styrtede om. Nu blev der naturligvis stor Alarm, og de Tililende havde Besvær med at vriste Øksen fra den rasende Mand.

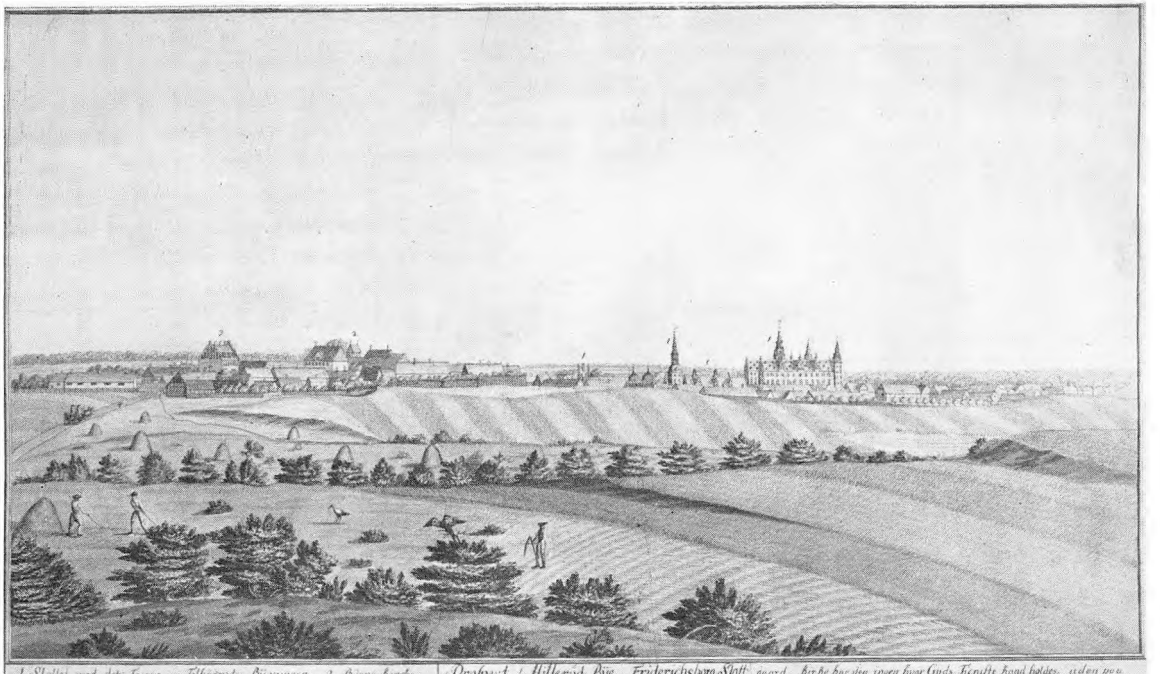

1 Slottet med dets Taarne og Tilhörende Bygninger, 2 Bjens Kirche-Slottet 3 den Latinske Skole. 4 Lande-Vejen fra Kiöbenhavn.

Prospect af Hillerod Bye og Friderichsborg Slott: gaard. Kirke har den ingen hvor Guds Tienste kand holdes, uden pou at See fra den Söndre Side Anno 1753.

Karen Trommeslagers svævede længe mellem Liv og Død, men kom dog over det. For Boerup fulgte Fængsling og Proces, en ejendommelig Proces, under hvilken man forgæves søgte at raabe den døve Mand op. Prokurator og Vidner maatte klare Sagen uden Boerups Medvirken. Byfogden og otte Meddomsmænd dømte ham til Døden, men da det kom til Stykket, var Jens Mikkelsen alligevel betænkelig ved at lade den gamle Mand henrette og bad Stiftsbefalingsmanden om at indstille ham til Benaadning.

I Juli 1749 indberettede Fattigforstanderen til Amtmanden, at Lemmerne i fem, seks Uger ikke havde faaet Ugepengene, saa en Del af dem, der var gamle og sengeliggende, næsten var ved at dø af Sult. Fattighusets Kasse var tom, fordi de kgl. Betjente og andre ved Slottet og Ladegaarden boende Familier ikke i længere Tid havde betalt de frivilligt lovede Gaver.

Amtmanden gjorde sig megen Ulejlighed for at faa dem til at betale, men maatte „med Misfornøjelse" erfare, at største Delen af Slottets Beboere og under Slottet hørende Familier viste sig uvillige mod de fattige Folk. De vilde hverken betale de gamle eller tegne sig for nye Bidrag. Gennem Kammeret besværede Amtmanden sig herover til Kongen og androg om, at Kongen vilde udstede Befaling til, at de skulde betale. Hvis de saa alligevel ikke gjorde det, maatte man lade Inspektørerne og to fornuftige Mænd paaligne dem Bidragene og uden videre inddrive disse ved Udpantning[2].

1765 var Fattighuset, som altid var blevet vedligeholdt for Kongens Regning, saa forfaldent, at det burde nedrives og opføres paany. Dette var dog endnu ikke sket 1769, da det virkelig begyndte at falde sammen, hvorfor Inspektørerne blev nødt til at lade Lemmerne flytte ud og at leje Hus til dem omkring i Byen.

En Henvendelse til Kongen om Hjælp synes at have været forgæves, men 1770 foreslog Amtmanden at sælge det gamle Fattighus og at anvende, hvad der maatte komme ind ved Salget, tilligemed et Beløb af Fattigkassens Midler til Indkøb af Borgeren *Nicolaj Retzholts'* Ejendom i Mørkegade.

Dette blev bevilget. Det gamle Hus blev solgt, og Stedet i Mørkegade blev købt og indrettet til Fattighus[14].

FISKERIET I SLOTSSØEN. Ved Mølleporten laa Fiskergaarden og Slotsmøllen Side om Side.

Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland var dengang mere omfattende end i vore Dage. Der blev fisket og udsat Yngel ikke blot i de to store Indsøer, Esrom Sø og Arre Sø, men ogsaa i Amternes talrige Smaasøer og Damme, af hvilke mange nu er udtørrede.

Lederen af dette Fiskeri, Fiskemesteren, som han kaldtes, residerede i Fiskergaarden i Hillerød.

I 1730'erne var Fiskeriet ikke blot i Frederiksborg og Kronborg Amter, men ogsaa i de kgl. Fiskedamme i Københavns Amt, bortforpagtet til *Johan Ludvig Schwermann*, der som Forpagtningsafgift skulde levere 2255 Retter Herrefisk til Hofspisningen[15]. Der fandtes i hans Tid i Slotssøen et Hyttefad, et større Anlæg, som havde kostet flere Hundrede Rdl., i hvilket han opbevarede Fiskene, men 1739 beklagede han sig over, at Fiskene i dette Hyttefad døde. Han mente, at Grunden hertil var, at Slotssøen ikke fik Tilløb af friskt Vand, fordi Aaen fra Teglgaardssøen var tilgroet. Spildevand, som fra de mange omliggende Ejendomme løb ud i Søen, har vel heller ikke virket heldig for denne som Opbevaringssted for de fangne Fisk.

Søen, i hvilken der svømmede en halv Snes majestætiske Svaner, var skøn at skue, men den stank som en Mudderpøl.

Kongen befalede Amtmanden og Fiskemesteren at pleje Raad om, hvad man skulde gøre for at blive af med de alvorlige Ulemper, og Schwermann tilraadede at lade Søen tømme, at lade det Skarn, som havde samlet sig i Graven omkring Slottet, fjerne, og at lade nogle Mænd samle de døde Fisk op og grave dem ned.

Amtmanden foreslog ikke blot for Schwermanns Skyld, men ogsaa af Hensyn til Herskaberne, som skulde spise Fiskene, at flytte Hyttefadet til et sundere Sted.

Kongen fulgte baade Schwermanns Raad og Amtmandens Forslag. En Attest af 30. Juli 1740 viser, at alle de døde Fisk i Frederiksborg Slotssø var blevet fjernede og nedgravede, og i Fiskergaarden blev der bygget et stort, nyt Hyttefad, som fra en Kilde blev forsynet med rindende Vand.

1749 androg Schwermann om, at det gamle ubrugelige Hyttefad i Slotssøen maatte blive bortsolgt ved Auktion, og samme Aar afstod han en Ejendom, han ejede i Hillerød, til Kongen og flyttede til Hovedstaden, hvor han overtog det udenfor Østerport liggende Fisker-

hus. Fiskeriforpagtningen i Frederiksborg og Kronborg Amter overtoges derefter af *Bernhard Diderich Bode.*

Bode havde kun haft Forpagtningen i kort Tid, da der 1751 af en eller anden Grund rejstes Anklage imod ham, og Amtmanden fik Ordre til at lade Rettens Betjente beslaglægge hans Ejendele og til, da han ikke kunde stille Kaution for sin Tilstedeværelse, at belægge ham med Arrest i hans Værelser i Fiskergaarden.

To Borgere i Hillerød, der blev afløst hver fireogtyvende Time, blev sat til at holde Vagt over ham. Samtidig blev Fiskeriforpagtningen overdraget til *Knud Carlsen.*

Det var meget besværligt at holde Bode arresteret i Fiskergaarden, bl. a. ogsaa fordi Carlsen ikke kunde komme til at benytte Værelserne. Stuearresten var heller ikke paalidelig, og Amtmanden henstillede at fængsle Bode paa et mere sikkert Sted, men Bode maa imidlertid have klaret for sig, thi Arresten paa hans Person blev kort efter hævet[2].

Han fik senere Lov til at oprette en Mølle paa Overdrevet ved Helsingør[3].

I Carlsens Forpagtningstid synes Fiskeriet heller ikke at have været særlig tilfredsstillende. 1756 hedder det saaledes om de Fisk, der blev fangede i Dammene, at de paa Grund af disses tiltagende Urenlighed af Løv og Mudder, som gjorde Vandet surt, blev ildesmagende[3].

Carlsens Navn er endnu knyttet til Hillerød gennem Navnet „Carlsberg", hvilken Ejendom han byggede omkring 1760.

Ved kgl. Resolution af 15. April 1762 blev der truffen en ny Ordning med Hensyn til Fiskeriet.

Frederiksborg og Kronborg Amter blev i denne Henseende skilte, og i Frederiksborg Amt blev Fiskeriet administreret for Kongens Regning af Fiskermester *Christian Danholm.*

Den nye Ordning blev en forøget Byrde for Bønderne. I Efteraaret 1762 skrev Amtmanden, at han i den korte Tid, den nye Ordning havde eksisteret, havde erfaret, at Hoverierne ved Fiskeriet var blevet utaalelige. Hoveriarbejdet med Fiskekørsler, Dragning, Søers og Dammes Oprensning o. s. v. vilde skade Godset mere, end Bestridelsen af disse Hoverier kunde gavne det. Alene i Maanederne Juni, Juli, August og September var der saaledes til Fiskeriet blevet

krævet 34 Par Forspandsheste, 407 bespændte Bøndervogne og Arbejde af 590 Mennesker. Det gik værst ud over Bønderne i Nøddebo og Annisse, som maatte trække Vaad henholdsvis i Esrom Sø og Arre Sø[14].

Man var ikke særlig tilfreds med Danholms Virksomhed, bl. a. havde han i nogle Aar ikke aflagt Regnskab.

En af Hillerødborgeren Jacob Abels Sønner, *Albert Abel*, blev derfor 1769 først ansat som Kontrollør ved Fiskerierne og kort efter som Fiskemester, og Danholm flyttede til Fredensborg, hvor han købte en Ejendom[14].

SLOTSMØLLEN. Det hændte jævnlig, at Slotsmøllen paa Grund af Vandmangel i Slotssøen ikke kunde male, og Ladegaardsmøllen laa ligeledes af og til stille af Mangel paa Vand.

Beboerne i Hillerød, der var henvist til at benytte de to Møller, naar de skulde have deres Korn malet, maatte i saadanne Tilfælde benytte Stenholt Mølle, hvilket naturligvis faldt svært, særlig for Smaafolk, der ikke havde Hest og Vogn.

Naar Vandstanden i Slotssøen ofte var for lav, skyldtes det ikke blot Mangel paa Tilløb til Søen, men ogsaa at man ofte delvis maatte lade Vandet løbe ud af Hensyn til Springvandet.

Som bekendt var der i Frederik IV's Tid foran Slottets Havefaçade i Søen mellem den lille Forskansning og Haven blevet anbragt et Springvand forestillende en Hjort forfulgt af Jagthunde.

Fra Hjortens Hals kastedes en høj Vandstraale i Vejret. Ledningerne til dette Springvand laa i Søen, og naar Slotsmøllen om Vinteren malede Vandet ud af denne, sank Isen ned og beskadigede Rørene. Naar det blev Tø, og Søen fik nyt Tilløb, hævede Isen dem atter i Vejret og tilføjede dem ny Skade. Derfor maatte de ofte repareres, og dette Reparationsarbejde kunde kun udføres, naar man ledede Vandet bort.

Amtmanden syntes, at det var Synd at fjerne Hjorten, da den var „en i Beskrivelsen og Historien antegnet Antikvitet", og da Rørene var saa store og massive, at de kunde bruges i lang Tid[3]. Man maatte saa hellere befri sig for de Erstatningskrav, med hvilke Mølleren meldte sig, ved at give ham Tilladelse til at opføre en Vejrmølle.

Den daværende Slotsmøller, *Andreas Winding*, vilde ogsaa gerne bygge en saadan.

Denne Mand sad smaat i det. Det var gaaet tilbage med hans Næring, og Møllen var i daarlig Stand. Taget paa Møllehuset var utæt og Lofterne raadne, fordi Fiskemesteren havde hængt sine vaade Fiskeredskaber til Tørring paa dem.

Andreas Winding var ved at give op, men det var ikke saa let en Sag, thi medens Møllebygningen og Vaaningshuset var fri Ejendom, ejede Kongen ikke blot Grunden, men ogsaa den gamle Længe, hvori Mølleværket og Vandkværnene fandtes. Da det ene ikke saa godt kunde skilles fra det andet, var det vanskeligt at sælge eller bortfæste Stedet, og Amtmanden saa ogsaa helst, at Winding blev ved det.

Winding tilbød saa at give 100 Rdl. til Kongens Kasse og for Fremtiden at give Afkald paa Erstatning for Vandmangel i Søen, naar man vilde give ham Ejendomsskøde paa hele Møllen. Det gik man ind paa, men man vilde stadig ikke, formentlig af Hensyn til de andre Møllere, give Tilladelse til Opførelse af en Vejrmølle[2].

I Sommeren 1766 residerede Hoffet en Tid paa Frederiksborg, og da var Stanken fra Søen paany bleven utaalelig, fordi Rørvæksten havde taget Overhaand, og Tilløbet manglede.

Herskabet besværede sig herover, og en gennemgribende Oprensning var atter nødvendig, men der hengik dog nogle Aar, inden Arbejdet blev gjort, formentlig af Mangel paa Penge[14]. Et saadant Arbejde var nemlig meget kostbart.

I Juli 1771 tilbød en Borger at paatage sig Oprensningen for 7600 Rdl., og Amtmanden fandt, at dette ikke var for meget, thi engang tidligere havde 200 Soldater udført Arbejdet og været seks Maaneder om det.

Man stod altsaa paany overfor den gamle Ulempe, at Slotsmøllen skulde ligge stille. Møllen havde dengang faaet en ny Ejer, *Johan Friedrich Lottrup*. Han var Broder til Byfoged Jens Lottrup, og han havde i en Del Aar været ansat hos Regimentsskriverne *Rasch* og *Plum* ved Esrom Regimentsskriverstue. Da Birkedommeren i Kronborg Birk, *Engelbrecht Jensen*, døde, fik han dennes Embede og ægtede Enken. Efter at have købt Slotsmøllen, i hvilken han tog Ophold, indgav ogsaa han Andragende om Tilladelse til at bygge en Vejrmølle, og denne Gang lykkedes det saavel at faa Lov til at bygge en saadan som til at male baade paa Vejrmøllen og paa Vandmøllen[16].

Møllen blev opført 1773 paa Pladsen ved Tinghuset. Den er jo nu forsvundet, men Mindet om den lever, fordi man efter den har givet den gamle Tingshusvej dens nuværende Navn, Møllestræde.

MØLLESTRÆDE. Dette Stræde synes oprindelig at have dannet Forbindelsen mellem Byen og Slangerupsvejen. Trollesporten laa jo ved Tinghuset, og 1758 kaldes Strædet ogsaa „en almindelig Landevej".

Pladsen ved Strædet havde i første Halvdel af det attende Aarhundrede et fra det nuværende meget afvigende Udseende.

Paa Hjørnet af Kongensgade og Strædet mellem dette og Amtskirurg Schmaltz' Ejendom laa indtil Branden 1733 den saakaldte „lille Jægergaard". Helt lille var den nu ikke, thi den omfattede foruden Bygningerne med Gaardsrum, Hunde- og Haveplads en Sædvang paa 1 Td. 1 Fdk. Hartkorn. Pladsen var hegnet med 224 Favne Grøfter og Stengærde[3].

Et Stykke oppe i Strædet laa desuden et Feltfouragemagasin med tilhørende Skriverhytte, som 1748 blev solgt til Nedbrydning[2]. Desuden laa der ud mod Kongensgade et Stykke fra Strædet nærmere mod Slotsmøllen fire mindre Haver. Smaafunktionærerne ved Slottet, Taarngemmeren og et Par af Slottets Materialkuske, havde faaet Lov til at benytte de tre af disse, medens den fjerde ejedes af Tobaksspinder *Jacob Abel*, der havde erhvervet den sammmen med sin Gaard, som han 1722 havde købt af Blytækker *Asmussen*[6].

Fra gammel Tid var der hvert Aar ved Mikkels- og St. Hansdagstid blevet afholdt et Krammarked i Byen, og som Markedsplads benyttedes Fortovet paa Hjørnet af Strædet og Kongensgade.

Efter at den lille Jægergaard var brændt, havde en af Hillerøds Beværtere, *Søren Weller*, den lille Jægergaardsvang samt Fortovet foran den øde Plads, hvor Gaarden havde ligget, i Forpagtning.

Markedsfolkene maatte betale Stadepenge til Weller, og for Retten til at udleje Fortovet svarede Weller 10 Rdl. om Aaret til Kongens Kasse.

Amtmanden havde ikke noget godt Øje til den øde Grund, hvor den lille Jægergaard havde ligget, thi Pladsen henlaa til Vanzir for Slottet og Byen, fordi de nærboende Familier bragte deres Gødning og anden Urenlighed derhen[6]. Han foreslog derfor 1740 at genop-

føre Bygninger paa Grunden og at anvende disse dels til Staldrum for Stutteriet, dels til Brug for Hofetatens Staldfolk, Heste og Vogne. Selv om man byggede Stalde paa den øde Grund, kunde der intet være til Hinder for, at Markedsfolkene som sædvanlig opsatte Boder paa Fortovet, Vanskeligheder i saa Henseende vilde først opstaa, naar der blev opført Beboelseshuse paa Grunden, og Beboerne selv vilde benytte Fortovet[6].

Der kom imidlertid intet ud af Amtmandens Forslag, fordi Kongen besluttede at opføre den store Staldgaard paa Ladegaarden. 1758 fik Amtsforvalter *Lowsen* Tilladelse til at bebygge Grunden, og Markedspladsen er formentlig saa samtidig blevet flyttet andet Steds hen.

Paa Strædets modsatte Side blev der 1744 opført et Salpeterværk, men om dette er der skrevet saa udførligt andet Steds[17], at en nærmere Omtale kan udelades her, kun skal det nævnes, at man rev den gamle Garderstald ved Enden af Helsingørsgade ned for at benytte Materialerne til Salpeterværket.

MARKEDERNE. Foruden Krammarkedet blev der fra 1754 ogsaa hver Onsdag i Fasten afholdt et Hestemarked og Torsdag efter Paasken et Heste- og Kreaturmarked i Byen[3].

Dette betød en Lettelse for Beboerne, som hidtil havde maattet købe Dyrene i Jylland og paa Fyen og følgelig havde haft store Udgifter til Rejser og Transport af disse.

Ved en Kabinetsbefaling af 9. December 1771 blev det bestemt, at Hestemarkedet fremtidig hvert Aar skulde afholdes den 1. Juni samtidig med, at der blev afholdt Auktion over Stutteriheste[18]. Det skulde være Hesteejerne tilladt at sælge Hestene under Haanden eller at møde med dem ved Auktionen, og Kongen vilde for at fremme Hesteopdræt præmiere 10 indenlandske Heste med 100 Rdl.

Det spillede en meget stor Rolle for Beboerne, hvad enten de var kgl. Betjente eller almindelige Borgere, at kunne holde Heste, Køer og Svin.

Hestene var nødvendige af Hensyn til Forbindelsen med Omverdenen, Køer og Svin som et Supplement til de smaa Embedsindtægter eller til Borgerskabets smaa Næringsindkomster.

Kreaturholdet krævede imidlertig Græsning, og Byjorden var af stor Betydning.

JORDERNE OMKRING BYEN. De Jorder, som omgav Hillerød og tilhørte Byen, udgjorde ialt 33 Tdr. Hartkorn, og Byen havde desuden Græsningsret til et Antal Høveder paa Grønholt Overdrev, i hvilket foruden Borgerne i Hillerød ogsaa Bønderne i Karlebo, Grønholt og Sørup var lodtagne, men det kneb alligevel med tilstrækkelig Græsning, og Borgerne søgte derfor og fik undertiden ogsaa Tilladelse til mod Betaling at lade deres Kreaturer græsse i de nærmest liggende kgl. Stutterivange.

Disse Forhold var vel ogsaa blandt Aarsagerne til, at Hillerøds Borgere, da der 1741 blev udstedt en Forordning, hvorefter en Fjerdedel af Købstadjorderne paa Sjælland skulde besaas med Hør, Hamp og Tobak, indtrængende bad om at blive fri for at efterkomme dette Paabud.

De henviste til, at Jorden lidet egnede sig til Dyrkning af de nævnte Planter, som rimeligvis vilde blive opædt af Vildtet, og desuden betonede de, at saavel Byen som Slottet vilde blive udsat for stor Fare, naar saa brandfarlige Sager som Hør og Hamp skulde behandles i Byen, hvor Husene overalt var beklædt med Halmtage.

Af Byjorderne var Vognmandsmarken, den gamle Krovang, som 1732 var bleven overladt til Byfogden og Vognmandslavet, den betydeligste. Arealet, paa hvilket Kirkegaarden ligger i vore Dage, er en Del af den. Iøvrigt var Byjorden delt i flere andre Vange, af hvilke nogle ejedes af enkelte af Borgerne.

Der var altsaa om Sommeren umiddelbart udenfor Byens Hegn en Mængde løsgaaende Kreaturer, og det var svært at forhindre, at nogle af dem ret ofte foretog smaa Afstikkere ind i Byen.

I Nærheden af det Sted, hvor Landevejen til Helsingør udmundede i Alléen, boede en Mand ved Navn *Peder Andersen*, som havde Opsyn med Alléens to Kongevejsporte. Han androg 1773 om Fæste paa et ved hans Bopæl liggende Stykke Land af Overdrevet mod til Gengæld at opsætte og føre Tilsyn med et Led for Enden af Helsingørsvejen.

Dette anbefalede Amtmanden, fordi det jævnlig hændte, at de Kreaturer, som græssede paa Overdrevet, løb gennem Hillerød, hvis

Porte stod aabne Dagen igennem. Dyrene løb ind ad Helsingørsporten og ud af Københavnsporten eller de andre Porte og skaffede sig Adgang til de kgl. Vange eller til Sædmarkerne[16].

Dette voldte ikke blot Ejerne Ulejlighed med at søge efter de bortløbne Dyr, men ogsaa Udgifter til Løsepenge, naar Dyrene var blevet optagne, og, hvad der i Amtmandens Øjne nok var det værste, man var udsat for, at skabede eller med anden Daarlighed befængte Heste fra Overdrevet kunde slippe ind i Stutterivangene og smitte Stutterihestene.

Meget andet tyder forøvrigt paa, at det ikke har været usædvanligt at se løsgaaende Heste, Køer og Svin færdes paa Gaderne i Hillerød, hvilket naturligvis ikke har befordret Renligheden i Byen.

Saaledes fik Stiftsbefalingsmanden 1735 ansat en Person, som skulde vaage over, at Borgerne passede paa, at deres Kreaturer ikke kom ind paa Slottet eller i de kgl. Indelukker og Vange, og Christian VI lod endog Borgerne betyde, at hvis de ikke sørgede for at holde deres Svin borte fra disse Steder, vilde det blive dem helt forbudt at holde Svin.

HILLERØD OMKRING 1771. En Indberetning fra 1772 giver et fyldigt Billede af Byens daværende Tilstand.

Det ses af denne, at Hillerød i 1771 bestod af 167 Huse og Gaarde.

Bygningerne, Præstegaarden, Kapellanboligen, Fiskergaarden og Urmagerboligen undtagne, var da forsikrede i Brandkassen for 157,930 Rdl. Prioritetsgælden i Ejendommene androg 30,000 Rdl.

Tallene viser, at Byen maa være vokset en Del siden Branden i 1733.

Paa dette Tidspunkt havde Byen ogsaa faaet et Arresthus, idet Borgerne 1770 havde købt et gammelt Hus ved Kirkegaarden og ladet det indrette til Arrest-, Vagt- og Sprøjtehus.

1771 bestod det egentlige Borgerskab af 150 Personer, men det samlede Antal Indbyggere, unge og gamle af begge Køn, udgjorde 1050.

Blandt Indbyggerne nævnes i Indberetningen først de kgl. Betjente, Byfogden, Byskriveren og Postmesteren, som fremdeles ogsaa var Hospitalsforstander, en Skov-, Jagt- og Sessionsskriver og en Holtzførster; dernæst Gejstligheden, foruden Slotspræsten, den residerende

Kapellan, Rektoren og Hørerne ved Latinskolen ogsaa Klokkeren og den danske Skoleholder.

Borgerskabet bestod foruden af Købmænd, Vognmænd, Beværtere og en Musikant af følgende Haandværkere:

1 Farver, 1 Urmager, 1 Glarmester, 1 Gørtler, 2 Bagere, 3 Bødkere, 2 Drejere, 2 Feldberedere, 3 Garvere, 2 Grovsmede, 1 Guldsmed, 2 Hattemagere, 1 Hjulmand, 1 Blytækker, 2 Kleinsmede, 1 Kobbersmed, 3 Malere, 4 Murmestre, 1 Møller, 1 Parykmager, 2 Pottemagere, 2 Sadelmagere, 7 Skomagere, 6 Skrædere, 4 Slagtere, 6 Snedkere, 3 Tømmermænd, 2 Vævere, 1 Handskemager og 1 Stenhugger.

Blandt Borgerne havde Claus Ebbesen og Familien Abel gennem mange Aar været, og sidstnævnte var fremdeles, de førende.

Claus Ebbesen havde ikke blot ejet den Gaard, i hvilken han boede, Hillerøds største Gaard, med den derved liggende Vang, der var den anseeligste Ejendomsvang i Byen, men han ejede ogsaa adskillige Gaarde og Huse, som han lejede ud. Han var, som fortalt, Konsumtionsforpagter, drev en betydelig Købmandsforretning og havde Salget af stemplet Papir. Han var i det hele taget en fremtrædende Mand og beklædte bl. a. Hvervet som Overformynder, et Hverv, der efter hans Død i Halvtredserne blev delt mellem Farver Niels Nielsen og Værtshusholder Søren Weller.

Jacob Abel havde i Frederik IV's Tid ernæret sig som Tobaksspinder og Købmand. Efter hans Død drev ogsaa Enken og Sønnen *Albert* eller *Albrecht* Købmandsforretning.

Jacob Abels Enke havde, ligesom i sin Tid Ebbesen, Konsumtionen i Forpagtning, og Sønnen blev, som fortalt, Fiskemester. En anden Søn, *Güntelberg Abel*, omtales under Afsnittet om Fredensborg.

I Aaret 1766 havde Byen 5 Købmænd. Ifølge et Reskript af 1738 skulde Købmænd føre autoriserede Bøger, men 1766 oplyses det, at de fire af Købmændene i Hillerød kun solgte mod kontant Betaling, og kun en af dem, Abels Enke, førte Bøger.

I Aaret 1749 hedder det, at største Delen af Borgerne er fattige. Der kunde derfor ikke godt være Tale om en Specialisering af Næringsvejene, og nævnte Aar udtalte Borgerskabet ogsaa, at det helst ønskede, at det med Hensyn til Næringslivet maatte blive ved det gamle, saa enhver maatte ernære sig paa borgerlig Vis og lovlig

Maade, som de bedst kunde. Man maa imidlertid ikke tage Ordet „fattige" altfor bogstaveligt. Udtrykket „jævnt stillede" eller for Flertallets Vedkommende „smaat stillede" svarer vist nærmere til det rigtige Forhold, thi adskillige af de „fattige" Embedsmænd og Borgere var dog Ejere af Ejendomme, Heste og Køer og, som Panteobligationer og Auktionsdokumenter viser, tillige af adskilligt Bohave.

Af Haandværkerne i Hillerød havde Skomagerne og Skræderne dannet Lav, og med samme Iver som den, hvormed Købmændene vaagede over, at Smaahandlende, som fik Lov til at bosætte sig enkelte Steder paa Landet, købte deres Varer hos dem, vaagede Lavene over, at Smaahaandværkere paa Landet ikke krænkede Lavsbrødrenes Rettigheder f. Eks. ved at holde Svende og Drenge, noget, som navnlig Skomagerne i Birkerød og paa Fredensborg var tilbøjelige til.

Af specielle Virksomheder fandtes Salpeterværket, hvis Drift forestodes af en Inspektør og en Salpetermester, og til hvilket der var knyttet 6 à 8 Arbejdsfolk. Endvidere en Skedevandsfabrik, som en Mand ved Navn *Hans Mønnich*, der tillige handlede med Apotekervarer, havde faaet Tilladelse til at oprette i 1749, og som han bestred uden fremmed Medhjælp.

Der var ogsaa en Jøde ved Navn *Michael Hertz*. Han havde 5. April 1757 faaet Privilegium paa Oprettelsen af en „Strikfabrik" til Forfærdigelse af alle Slags uldne Strømper, Veste og Huer samt „Mands- og Fruentimmer Brøstduge". Hertz var imidlertid fattig og havde endnu 1772 ikke faaet Fabrikken i Gang, og Lottrup, der øjensynlig ikke var venlig stemt mod Jøderne, skrev, at Hertz kun havde været sig selv og Byen til Byrde.

Nævnte Aar søgte en anden Jøde, — Lottrup siger „en Betteljøde" — *Nathan Hertz* om Tilladelse til at etablere sig i Hillerød. Lottrup vilde ikke anbefale hans Ansøgning. Han skrev, at Nathan Hertz strejfede omkring og drev Smughandel. Naar han ønskede at etablere sig i Hillerød, var det vist kun — mente Lottrup — for at faa et Skjul for sig og Familie og andre af jødisk Nation, „som kunde have sit Tilhæng hos ham for der bedre at øve deres Egennyttighed, uden at det blev til Nytte hverken for Kongens Kasse eller for Byen".

Blandt de Bierhverv, som de Næringsdrivende i Hillerød havde

skaffet sig, var Befordring af Rejsende og andre Kørsler det mest betydende.

De Borgere, som ved Siden af deres anden Virksomhed drev Vognmandskørsel, havde dannet et Lav, som 1763 bestod af 8 Mand, og som raadede over de nødvendige Vogne og 10 Par Heste. Hofintendanten, Oberstløjtnant *Wegner*, skrev ganske vist i 1773, at Lavets Privilegier kun tillod det at holde to Chaiser og tage samme Betaling som Vognmandslavet i København, men selv om dette maaske strengt taget var rigtigt, gjorde Lavet, hvad det formaaede, for at hævde Eneretten til Lejekørsler mellem Hillerød, Fredensborg og København og mellem Hillerød og Slangerup.

I sidstnævnte By, hvor der ligeledes var et Vognmandslav, maatte Rejsende til Roskilde henvende sig til dette om Viderebefordring.

Det var dog vistnok kun, naar Hoffet residerede paa Frederiksborg eller Fredensborg, at Vognmændene i Hillerød kørte fremmede Rejsende til Slangerup, da det, i hvert Tilfælde 1745, var forbudt Fremmede, som rejste gennem Landet fra Helsingør eller fra Roskilde, at passere Hillerød. De skulde lægge Vejen over København.

Med deres Medborgere i Hillerød laa Lavsbrødrene undertiden i Strid, f. Eks. naar en eller anden for at slippe billigere havde lejet en Bondevogn. I saadanne Tilfælde krævede Lavet Vedkommende mulkteret.

I Aaret 1773 klagede Lavet over, at det led megen Skade ved, at Hofintendanten i Fredensborg lod Hoffets Rejser besørge ved Køretøjer, som han lejede af Bønder i Kronborg Amt, men Hofintendanten hævdede, at Lavet ingen Ret havde til at besørge disse Kørsler. Han fandt, at det var meningsløst, dersom han skulde rekvirere Heste i Hillerød. Dyrene var jo allerede halvtrætte, inden de naaede Fredensborg. Der var heller ingen fornuftig Mening i, at Hofkassen skulde betale Lavet dobbelt saa meget, som Bønderne forlangte for Kørslerne.

Paa Logihuse og Beværtningssteder var der ingen Mangel i Hillerød.

Da Stiftsbefalingsmanden i 1730 spurgte, om Byen var forsynet med fornødne Værtshuse for de Rejsende, svarede Jens Mikkelsen:

„Her er først Kongens Kro. Ja, og saa andre smukke Huse, men Gæsterne mangler dem."

To Aar senere var det forbi med Beværtning og Herbergering i Kongens Kro. Den sidste Værtinde i dette gamle priviligerede Gæstgiversted var Enken efter den *Friedrich Christian Holst*, der havde styret det i Frederik IV's Tid, Anne sal. Holster.

Da Hoffet ikke mere residerede paa Frederiksborg, var det Aar efter Aar gaaet tilbage med Næringen, tilsidst kunde Enken ikke tjene til Føden endsige til at vedligeholde Stedet, og ved hendes Død var Kroen meget brøstfældig. Man besluttede sig da til at nedlægge den, ophæve Privilegiet og sælge Bygningen. Claus Ebbesen købte den ved Auktion i 1732 for 1005 Rdl. Han fik 1734 kgl. Skøde paa Bygningen og solgte den senere til Forvalter *Hans Jørgen Dahl*[19].

Uagtet enhver af Hillerøds Indbyggere, naar Beboelsesforholdene tillod det, havde Pligt til under Hofbesøgene at huse de kgl. Domestikker, og uagtet der kun kom faa Rejsende til Byen, blev der dog flere og flere Beværtere. 1771 var der tolv. Byens egne Beboere og Bønder, som kom til Byen, maa vel have udgjort Beværternes væsentligste Kundekreds.

Brændevinen flød rigelig, og at det ikke altid gik fredeligt af, viser følgende lille Begivenhed, der indtraf 1753.

Tre Gaardmænd og seks Husmænd fra Alsønderup var en Aften Kl. 10 kommet ind til Borgerenken Madam *Storm*.

De vilde have Brændevin og Øl, og da Enken nægtede at servere for dem, overfaldt de hende med Hug og Slag. Ingeniørløjtnant *Lønborg*, der logerede hos hende, kom hende til Hjælp, men fik samme Behandling.

Skønt Sagen ikke kom for Retten, hvad der sikkert vilde være bleven meget alvorligt for Bønderne, blev Følgerne af den mindelige Ordning, som Amtmanden bragte tilveje, slemme nok for dem. Hovedmændene maatte nemlig paa Fæstningsarbejde i 2 à 3 Maaneder, medens de øvrige slap med hver at bøde 1 Rdl. 2 M. til Hillerøds Fattige, men desuden skulde de bære den spanske Kappe 1 Time før og 1 Time efter Gudstjenesten, antagelig udenfor Alsønderup Kirke. Endelig maatte de alle give Enken en Undskyldning[3].

Beværterne kæmpede naturligvis tappert mod alle, der paa mere

eller mindre lovlig Maade konkurrerede med dem, og umiddelbart udenfor Hillerøds Porte var der Konkurrenter nok.

De saakaldte „Nyhusene" bestod endnu kun af et Par Tolvkarleboliger, Stutmesterboligen og en enkelt anden Ejendom, men Beboerne her saavel som andet Steds uden for Slottet beværtede alle, som vilde nyde noget hos dem.

I Januar 1751 var adskillige Personer i Henhold til Forordningen af 12. Marts 1735 blevet mulkterede for Sabbatens Vanhelligelse, men, hedder det, Mulkter og Advarsler frugter kun lidt blandt den gemene Almue. Da det saa blev vanskeliggjort for Folk at overtræde Helligdagsforordningen ved at holde Nattesæde o. l. paa Beværtningerne i Hillerød, fandt de et Samlingssted udenfor Slottet i et Hus, som tilhørte Staldskriver *Wegge*. Her holdt en af Staldfolkene, *Niels Heckesen*, Beværtning med „Springen og Dansen".

Der fandtes ogsaa en Beværtning ved Ladegaarden i Foderknægten *Ole Jørgensens* Hus.

Ole Jørgensen havde ved en kgl. Resolution faaet Lov til at holde Kro og Værtshus i dette Hus, og Beværterne i Hillerød klagede meget derover. Dette Værtshus havde ogsaa givet Anledning til meget Drikkeri og Fylderi samt deraf som oftest følgende „onde Svitter".

Værtshuset søgtes ikke blot af Staldknægtene ved Stutteriet, men ogsaa af Bønderne, som kom med Skatter og i andre Ærinder til Regimentsskriver *Dahlstrøm*, som boede paa Ladegaarden.

Da Foderknægten Ole Jørgensen døde i Efteraaret 1758, søgte Amtmanden derfor at faa dette Værtshus nedlagt[3].

Som tidligere omtalt ønskede Struensee at indskrænke Stutteriet, og han lod derfor i Sommeren 1771 afholde en stor Auktion over Stutteriheste. Der ventedes i den Anledning en Mængde Rejsende til Hillerød, og nogen Tid før Auktionen blev Hillerøds Beværtere kaldt op paa Tinghuset. De mødte ogsaa alle tolv, nemlig Enkemadam Abel, Morten Larsen, Søren Weller, Peder Jensen, Holtzførster Dølner, Jørgen Maahr, Købmand From, Købmand Albrecht Abel, Johannes Bendixen, Madam Birch, Adolph paa Postgaarden og Hr. Winholt.

Det blev saa befalet dem, at de skulde forsyne sig saaledes med Varer, at de var i Stand til at betjene de mange Rejsende, der ven-

tedes, paa tilfredsstillende Maade, og der fastsattes en Prisliste over, hvad de maatte forlange for deres Varer.

Denne Prisliste saa saaledes ud:

1.	For en Portion Thee Vand	0	M.	10 Sk.
2.	„ „ ditto Kaffe	1	„	0 „
3.	For Middags eller Aftens Maaltid bestaaende, foruden Brød, Salt og saa videre til en Borddækning henhørende af 2 à 3 gode Rætter.			
	a. For en enkelt Person	3	„	0 „
	b. For et Selskab af 3 eller flere Personer, pro Persona	2	„	0 „
4.	For en Boutellie rød Wiin	2	„	0 „
5.	„ en ditto fransk Wiin	1	„	4 „
6.	„ en ditto rhinsk Wiin	3	„	4 „
7.	„ en ditto gammel Wiin	1	„	12 „
8.	For Natteleje med tilhørende Stue etc.			
	a. For en Cavallier eller anden af Distinction hver 24 Timer	1	„	8 „
	b. For en af mindre Stand saa og en Domestiqve	0	„	12 „
9.	Spiser en Domestiqve, saa maa hannem ikke affordres meere end 1 M. for et Middags Maaltid og for en Portion Smøre Brød 4 Sk.			
10.	Staldrum for hver Hest i 24 Timer.			
	a. uden Strøelse	1	„	2 „
	b. med Strøelse	1	„	8 „
11.	For en Skæppe Havre	2	„	8 „
12.	For et lispund Høe	0	„	10 „

Byfogden leverede hver af Beværterne en bekræftet Genpart af disse Takster, og denne skulde hver især anbringe i sin Gæstestue paa en Maade, saa alle kunde se den.

Man sørgede ikke blot for de ventede Rejsendes legemlige Fornødenheder, men ogsaa for deres Underholdning.

„Kiøbenhavns Kongelig allene privilligerede Adresse Contoirs Efterretninger" for 31. Juli 1771 indeholder nemlig en „Bekiendtgørelse til det Danske Publicum", som indledes med følgende Ord:

„Tirsdagen den 6te August førstkommende, bliver til Deres Kongelige Majestæters, Hoffet og det gunstige Publici Forlystelse, af det berømte Hr. Antonii Brombilles Gymnastiske Selskab, paa den nylig opbygte og vel indrettede Skue-Plads paa Ridebanen nest ved Lunden i Friderichsborg, opført en overmaade vakker Pantomime, kaldet La Pastorella Maya, det er: Den Fortryllende eller Hexe-Hyrdinden; I hvilken forestilles mange hidindtil ey seete forunderlige

Forvandlinger med de spillende Personer, som ogsaa i Decorationer, Machiner, Klæder og Musiken, gjører store Luft Spring og synger lystige Italienske og Tydske Arier."

„Spectaklet i den høje Balancer-Kunst" blev opført ikke mindre end 13 Aftener. Forestillingen begyndte mellem 6 og 7, og der betaltes for „det fornemste eller første Sted 4 M., paa Parterret 2 M. og paa Galleriet 1 M."

Hr. *Brombille* bekendtgjorde ogsaa at „De gunstige Fruer og Herrer som befaler at have Bileter forud, kan bekomme dem paa Postgaarden i Friderichsborg eller ved Indgangen til Skuepladsen", samt at der solgtes „Kobberstykker af Forestillingen à 8 Sk. pr. St."

Kongen og Dronningen, som den 20. August var paa Frederiksborg, hvor der den Dag var Kur og Taffel paa 46 Kuverter, havde overværet Forestillingen, og det synes, som om Teatret er blevet rejst for Kongens Regning, thi den 9. Oktober 1771 blev der udstedt Befaling til, at Teatret skulde tages ud af Ridehuset, og dette atter overlades til Stutteriet.

I Indberetningen 1772 findes en Opgørelse over de Afgifter, som Hillerød det foregaaende Aar havde udredet, og disse Afgifter har vel været af nogenlunde samme Størrelse i hvert Tilfælde i den sidste Del af den Periode af Hillerøds Historie, om hvilken der er fortalt i det foregaaende.

Der var først Konsumtionen. Den var paa dette Tidspunkt bortforpagtet til Madam Abel for	2812 Rdl.	0 M.	0 Sk.
For Brændevinsbrænderiets Forpagtning i Hillerød Købstads Frihedsdistrikt betaltes af nogle Borgere	285 „	3 „	4 „
Indkvarteringshjælpeskatten udgjorde	82 „	0 „	8 „
Ved Indkvarteringshjælpeskatten forstod man en Skat, som de Købstæder, der ikke havde fast Indkvartering af Militær, maatte betale til andre Byer, som var bebyrdede hermed. Hillerød betalte denne Skat til Helsingør og Holbæk. Da Hillerød efter kgl. Resolution af 27. Marts 1775 fik fast Indkvartering af den Eskadron Husarer, som tidligere havde ligget i Helsingør, faldt Skatten bort, og Nykøbing Falster maatte saa udrede Indkvarteringshjælpeskat til Hillerød.			
Ekstra- og Embedsskatten udgjorde	839 Rdl.	0 M.	1 Sk.
Brandskatten, 10 Sk. for hver 100 Rdl. af Ejendommens Værdi	164 „	3 „	1 „
Det blev ialt	4183 Rdl.	0 M.	14 Sk.

Denne Sum maatte Byens Indbyggere udrede.

Til disse Afgifter kom saa Byskatten, der imidlertid, som fortalt, ikke var af synderlig Betydning.

Byen havde jævnlig Indkvartering ikke blot af Hoffets Betjente, men ogsaa af Haandværkere, som arbejdede paa Slottet, og af Soldater, der blev udkommanderede til Arbejde ved Vejanlæg o. l.

Pligter var der saaledes nok af, med Rettighederne stod det mere smaat til.

En af de fornemste af sidstnævnte var Retten til Deputatbrænde. Byens Indbyggere fik 100 Skovlæs, hvilket Antal dog fra 1741 til Borgerskabets store Fortrydelse indskrænkedes til 60 Skovlæs. I denne Forbindelse maa det nævnes, at Skovordningen 1767 voldte Borgerne mange Vanskeligheder, særlig ankede de over, at der ikke mere maatte indføres 3 Alen langt Brænde til Salg. Værst var det dog, at Byens Fattige ikke mere som tidligere maatte opsamle raadne, nedfaldne Grene i Skoven. De Fattige fyrede derfor med Halm, hvilket udsatte Byen for Fare.

En Afgift, som tilfaldt visse Købstæder, en Tid ogsaa Hillerød, var meget ejendommelig, nemlig det saakaldte Portbrænde. I de Købstæder, som havde militær Indkvartering, maatte enhver, som kørte Brænde eller Tørv ind i Byen, i Acciseportene aflevere et Stykke Brænde af hvert Læs Ved og 4 à 5 Tørv af hvert Læs Tørv. Det var Hensigten, at dette Brændsel skulde bruges til Opvarmning af Militærets Vagtlokale, for hvilket Byen skulde sørge. Da det naturligvis var vanskeligt for Byfogden at samle dette Brændsel sammen, blev det mod en lille Afgift overdraget til en af Borgerne.

Mindet om Branden i 1733 levede gennem Aarene i Hillerød og fyldte Borgerne med Gru og Frygt for Gentagelse. Derfor vaagede man naturligvis omhyggeligt over, at der vistes Forsigtighed med Ild og Lys, og Uforsigtighed i saa Henseende blev strengt straffet.

En Tækker, der sad paa Bageren *Hans Hamborgs* Straatag, som han var i Færd med at tække, slog Ild paa sit Fyrtøj og tændte sin Pibe. En Forbipasserende saa det og meldte ham. Den Historie kostede Tækkeren et helt Aars Strafarbejde paa Kronborg.

Det vakte stor Bestyrtelse i Byen, da Lottrup en Decembermorgen i 1764 fandt følgende Opslag paa sit Hus:

„PLACAT
tag afskeed, thi inden faa dage skal din Gaard staa
i Brand om lycken vil føye det."

Denne Trusel foranledigede, at Borgerne en lang Tid holdt Vagt ved Byfogdens Hus.

Trods al Forsigtighed kunde Brande dog ikke helt undgaas.

Den 28. November 1750 opstod der saaledes af ukendt Aarsag Ild i *Jens Jacobsens* Slagterbolig, der laa ved den latinske Skole og Præstegaarden. Der brændte tre Gaarde og to Huse.

I Juni 1760 opstod der Ild i Nærheden af Slottet og Salpeterværket. Der brændte otte Gaarde, og der var stor Fare saavel for den øvrige Del af Byen som for Slottet. Slotsbeboerne kom med Slotssprøjten Borgerskabet til Hjælp ved Slukningen. Skaden ved denne Brand beløb sig til 8779 Rdl. Kongen ydede en Bygningshjælp paa 2000 Rdl., og allerede 1761 var de nedbrændte Gaarde genrejste.

I Maj 1762 slog Lynet ned og tændte i en Ejendom paa „Bakken" ved Helsingørsporten. Tretten af de smaa Huse paa „Bakken" nedbrændte, og Skaden beløb sig til 3960 Rdl.

I de 50 Aar fra Christian VI's Regeringstiltrædelse til 1780 var Hillerød, fraset at Antallet af Bygninger og Beboere var noget forøget, ikke i større Udvikling.

Omkring 1780 var Byen i det Ydre endnu væsentlig som i 1730. Mange Gaarde og Huse var i dette Tidsrum brændte og opførte paany, men de nye adskilte sig ikke synderligt fra de gamle, mange af dem var endnu af Bindingsværk og med Straatage.

1780 fandtes overalt Stenbro paa Gaderne, men denne Stenbro var temmelig forfalden, paa de fleste Steder ujævn, opkørt og fuld af Huller, hvorved Passagen blev vanskelig.

Med Renligheden i Byen var det kun smaat bevendt. Lottrup havde ved Vægterne givet Borgerne Tilhold om at gøre Gaderne rene hver Lørdag og om at bære Skarnet ind i deres Gaarde, men det blev kun saa som saa med Overholdelsen af dette Tilhold, og i Stedet for at bære Skarnet ind i Gaardene var der Borgere, som bar det ud og kastede det paa Gaden. Saadanne Borgere blev naturligvis mulkterede, men overfor dem, som forsømte at feje deres Gadeparter, fandt Lottrup, at det var bedre i Stedet for at idømme Mulkter

at antage Folk til at gøre Arbejdet for de Forsømmeliges Regning.

Medens Byen altsaa i det Ydre havde holdt sig temmelig uforandret i det forløbne halvthundrede Aar, lykkedes det i det sidste Par Aar af dette Tidsrum at gennemføre nogle Reformer i det indre Styre.

REFORMER I DET INDRE STYRE. Tilskyndelsen hertil laa i Regeringens Købstadsforordninger, og Lottrup virkede ivrigt for Reformernes Gennemførelse baade ved Skrivelser til Stiftsbefalingsmanden og mundtlig, naar denne holdt Visitatser i Byen. Byfogden var ogsaa den, der mest følte Manglerne ved den gamle Ordning, fordi hans Embede blev mere og mere uoverkommeligt.

Inddrivelsen af Skatterne faldt ham meget besværlig, Borgerne paadrog sig flere og flere Restancer, og naar Lottrup kom for at pante, fandt man paa allehaande Paaskud for at slippe. Bl. a. nægtede man sig hjemme, og Lottrup vilde nødig benytte „Kongens Nøgle", d. v. s. med Magt skaffe sig og Vidnerne Adgang til Hjemmene.

Var der et eller andet, om hvilket der skulde forhandles med Borgerne, var det ogsaa besværligt at samle dem alle paa Tinghuset. Der var vistnok mange Vrøvlehoveder mellem de uoplyste Menesker, og det lettede naturligvis ikke Forhandlingerne.

Byfogden maatte ogsaa selv besørge de fleste af Kæmnerens Forretninger, thi de skiftende Borgere, som hidtil havde røgtet dette ulønnede Hverv, kunde næppe skrive deres eget Navn endsige affatte et ordentligt Regnskab. Det maatte Lottrup besørge, og Kæmnerens Arbejde indskrænkede sig saa til at modtage og udbetale Penge. Selv til ganske almindelig Budtjeneste havde Lottrup ikke andet Medhjælp end Vægterne, iøvrigt maatte han klare sig med to blandt Borgerne udvalgte Mænd, som han brugte som Vurderingsmænd ved Auktioner, Vitterlighedsvidner o. l.

Han foreslog derfor at ansætte to Politibetjente og at reformere Vægterinstitutionen.

Vægterne kunde ikke overkomme det natlige Tilsyn i Byen, og de klagede med god Grund over, at deres Løn fremdeles var afhængig af, hvad hver enkelt Borger vilde give dem.

Lottrup foreslog foruden de to Politibetjente at ansætte tre Vægtere. De skulde skiftevis afpatrouillere hver sit Distrikt, og Byen blev i den Anledning delt i tre Distrikter, nemlig fra „Trolde"- og Mølle-

porten til Slusen, fra Slusen til Musikant Wiinholt og ad Helsingørsgaden til Hjørnet ved Borgeren *Enkel Snedkers* Hus, og endelig fra Helsingørsporten og op ad „Bakken" samt ad Mørkegade forbi den latinske Skole og *Bidstrups* Huse.

Vægterne skulde ogsaa have bestemt Løn, nemlig 3 M. ugentlig fra 1. April til ultimo September og 4 M. ugentlig fra 1. Oktober til ultimo Marts. Desuden skulde de hvert Aar have et Par Sko og hvert tredie Aar „en Kiortel og Karbudse".

Udgiften til Beklædningen skulde inddrages under Byens almindelige Udgifter, hvorimod Pengelønnen skulde lignes paa alle Beboerne, gejstlige og verdslige, efter Udstrækningen af enhver Ejers eller Beboers Grundareal. Derimod bibeholdtes den gamle Ordning, at Vægterne selv skulde opkræve Lønnen.

Omkring 1778 gennemførtes ogsaa andre Reformer, som stillede Hillerød mere lige med de andre Købstæder.

Borgerskabet samledes nævnte Aar og valgte „efter nøjeste Overlæg" fire af „de ældste og fornuftigste" af Borgerne til Borgerskabets Repræsentanter.

Disse Repræsentanter eller, som de ogsaa kaldtes, Formænd skulde i enhver Henseende virke for Byens Bedste, de skulde paa Borgernes Vegne forhandle med Byfogden, bistaa ham, naar det gjordes nødvendigt, og afgive Betænkning om de Sager, som blev dem forelagt.

Til at beklæde dette ærefulde Hverv valgtes *Albrecht Abel, Jørgen Maahr, Jens Kiersgaard* og *Henrich Simonsen.*

De fire Mænd blev sammen med Byfogden straks enige om at antage en fast lønnet Kæmner, noget ogsaa Stiftsbefalingsmanden ved sin Visitats 1. September havde befalet. Lønnen var dog lille. Den fastsattes til 20 Rdl. aarlig samt 4 Rdl. til Skrivematerialer.

Som Kæmner valgtes Henrich Simonsen, om hvem Byfogden skrev, at han var nogenlunde skrive- og regnskabskyndig og desuden en fornuftig Mand.

I disse Aar betød ogsaa den faste militære Indkvartering en Forandring for Byen. I Anledning af denne forestaaende Indkvartering drøftede man Købet eller Opførelsen af en større Ejendom til Kaserne, og der faldt ved denne Lejlighed en Bemærkning om, at dersom

Byen ikke kunde bruge Bygningen i militært Øjemed, kunde den maaske anvendes til Raadhus.

Alt dette, der altsaa brød frem i Slutningen af den Periode af Hillerøds Historie, som foran er skildret, er ligesom et Varsel om en ny Tid.

De Reformer, som blev gennemførte, var vel ikke store, men det kan dog siges, at de var som en lille svag Spire til fremvoksende kommunalt Bystyre.

FREDENSBORG

HOFFETS Ophold i Nordsjælland medførte paa flere Maader Ulemper og Besvær for Befolkningen, særlig for Bondestanden, men der var dog ogsaa forbundet Fordele med Hofbesøg, og det var et stort Tab for Hillerød, da Frederik IV 1722 opgav sin Sommerbolig paa Frederiksborg og gjorde det nyopførte Fredensborg til Sommerresidens.

Ved Regeringsskiftet 1730 var det da kun otteaarige Fredensborg endnu et lille uanseligt Jagtslot, men under Christian VI og Frederik V blev det, som bekendt, stadig ved store, nye Tilbygninger udvidet, indtil det som Enkedronning Juliane Maries Enkesæde ved *Harsdorffs* Ombygning 1772 fik den Skikkelse, det endnu har bevaret.

Christian VI tog i sine første Regeringsaar Fredensborg i stadig Brug. Her som paa de andre Sommerslotte følte han sig meget generet af Betlere, som, saasnart det rygtedes, at Hoffet var flyttet ud, strømmede til fra alle Kanter. Allerede under sit første Fredensborgophold i 1731 ytrede Kongen sig „helt fortrydelig og unaadig" om Betlerne og sagde, at han følte sig som omringet af en Garde af saadanne Folk.

Regimentsskriver *Juel* maatte antage nogle Mænd, som skulde jage Betlerne bort,[1] men det var ikke let at blive af med dem, og man drøftede derfor en Plan om til Anbringelsen af Tiggerne at oprette et Tugt- og Manufakturhus i Amterne i Lighed med det, der fandtes paa Møen og i Viborg. Amtmanden foreslog først at anvende de tidligere omtalte Garderstalde i Hillerød hertil, senere udpegede man en Byggegrund ved Asminderød, og denne blev endogsaa planeret af Bønderne, men videre kom det ikke med denne Sag.[2]

Forbindelsen mellem Fredensborg og Hørsholm, hvor Christian VI havde boet som Kronprins, og hvor han ogsaa som Konge, efter at hans Svigermoder, Markgrevinde *Sophia Christina* af Brandenburg-Culmbach den 23. August 1737, var afgaaet ved Døden paa Fredensborg, jævnlig tog Ophold, faldt ham besværlig. Det er hidtil antaget, at Fredensborg-Hørsholmvejen først blev anlagt af *Marmillod* i Tiden omkring 1764, men Skrivelser i Amtsarkivet viser, at Christian VI allerede 1742 gjorde Begyndelsen, idet han det nævnte Aar lod anlægge en Allé fra Fredensborg til Heslerød Bro. Alléen blev beplantet med 576 Stk. Asketræer, et Arbejde, som Slotsgartner *Hertz* ledede.

Bønderne i Asminderød og Lønholt maatte til Alléen afgive en Strimmel af deres Jorder, og herfor blev der ydet dem Erstatning[3].

Beboerne af Rogaarden fik ligeledes Erstatning i Form af 12 Læs Hø aarlig for et Stykke Eng ved Skipperhuset, som de i Frederik IV's Tid havde afstaaet til Græsning for Dronningens Køer. Senere søgte man en bedre Græsgang til Sophie Magdalenes Køer og valgte hertil Ebbekjøbs Vang, i hvilken der 1732 blev bygget et Hus til den, som havde Opsyn med Køerne.[4, 4b.]

I Frederik V's Tid var Fredensborg stadig Hoffets Sommerresidens, og Hoffet var naturligvis fremdeles i højeste Grad interesseret i Forbindelsen med Omverdenen. Posten fik man to Gange om Ugen over Hillerød, hvor Postmesteren, *Hans Madsen Bang*, i den Anledning maatte holde en Hest[4].

Medens den almindelige Færdsel mellem Hillerød og Fredensborg stadig gik over Grønholt, benyttede Hoffet og hvad Hoffets var Kongevejen, den nuværende Frederiksborgvej, af hvilken den nuværende „Hegels Vej" endnu var et Led. „Hegels Vej" kaldtes, efter at Landinspektør *Roose* noget senere havde reguleret Slotsgade, „forrige Vej".

Man beundrede dengang som nu Frederiksborgvejens Naturskønhed, og Hoffet færdedes ofte til Hest, til Vogns og til Fods paa den.

STENHOLT MØLLE. Ad Frederiksborgvejen var den idyllisk beliggende Stenholt Mølle ofte Maalet for Hoffets Spadsereture, og da Mølleren *Nikolaj Flesborg* og senere dennes Søn drev Beværtning i Møllen, blev denne et Bedested paa Turen.

Møllerens Beværterbevilling skrev sig dog ikke fra Hofkavalerernes Trang til paa Spadsereturene at slukke Tørsten, men skyldtes den Omstændighed, at hans Møllegæster kun til visse bestemte Tider i hvert Tilfælde ikke uden ad lange Omveje kunde komme til og fra Møllen paa Grund af de laasede Porte, som af Hensyn til Kongens Hø- og Stutterivange omgav den.

Flesborg maatte, hedder det 1740, for at have nogen Næring give sine Møllegæster „en liden fornøden skienck af Øl og Brændevin i den Tid, de opholdt sig ved Møllen, hvor de paa Grund af de besværlige Vejforhold gerne blev, til de var ekspederede"[3].

Møllen brændte 1747, og Flesborg bragtes derved i en ynkværdig og beklagelig Tilstand. Hans Tab ved Branden blev opgjort til 4200 Rdl., og desuden hæftede han for en Gæld paa 2350 Rdl., hvoraf Størstedelen var prioriteret i Møllen og de øvrige Bygninger. Han androg Kongen om Hjælp, og Amtmanden anbefalede at give ham Bygningstømmer af Skoven saavel som at give ham Tilladelse til en Kollekt overalt i Sjællands Stift. Han fik ogsaa Lov til at beværte Møllegæsterne med Drikkevarer af eget Fabrikat[3].

Da Nicolaj Flesborgs Søn, *Søren*, i 1773 søgte Bekræftelse paa Faderens Privilegium, motiverede han Andragendet med, at adskillige fra Hoffet paa Fredensborg om Sommeren foretog Spadsereture derfra til Møllen. De havde fundet Behag i Stedet, hvor de kunde blive beværtede med en og anden lille Forfriskning[6].

At Hoffet vaagede over Frederiksborgvejens Skønhed fremgaar ogsaa af, at Kongen forbød at rejse Bygninger langs Vejen, dog blev naturligvis Vangehuset „Porthus", som brændte den 29. Juni 1749, straks genopført[5].

1751 blev der med Hoffets Ture for Øje anlagt en ny Vej fra Skipperhuset langs Esrom Sø til Sørup By. Der var paa denne Strækning adskillige Huller og Moradser, som maatte opfyldes[7].

BØNDERNES KØRSLER FOR HOFFET. Hoffets Ophold og de mange Byggearbejder var til meget Besvær for Bønderne, særlig i de nærmest liggende Byer, og man havde Forstaaelsen af, at man ikke kunde fordre alt Arbejdet af dem som Hoveri, men at man i hvert Tilfælde delvis maatte yde Betaling.

Det var allerede i Frederik IV's Tid bleven bestemt først at ni,

senere at tyve til fireogtyve Bøndervogne om Ugen skulde holde parat til at afhente Varer til det kgl. Køkken og andre Ting, som med Holmens Fartøj blev sendt fra København til Sletten, og at der herfor skulde betales Bønderne 2 Mark for hver Kørsel, ligesom der ogsaa skulde ydes dem en lille Betaling, naar de blev sendt fra Fredensborg til København, uden at Køretøjerne blev afløst undervejs.

I Februar 1740 fastsattes den Betaling, der skulde ydes Bønderne for Fadebursrejserne, til 1 M. for hver Mil, og 1745 blev det bestemt, at de ogsaa skulde have Betaling — 12 Sk. pr. Mil — for Materialkørslerne[8].

For 1745—46 beløb det sig til ialt 2519 Rdl. 12 Sk.[8], for 1756—57 til et lignende Beløb.

Ved de mange Kørsler havde Bønderne ogsaa faaet deres Vogne ødelagt, og Amtmanden bad derfor om, at der maatte blive udvist Eg og Bøg til Istandsættelsen[2].

I 1758 angaves Tallet paa de Bøndervogne, der havde kørt Bygningsmaterialer til Fredensborg, til 718[2], og 28. Juli 1764 skrev Amtmanden, at netop nu, som Bonden stod overfor Høsten, fordredes der 300 Vogne til at køre Tømmer fra Sletten og 1000 Vogne til Transport af 10,000 Mursten fra Nivaa til Fredensborg. Den 4. August s. A. blev der sendt 500 Vogne til Nivaa, men da de kom dertil, var Stenene ikke færdige og kunde ikke faas de første fjorten Dage. Amtmanden klagede herover og paatalte ogsaa i en Skrivelse til A. G. Moltke, at nogle pommerske Bjælker, som Bønderne skulde hente i Sletten, ikke var overskaarne, og at Bønderne selv maatte skære dem over, inden de kunde have dem paa Vognene[9].

Den 28. December 1764 hedder det, at 2698 Rdl., som Bønderne skulde have for Transporter i 1758—62, endnu ikke var betalte. Kongen havde, forinden han rejste fra Fredensborg, givet Tilsagn om, at Regningen skulde blive betalt, og havde befalet Amtmanden at underrette Bønderne herom. Gram bad derfor Kammeret om at anvise Beløbet[9].

FRA DYREHAVE TIL PARK. Ved Fredensborg Vangs Omdannelse fra Dyrehave til Park blev Bønderne kun anvendt lejlighedsvis og til særligt Arbejde, saaledes maatte 200 Bønder, da Arbejdet 1752 blev paabegyndt, jage Vildtet ud af Vangen[10], og 1762

maatte de sætte en Stenindhegning omkring Parken paa de Steder, hvor Stakitterne stødte mod Jorden, for at forhindre Harerne i at komme ind[8].

Det er en Selvfølge, at der efter Skovens Omdannelse til Park heller ikke mere maatte græsse Husdyr derinde.

Hoffet havde et Slagteri paa Slottet, og Hofslagteren, *Jens Hou*, havde altid mange Kreaturer gaaende paa Græs, saa han kunde slagte dem efterhaanden, som de skulde bruges. Det drejede sig ikke om saa faa Dyr, et Aar var der saaledes 4 Stude og 50 Lam. Slagterens Kreaturer havde hidtil græsset i Dyrehaven, men Amtmanden maatte 1764 skaffe Plads til dem i de Slottet nærliggende Skove[6]. Det var ikke saa nemt, thi der var i Forvejen mange Kreaturer paa Græs i disse, saaledes havde Slotsbetjentene 35 Køer gaaende i Tulstrup Vang.

Samtidig med Dyrehavens Omdannelse blev Fredensborgs Grund forøget med et Areal af Endrup Bys Jord. Det var Kongens Hensigt i Forlængelse af „Brede Allé" i den nyanlagte Park at anlægge en Allé fra „Fredensborg Slots- og Lysthave", som Vangen nu kaldtes, over den nævnte Jord[9], og det udenfor Slotshaven liggende Vangehus blev i den Anledning flyttet[2].

For Afstaaelsen af Arealet fik Bønderne Erstatning[11b]. Det drejede sig om 17 Høveders Græsning, og Amtmanden foreslog at sætte Erstatningen til 1 Rdl. aarlig pr. Høvede, saa Bønderne kunde leje sig Græsning andet Steds[2].

Ved Anlæget af Parken blev den lille paa Pæle byggede Pavillon, der fandtes, hvor Kongebroen nu ligger, fjernet. Den var i Aarenes Løb bleven ødelagt af Vandet i Søen, uagtet man havde gjort meget for at redde den. Man havde saaledes anbragt en Sluse ved Fiskebrohus, gennem hvilken Esrom Sø, naar Vandstanden blev for høj, kunde faa Afløb, men i regnfulde Somre steg Vandet saa meget, at man maatte udgrave Afløbet. Esrommøllerens og Dronningemøllerens Enge kom derved til at staa under Vand, og de forlangte naturligvis Erstatning.

Møllerne kunde af samme Grund ikke mere samle og opstemme Vandet[4], og man maatte da give dem begge Tilladelse til at opføre Vejrmøller, men mente dog, at de ikke formaaede det[11], og der hen-

gik ogsaa endnu en Del Aar, inden en Vejrmølle blev bygget ved Dronningemøllen.

ENKEDRONNINGENS BOLIG PAA SLOTTET. Medens Amtsarkivet ikke — fraset, hvad der vedrører Bøndernes Hoveri — indeholder noget om de store Udvidelsesarbejder paa Slottet eller om Dyrehavens Omdannelse til Park i Tiden indtil Harsdorffs Ombygning af Slottet, beror der i Arkivet en Protokol, i hvilken der findes en ikke hidtil fremdraget Oplysning om, hvorledes Enkedronning *Juliane Marie* efter Ombygningen 1772 indrettede sin Bolig paa Slottet[12]. Protokollen viser nemlig, at Enkedronningen udvidede sin oprindelige Lejlighed i Hovedslottet med Førsteetagen i den Hovedbygningen nærmest liggende Fløj af den af Harsdorff indrettede „vestre Ottekant". Denne Fløj kaldes i Protokollen „Hendes Majestæt Dronningens Fløy".

Harsdorff havde, som man endnu paa Stedet kan overbevise sig om, indrettet det saa praktisk, at Enkedronningen ugenert og uset ad en skjult Gang kunde bevæge sig fra sine Værelser i Hovedslottet til sin Lejlighed i Fløjen. Fra hendes Audiensværelse (nu Jourværelset) førte en Dør ud til den skjulte Gang. Døren er nu tilmuret, men der ses endnu tydelige Spor, bl. a. et Hængsel, af den.

Efter Ombygningen omfattede Enkedronningens Lejlighed hele den vestlige Del af Stueetagen i Hovedslottet, nemlig Audiensværelset, det bagved liggende Værelse (i nyere Tid: Kongens Audiensværelse), i hvilket de Familieportrætter, som nu er indfattede i Panelet i det nordvestlige Hjørnekabinet, dengang fandtes; endvidere hendes oprindelige Soveværelse og Bibliothekets tre Værelser samt endelig Hjørnekabinettet, som, da Kongen levede, kaldtes Frederik V's Hjørnekabinet, men desuden benyttede hun personlig i Fløjen tre Værelser, der altsaa som nævnt ved den skjulte Gang bag Audiensværelset stod i Forbindelse med Lejligheden i Hovedslottet.

Disse Værelser betegnes som „det trekantede Værelse", hvis ejendommelige Form ogsaa endnu er bevaret, „No. 1. Et Kabinet nest ved" og „No. 2. Hendes Majestæts Sovekabinet".

Ved denne Udvidelse af Lejligheden opnaaede Enkedronningen, der hidtil kun havde haft Eftermiddagssol i sine Værelser, ogsaa at nyde godt af Morgen- og Formiddagssolen.

Dronningens nye Værelser var naturligvis smukt udstyrede med Dørstykker forestillende „et antikt Hovede", „Urne med Løvværk og Rosetter" o. l. Tapeterne var af Papir med hvid Bundfarve, grønne Striber og et violet Baand med nedhængende Blomsterkurve.

I Værelserne stod foruden kostbare Møbler en Del Genstande fra den kgl. Porcelænsfabrik, Portrætbuster af Arveprinsen og Enkedronningen selv m. m. I det op til Sovekabinettet stødende Værelse boede formentlig hendes Kammerfrue, Madam *Jacobi*.

BEBYGGELSEN UDENFOR SLOTTET. Ligesom med Slot og Have foregik der i det omtalte Tidsrum en stor Forandring med det udenfor Slottet liggende Areal, Grunden paa hvilken Byen rejste sig.

Det kan med Sikkerhed siges, at denne Grund endnu i Frederik IV's Tid var en Bøgeskov, thi hver Gang der i Christian VI's og Frederik V's Dage skulde rejses et nyt Hus paa den, angives det, hvormange — snart mange, snart færre — Bøgetræer der maatte fældes for at skaffe Plads til Bygningerne.

Frederik IV havde ladet de Hytter, der i hans Tid var bleven byggede i Skoven, fjerne,[13] og siden, skrev Amtmanden 1731, har det ikke været nogen tilladt at bygge der[4].

Dette er nu ikke helt rigtigt, thi Aaret før Kongens Død laa der foruden de gamle Rogaardshuse to Bygninger, nemlig Tømrermester *Bars* Gaard, nu „Prinsen", og et Hus ved Dammen (Bagerdammen) udenfor Slottes Indkørsel, som en Mand ved Navn *Lars Esmarch* (Jesmark?), der var Marketender for de paa Arbejde ved Slottet og som Vagtmandskab udkommanderede Soldater, havde rejst 1729.

Overfor Esmarchs Marketenderi laa den lille i vor Tid til et Anlæg med Mindestenen om Tohundredeaarsdagen for Slottets Opførelse indrettede Trekant. Her stod i Christian VI's og Frederik V's Tid tre Bøgetræer, og Bønderne benyttede Pladsen til Holdeplads, naar de i Kongerejser var paa Fredensborg.

Vanskeligheden ved at skaffe Plads til de ved Slottet nødvendige Folk har vel bevirket, at Christian VI maatte bryde med Faderens Princip og give en og anden Tilladelse til at bygge paa Grunden. Adskillige smaa Funktionærer, Brændehuggeren, Klokkestilleren, Materialkuskene, Vægterne, o. s. v. fik Lov at bygge i Overdrevssko-

ven, men i Begyndelsen toges der Hensyn til, at disse Huse kom til at ligge saaledes, at de saa lidt som muligt brød Karakteren af Slottets Omgivelser.

Da saaledes en Murermester *Schleicher*, som i et Par Aar havde haft Reparationsarbejdet ved Slottet, fik Lov at bygge 40 Skridt fra Marketenderen Lars Esmarchs Hus, skrev Amtmanden, at man godt kunde give Schleicher Tilladelsen til at bygge, da „det i den Dal ej synderlig af det høj kongelige Herskab kan ses".[4]

Christian VI lod ogsaa selv et Par Huse bygge paa Overdrevet, først 1741 en Bolig med tilhørende Heste- og Kostald m. m. til Kapellanen, *Erik Sørensen Lemming*, der havde Husstand, og som derfor ikke som de tidligere Kapellaner kunde bo i Præstegaarden, senere — 1744 — endnu et „Præstehus", denne Gang til Fyrstinden af Ostfrieslands tyske Hofpræst[3]. Fyrstinden boede paa den Tid i Marskalsbygningen, og da Medlemmerne af hendes Hofstab alle var tyske, blev der prædiket paa tysk i Slotskirken[14].

Den overfor sin Svigerinde altid saa galante Konge afhjalp Savnet af en passende Bolig til hendes Præst, og Egnens Bønder maatte planere og hegne Haven omkring den.[3].

Det var dog først i Frederik V's Tid, at Byggeriet rigtig tog Fart, at det ene Hus efter det andet blev rejst, snart af vekslende Murer- og Tømmermestre ved Slottet og snart af Kongen selv.

JÆGERGAARDEN. Frederik V paabegyndte saaledes 1747 Opførelsen af den nye, anselige Jægergaard.

Efter at den lille Jægergaard i Hillerød 1733 var brændt og den gamle Jægergaard der i Byen ubrugelig, havde man foruden Jagtetatens Hovedsæde paa Jægersborg endnu to Jægergaarde i Nordsjælland, nemlig en ved Nyrup og en ved Jægerspris.

Jægergaarden ved Nyrup var dog allerede 1733 saa forfalden, at man ikke uden Fare kunde bo i den, og Jægergaarden ved Jægerspris gjorde kun ringe Nytte, da der ikke fandtes Hjorte ved Jægerspris undtagen i Dyrehaven, hvor de ikke maatte jages.

Frederik V besluttede derfor straks efter Regeringstiltrædelsen, at Jægergaardene ved Nyrup og Jægerspris skulde nedlægges og en ny opføres ved Fredensborg.

Regimentsskriver *Rasch* havde faaet opspurgt en Mand, som af

nogle Fag af den gamle Bygning i Nyrup vilde indrette et Gadehus og af dette og Gaardspladsen svare en aarlig Afgift til Kongens Kasse, Resten blev udbudt ved Auktion, og der blev kun budt 93 Rdl. 1 M. 11 Sk. for den[5].

Jægergaarden ved Jægerspris skulde nedlægges. Kammeret skrev i Efteraaret 1747 til Amtmanden, at han skulde lade Materialerne føre til Fredensborg, hvorhen der ogsaa skulde føres Kampesten, Kalk, Mur- og Tagsten, og alt dette skulde besørges af Frederiksborg og Kronborg Amters Bønder, Endvidere skulde Entreprenøren, Tømrermester Bars, og hans Folk have fri Befordring fra Fredensborg til Jægerspris og tilbage. Bars anslog Transporterne til at omfatte 4000 Bønderlæs.

Alt dette, skrev Gram, kan i disse besværlige Tider ikke gøres uden yderligere at svække og ruinere de fattige Bønder. For de, som boede længst borte, vilde det dreje sig om Rejser paa 6, 8 à 10 Mil. Gram var „forsickret at D. K. M. er altfor øm og naadig over at Gravere disse Districters fattige beboere med saa stor og betydelig Transport". Forinden han vilde foretage videre, bad han Kammeret tage i Betænkning, om Bønderne ikke kunde lettes. Han vidste dog ikke selv at foreslaa andet, end at lade Bønderne fra Jægerspris og Svanholm føre Materialerne over fra Færgestedet til Fjordens anden Side, efterhaanden som Bygningen blev nedbrudt. De nærmest boende Bønder kunde saa ved indtrædende Frost føre dem derfra til Fredensborg. Hvad Bønderne ikke kunde overkomme at køre, kunde saa ved Skibslejlighed ad Søvejen føres til Sletten, hvor Kronborg Distrikts Bønder kunde afhente det[5].

Den store nye Jægergaard, i hvilken der bl. a. var Plads til 45 Heste, blev opført paa det Areal, hvor Ejendommene Jernbanegade Nr. 7, 9 og 11 ligger i vore Dage. Huset Jernbanegade Nr. 9 er endnu en lille ombygget Rest af den oprindelige Jægergaard.

Samtidig med Opførelsen af Gaarden blev der anlagt en Vej, som førtes til Dyrehaven eller Koplen, som Slotshaven dengang kaldtes. For Enden af Vejen ved Dyrehaven fandtes en Port, „Midterlinieporten", og indenfor denne en bred Vej, som strakte sig gennem hele Dyrehavens Midterparti og kaldtes Midterlinievejen. Den nyanlagte Vej, som nu hedder Tinghusvejen, kaldtes dengang Jagtvejen, og Bakken kaldtes „Jægerbakken" eller „Bjerget bag Jægergaarden"[5].

Jægergaardens Grund stødte til Vejens ene Hjørne, paa det modsatte laa Kapellanboligen, som imidlertid nu blev ombygget og indrettet til Bolig for Overjægermester v. Gram, og som fremtidig kaldtes Overjægermesterens Gaard.

Foruden Jægergaarden lod Frederik V ligeledes det endnu eksisterende Havremagasin i Slotsgade opføre.

Ved Bebyggelsen af Overdrevet brugte man den Fremgangsmaade, at Regimentsskriveren og, naar det gjaldt kgl. Bygninger, Amtmanden selv tog Pladserne, der ønskedes bebyggede, i Øjesyn.

Pladserne blev opmaalte, og Regimentsskriveren forelagde hver enkelt Sag paa de Møder, som kaldtes Ryttersessioner, og som holdtes paa Frederiksborg. Paa disse Møder fastsattes ogsaa den aarlige Afgift, 2 à 4 Rdl., som de Folk, der agtede at bygge, skulde svare af Grunden. Sagerne blev derefter med Amtmandens Erklæring sendt Kammeret til kgl. Resolution.

Ved Anvisning af Byggepladserne søgte man at bevare saa mange af de skønne Bøgetræer som muligt.

Amtmanden ytrede af og til sin Betænkelighed ved, at det tillodes navnlig flere fattige Folk at opføre smaa Steder paa Overdrevet, thi skrev han, saadanne Folk evnede ikke at „opføre nogen skickelig Bygning". Flere Huse vilde ogsaa bevirke, at Slottet „vilde betages sin prospect", og Skoven, som var den største „Zirat" for Stedet, vilde efterhaanden blive ødelagt[5].

Overjægermester v. Gram henstillede ogsaa ikke at opføre flere Ejendomme ved Kongevejen fra Fredensborg til Asminderød, fordi denne Plads var det eneste Sted mellem Frederiksborg og Kronborg Amter, hvor Vildtet „kunde have sin Vexling", og saafremt samme Plads blev fyldt med Huse, vilde saavel Skoven som Vildtbanen lide meget derved[8].

I Sommeren 1762 lagde Frederik V selv Mærke til, at de Træer, som endnu stod, begyndte at sygne hen og gaa ud. Han havde god Forstaaelse af, at dette ikke gik naturligt til, men at det var Beboerne, som gjorde deres Bedste for at ødelægge Træerne. Navnlig var Udrideren, *Ole Larsen*, slem ved dem. Han havde til sin Ejendom faaet en større og en mindre Vang, og her havde staaet mange Træer, som var gaaet ud.

Kongen frygtede nu for, at hele Arealet skulde forvandles til aaben

Mark, og han befalede derfor Kammerjunker *v. der Lühe* og Overberider *Neppe* at se Vangene efter og tælle Træerne. Det viste sig, at der endnu stod 177 Træer i den store og 28 i den lille Vang. Ole Larsen fik saa den Besked, at han for hvert Træ, der fremtidig gik ud, fordi han pløjede for nær eller af anden ham tilregnelig Aarsag, skulde bøde en Speciedukat, og han maatte naturligvis ikke selv have de udgaaede Træer[8].

Byens Opvækst gik ikke blot ud over Træerne, men ogsaa over Bønderne i Asminderød, som efterhaanden blev berøvet mere og mere af deres Græsning. Overdrevet var ganske vist stort, men en Del af det var begroet med Enebærris, og naar man efterhaanden indhegnede snart et snart et andet Stykke af Jorden, blev Græsningen stadig ringere, saa Bøndernes Kvæg om Sommeren „af Sult fast Creperer".

Det gik ikke an. Bønderne maatte jo svare Skatter af deres Fæstegaarde, derunder ogsaa Brugsretten til Overdrevet. I Aaret 1760, da det blev særlig slemt, fordi de ogsaa blev udelukkede fra Græsningen paa Grønholt Overdrev, hvortil de heller ingen Berettigelse havde, maatte Amtmanden lade foretage en Taksationsforretning over de indtagne Jorder, saa Bønderne kunde faa Erstatning[2]. 1766 anbefalede han at overlade Bønderne i Asminderød og Vexebo den Del af Ebbekjøb Vang, som kaldtes Knorrenborg, til Græsning[9].

Trods al Modstand var Overdrevet udenfor Slottet altsaa mod Slutningen af Frederik V's Regering blevet forvandlet fra Skov til By.

SLOTTETS EMBEDSMÆND OG FUNKTIONÆRER. Ved Regeringsskiftet 1730 var Kristian Hertz Slotsforvalter paa Fredensborg. Han havde faaet Embedet efter *Kremer*, var ligesom sidstnævnte ogsaa Gartner og havde ikke blot Tilsynet med Lystanlægget, men ogsaa med Dyrehaven. Han modtog hvert Aar Hø til Vinterfodring af Vildtet, men blev 1746 fritaget for denne Del af sin Virksomhed, idet det nævnte Aar blev overdraget Skovrider *Mads Pedersen* i Gurre fremtidig at tage sig af Vildtet[5].

Efter Hertz blev *Karl Friedrich Døllner* 1752 Slotsforvalter og Gartner paa Fredensborg, og han afløstes ved sin Død 1765 af *Adolf Voss*[9].

Foruden Hertz var ogsaa Menagerimester *Schambach* og Fasan-

mester *Kirchner* ansatte paa Fredensborg ved Regeringsskiftet 1730. Gamle Schambach havde, da han 1767 afgik ved Døden, været ansat ved Slottet i 45 Aar. Hans Navn er endnu knyttet til den Allé i Slotshaven, ad hvilken han ofte drev sine Ænder og Svaner til Esrom Sø, hvor Hoffet morede sig med fra Baade at skyde de tamme Dyr.

Fasanmester Kirchner var blandt dem, som tidligst fik Lov til at bygge paa Overdrevet. Han opførte en Ejendom, som i noget udvidet og forandret Skikkelse endnu eksisterer. (Jernbanegade Nr. 20.)

Da han døde, afløstes han af *Johan Gotlob Klug*, som tillige ved Schambachs Død overtog Stillingen som Menagerimester, men dette havde ikke stor Betydning, thi det egentlige Menageri afsluttede sammen med Schambach sine Dage. Bygningen blev nedrevet, og Stedet, hvor den havde staaet — den nuværende Rosenø i Særhaven — blev indrettet til Ænder. Klug havde, før han kom til Fredensborg, staaet i kgl. Tjeneste, idet han havde været ansat som „Uhrhønsopvarter".

Urhønsene var anbragt i en ved Nyrup liggende Gaard „Bierkhønsegaarden". Ved Klugs Ansættelse som Fasanmester blev dette Hønseri nedlagt, og Gaarden overtoges af en af Hillerødborgeren Jacob Abels Sønner, *Gyntelberg Abel*[2]. Senere skænkede Kongen den til Kammerjunker *v. Krogh*, efter hvem den fik Navnet „Kroghenberg", under hvilket Navn den endnu eksisterer.

Blandt Bestillingsmændene var ogsaa en Fuglefænger, *Hans Jørgen*. Han fik 1732 Tilladelse til at bygge en Fuglegaard og opførte Fuglefængerhuset, den senere under Navnet „Zoar" bekendte Ejendom i Skipperalléen.

Kantoren ved Slotskirken boede paa selve Slottet. Han hed *Sigismund Neve* og karakteriseredes af Amtmanden som „en redelig Skickelig Mand". Han var tillige Materialforvalter, en ved de nordsjællandske Slotte ny Stilling, som Amtmanden fik oprettet i 1731. Naar der før den Tid ved de kgl. nordsjællandske Bygninger skulde udføres Smaareparationer, som krævede større Udgift end 10 à 12 Rdl., havde man anvendt en meget besværlig Fremgangsmaade. Der skulde i saadanne Tilfælde først forfattes et Overslag, som skulde sendes Overlandbygmesteren til Revision og derefter forelægges Kongen til Resolution. Disse Omsvøb bevirkede, at der ofte hengik

1 à 2 Maaneder eller mere, inden man kom i Gang med Arbejdet, og det viste sig da ofte, at en lille Skade, som, dersom den straks var bleven afhjulpen, havde medført en ringe Bekostning, i Ventetiden var bleven saa stor, at den krævede den dobbelte Udgift. Amtmanden fik derfor gennemført, at man anskaffede et Forraad af Tømmer, Sten og Kalk, saa man straks kunde foretage saadanne Reparationer, og til at føre Tilsyn hermed og holde Regnskab herover ansattes Materialforvalteren[4].

Som Slotskantor efterfulgtes Neve af *Johan Gyrsting.*

Da Kantoren omsider ogsaa maatte paatage sig at undervise Slotsfunktionærernes Børn i Kantorboligen paa Slottet, kunde Kantorstillingen ikke mere forenes med Stillingen som Materialforvalter, og i sidstnævnte ansattes da en Student ved Navn *Nicolai Hornemann.*

SKOLE OG KIRKE. Efterhaanden som Byen voksede, og Antallet af Beboernes Børn steg, medførte det naturligvis Ulemper at have de mange Børn paa Slottet. Kongen købte derfor et Hus (nu Gartnerstræde Nr. 4) og lod det indrette til Skole, og som Skoleholder ansattes en Mand ved Navn *Bruun.* Skolehuset blev vedligeholdt for Kongens, senere for Enkedronning *Juliane Maries* Regning[6 og 9].

I kirkelig Henseende hørte Beboerne paa Fredensborg oprindelig dels til Slotskirken, dels til Asminderød Kirke. Dette var nærmere præciseret ved et Reglement af 9. Maj 1735. Ifølge dette hørte de kgl. Betjente og de, som var beskikkede til at forrette Arbejde i kgl. Tjeneste, deres Familier og Tjenestefolk, samt Vangemændene i Dalenborghuset og Kirkeledshuset, til Slotsmenigheden, men hvis nogen, som ikke var i kgl. Tjeneste, opholdt sig hos dem, skulde saavel disse som andre, der boede ved Slottet eller i Rogaardshusene, høre til Asminderød Kirke.

Der stod intet i Reglementet om de kgl. Betjentes Enker, men Amtmanden mente, at de, saafremt de boede i Slottets Bygninger, burde høre til Slotskirken, hvorimod de, naar de flyttede ud paa Amtets Grund, skulde høre til Asminderød Menigheder[2].

Dette gav Anledning til en evindelig Strid om Offeret mellem Kantoren ved Slotskirken og Degnen i Asminderød[5].

Hver Gang der var Bryllup eller Barselkirkegang i Slotskirken, kæmpede Kantor og Degn bravt om Byttet, og Amtmanden maatte

jævnlig mægle Forlig eller stille Forslag om en eller anden Nyordning, men intet hjalp, førend Kongen i Januar 1759 resolut resolverede, at fra nu af skulde alle ved Fredensborg værende og herefter kommende Beboere uden Forskel høre til Slotskirken[2].

Asminderød Degnekald var et af de bedste paa Egnen, hed det, det kunde mageligt føde sin Mand, saa man behøvede ikke at tage Hensyn til det Tab, som *Hans Brabrand* — saaledes hed Degnen — foregav at lide[2].

STUTTERIET. Ligesom i Frederik IV's Tid var en Del af Stutteriet fremdeles knyttet til Slottet. I den lange Staldbygning stod som Regel hver Vinter et halvthundrede Heste opstaldede.

Stalden forestodes af en Foderknægt, hvem Frederik IV for at bøde paa Mandens ringe Løn havde givet Tilladelse til at forpleje Staldfolkene og, naar Hoffet boede paa Slottet, Livgarden til Hest, som havde Vagt paa Slottet. Han havde ogsaa Tilladelse til at brygge og brænde, men da Kromanden i den priviligerede Kro 1735 gjorde Indsigelse herimod, maatte man ophæve Tilladelsen og i Stedet forhøje Mandens Løn[4].

Det var dog stadig en daarlig aflagt Bestilling. En af Foderknægtene paadrog sig saa megen Gæld, at Enken blev nødt til at sælge alt sit Bohave, og dog kunde hun ikke dække Gælden. Amtmanden indstillede hende til en lille Pension af Postkassen, til fri Bolig i Fuglefængerhuset og Græsning til to Køer[5].

I Aaret 1771, da Frederiksborgstutteriet blev betydelig indskrænket, ophørte man helt at bruge Stalden paa Fredensborg. Foderknægten, *Peder Pedersen*, blev opsagt, men fik dog fremdeles Lov til at bo i sine Stuer paa Slottet.

To Aar senere, da man atter forøgede Stutteriet, og da der blev drevet Avlsbrug paa Frederiksborg Ladegaard, og den saakaldte store Stald paa Ladegaarden brugtes til Avlingen, ansaa Amtmanden det for fornødent, at Stutteriet atter tog Stalden paa Fredensborg i Brug, og Peder Pedersen blev genantaget[6].

KROERNE. I Byen var den privilegerede Kro den ældste Bygning.

Ved Regeringsskiftet 1730 hed Værten *Trellund*. Han havde haft svært ved at klare sig, thi i Frederik IV's Tid var Næringen altfor

ringe. Da han døde, maatte man derfor ændre Betingelserne for Overtagelsen af Kroen, og Overhofmarskal *v. Witzleben*, som 1734 forhandlede med *Christian Manniche*, der blev Trellunds Efterfølger, ønskede at skaffe Kroen et Jordtilliggende. Jorden vilde man tage fra Rogaardshusenes Lodder, af hvilke Slotsforvalteren havde den ene Trediedel, den saakaldte Slotsforvalterlod, i Fæste, medens de to Trediedele var tillagt to Husmænd. Amtmanden søgte at faa disse to Mænd til at flytte, men det voldte meget Besvær. Han og Regimentsskriveren hersede med dem i to Dage, men formaaede ikke med „alleslags raisons" at faa dem paa „fløtte Tanker". Rogaardsfolkene blev ved „med megen Vaanefuldhed og graad" at bede om, at de maatte blive ved deres Huse og den lille Avling, som de gennem mange Aar havde anvendt saa megen Umage og saa stor Bekostning paa, og først da Amtmanden lod dem forstaa, at Kongen som Ejer af Grunden uden videre og uden at spørge dem derom kunde foretage Forandringen, gav de med megen Bedrøvelse efter. Der blev naturligvis givet dem en passende Erstatning[4]. Jorden blev saa lagt til Kroen og fulgte denne, indtil den i vore Dage blev bortsolgt, udstykket og bebygget.

Da Manniche havde haft det privilegerede Værtshus i et Par Aar, beklagede han sig over, at Asminderød Kro trak megen Næring fra ham. Amtmanden fandt dette troligt nok og henstillede, at man skulde lade Asminderød Kro købe sine Drikkevarer hos Værtshusmanden i Fredensborg i Stedet for i Hillerød, men hermed var Kromanden i Asminderød, *Henrich Seyer*, ikke tilfreds. Han gjorde gældende, at Manniches Øl var slet. Inden Sagen blev afgjort, afgik Manniche i Marts 1738 ved Døden og efterlod sig Enke og fire smaa Børn[3].

Enken fik Lov til at fortsætte Forretningen og giftede sig paany med en Mand ved Navn Friedhof, som derefter blev Vært i Kroen.

I Frederik V's Tid udviklede Forholdene sig saaledes, at Asminderød Kro nu slet ikke mere kunde undværes, thi en Del af Domestikkerne og andre ved Hoffet maatte paa Grund af Pladsmangel paa Fredensborg indlogere sig i Asminderød Kro, i hvilken Henrich Seyer fremdeles var Vært. Det kom derfor meget ubelejligt, at denne Kro tilligemed Rytterbonden *Thomas Hansens* Gaard og 13 Huse i Asminderød nedbrændte den 17. Maj 1749.

De fleste af de nedbrændte Huse var byggede paa Præstegaardens

Jord; nogle af dem, deriblandt *Poul Steffensens* Smedie, i hvilken Ilden var opstaaet, tilhørte Krogerup Gods. Elleve af Husene var beboede, og de mange Familier blev husvilde og mistede deres fattige Bohave.

Asminderød Kro blev paa Grund af det ovennævnte Forhold hurtigst muligt genrejst i samme Størrelse — 38 Fag Hus — som den havde før Branden. De brandlidte Smaafolk kom man til Hjælp med Tømmer til Genopførelse af Husene[5].

Friedhof var endnu Vært i den privilegerede Kro i 1769. Hans Eftermand hed *Rasmus Hansen*. Kroen blev fremdeles ogsaa i hans Tid vedligeholdt for Kongens Regning[6].

Under Hofbesøgene havde det knebet for den privilegerede Kro med at betjene de mange Rejsende. Det hændte ogsaa, at der indløb Klager over Kroen, og efterhaanden kom man derfor til det Resultat, at lidt Konkurrence ikke vilde skade. Derfor fik et Par ældre Beboere, Tømrermester Bars' Enke og Snedkermester *Daniel Bagge*, Tilladelse til at beværte Folk, og endelig fik ogsaa en Mand ved Navn *Just Eberhardt* Tilladelse til at nedsætte sig som Værtshusholder[6]. Det var jo ikke saa faa Beværtere i en saa lille By som Fredensborg, og saa havde man desuden af Hensyn til Soldaterne en Marketender.

MARKETENDERIET. Marketenderiet beredte Autoriteterne adskillige Kvaler.

Den 25. Januar 1759 opstod der saaledes i Marketenderen *Ravns* Hus et større Slagsmaal, i hvilket nogle Bønder, Slottets Materialkuske samt nogle jyske Landsoldater, som var udkommanderede paa Arbejde ved Slottet, deltog. Slagsmaalet fortsattes i Mørket udenfor Huset, og tre af Bønderne blev saarede, en af dem, *Jens Jensen*, Nybo, saa alvorligt, at han nogle Dage efter afgik ved Døden.

Mistanken for Drabet faldt paa de kgl. Materialkuske *Lauritz Thorsen*, *Haagen Andersen*, *Søren Andersen* og *Svend Thorsen*, som alle tilligemed nogle af Soldaterne blev arresterede, ligesom der nedsattes en Kommission til nærmere at undersøge Sagen. Hen paa Sommeren søgte Materialkuskenes Hustruer Kongen om, at deres Mænd maatte slippe ud af Fængslet. For de tres Vedkommende blev Arrestationen ogsaa hævet, men den opretholdtes for Svend Thorsen, fordi

Soldaterne havde bevidnet, at de havde set ham slaa Jens Jensen, som stod ved sin Vogn, til Jorden. Bonden havde klaget sig og havde bedt ynkeligt for sit Liv.

Ved Højesteret blev Thorsen dømt fra Livet, og Kongen stadfæstede Dommen, men Sagen fik et Efterspil.

Thorsen sad arresteret i Esrom, og her var der en 66-aarig skikkelig Arrestforvarer, *Lydike Klog*, som ud fra sit Sinds Enfold og sit Hjertes Godhed lod Fangen, der ganske vist havde Jern paa, tilbringe Dagen i sin Stue.

Henrettelsen var berammet til den 11. April, men kort forinden, da Thorsen som sædvanlig sad i Arrestforvarerens Stue og et Øjeblik var bleven alene, saa han Lejlighed til at befri sig for Jernet og forsvinde, og trods al Forfølgning fik man ikke fat i ham.

For Arrestforvareren var det en slem Historie. Han skulde egentlig sone sin Skødesløshed med Fæstningsarbejde paa Livstid, men da han var en aldrende Mand, og da han havde Kone og tre Børn at forsørge, fik Amtmanden udvirket Benaadning, saaledes at han slap med tre Maaneder[2].

1760 var *Andreas Esmarch*, rimeligvis en Søn af den tidligere nævnte Lars Esmarch (Jesmark), Marketender paa Stedet. Han gjorde nævnte Aar gældende, at han ikke alene, nu da der var saa mange Soldater paa Fredensborg, kunde bestride Marketenderiet. Man tilbød ham forskellige Lettelser, men det hjalp ikke, og man havde stadig meget Besvær med ham.

Man formaaede saa Udrider Ole Larsen til at overtage Bestillingen som Marketender.

Ole Larsen havde oprindelig været Udrider ved Esrom Kloster, men da der altid, naar Hoffet opholdt sig paa Landet, var meget for en Udrider at gøre paa Fredensborg, fik Ole Larsen 1759 Lov til at bryde sit Hus i Esrom ned og flytte det til Fredensborg[2].

Da han overtog Marketenderiet, vidste han neppe, hvad han gik ind til. Det maa have været en meget vanskelig Bestilling, thi han og hans Kone var næsten daglig hos Amtmanden for med „Suk og Graad" at bede om atter at slippe fri for den[9].

Man købte saa for Kongens Regning et Birkedommer *Rosted* tilhørende Hus, indrettede det til Marketenderi og udbød offentlig Bestillingen som Marketender, men ingen vilde have den.

Endelig fik man dog ved forskellige Løfter en Mand til at paatage sig Bestillingen. Han hed *Bendt Mogensen* og havde tidligere forestaaet Marketenderiet ved Nivaa. For at holde Orden blev der truffen forskellige Bestemmelser, bl. a. skulde Slotsforvalteren paalægge Underofficererne ved Kommandoen dels at bistaa Marketenderen i Spisetiden med at paase, at der ikke blev Uro, dels at passe paa, at Soldaterne blev ordentlig beværtede.

Nu blev det imidlertid først for Alvor galt. Den 1. December 1762 skrev Amtmanden til Moltke: „Det er Deres Ex. vel bekiendt, hvilken Fortræd og Umage vi har haft for at faa en Marketender paa Fredensborg, og jeg frygter for at al vor Møje bliver forgiæves."

Marketenderiets Gæster ødelagde ikke alene alt, hvad der var i Huset af Drikkekar o. l., men de slog ogsaa Vinduer og Døre itu og brød Stakittet udenfor Huset i Stykker.

Marketenderen var bange for, at det ogsaa skulde gaa ud over ham selv og hans Kone og Børn.

Der blev ogsaa sendt Klage over Marketenderiet til Kongen, og det oplystes, at det navnlig var Marketenderens Kone, Soldaterne var utilfreds med. Hun opførte sig slet og usømmeligt. Undersøgelsen viste dog, at der var Skyld baade paa Soldaternes og paa Marketenderfolkenes Side, og man forstaar, at det var Forplejningen, som var Stridens Genstand[9].

Da Bendt Mogensen flyttede bort i Paasken 1766, tilbød Andreas Esmarch, som imidlertid ufortrødent havde fortsat sin Beværtning i Huset ved Bagerdammen, paany at overtage Marketenderiet, og han købte ogsaa Kongens Marketenderhus. Han og hans Kone, *Maren*, født West, afstod 1788 testamentarisk paa visse Betingelser saavel dette Hus som Huset ved Bagerdammen til Sønnen *Erich Esmarch*, idet de dog forbeholdt sig Raadighed over Boet og Forretningen, saalænge de levede. Kongens Marketenderhus, den senere under Navnet „Betzys Hytte" kendte Ejendom, blev af Erich Esmarch solgt til Admiral *Sneedorf*.

Efter Andreas Esmarchs Død overholdt Erich Esmarch ikke sine Forpligtelser overfor Enken, der var hans Stifmoder. Han og hans Kone ødelagde alt, paaførte Ejendommen Gæld og kom selv i Nød. Enken fik derfor det gamle Testamente kasseret og gjorde et nyt til

Fordel for sine to andre Stifbørn, *Mathias* og *Regine*. Mathias Esmarch nedsatte sig som Rebslager i Hillerød[15].

DE FØRSTE HANDLENDE. Efterhaanden som Fredensborg fik flere og flere Beboere, blev der naturligvis ogsaa Betingelser for Erhverv ved Handel.

Man havde oprindelig købt Brød i Hillerød til de mange Smaafugle, som var anbragt i Volièrer ved Slottet, men det varede ikke ret længe, førend man fandt, at det var mere bekvemt at have en Menageribager paa selve Stedet. Som saadan antoges *Johan Samuel Keller*, der 1737 fik Lov til at bygge sig et Vaaningshus paa Overdrevet. Denne Bagergaard laa, hvor Ejendommen Gartnerstræde Nr. 5 ligger i vore Dage.

Keller fik samtidig Privilegium til at sælge Brød til Beboerne, og det blev forbudt Dronningemølleren, Hans Slagter i Esbønderup og Anders Pedersen i Saande, som hidtil havde leveret Brød til de faa Familier paa Fredensborg, at gøre det mere[11].

Det var dog foreløbig, saalænge Bebyggelsen ikke var større, en saare sløj Bestilling at være Bager paa Fredensborg. Hoffet havde jo sit eget Bageri paa Slottet. Det kneb da ogsaa svært for Keller, og i Juli 1743 spurgte Amtmanden ham, om han ikke selv vidste en eller anden Maade, paa hvilken man kunde hjælpe ham, uden at det gik ud over Kongens Kasse. Keller bad saa om at maatte faa enten en af Vægtertjenesterne eller Bestillingen som Klokkestiller, naar en af disse Stillinger blev vakant, midlertidig vilde han gerne arbejde i Haven eller i Menageriet, hvorved han kunde tjene 1 Rdl. om Ugen. Naar han saa tillige drev sit lille Bageri, mente han nok, at han kunde klare sig[3].

Han døde 1762, og Enken vilde gerne fortsætte Bageriet ved Hjælp af en Svend, men man fandt, at det var bedre at faa en ny Mand til Stedet, og antog *Caspar David Strahlendorff*[2].

Han var gift med en Søster til Hofproviantforvalter *Gude* og havde tidligere været Bager i København, men havde ikke kunnet klare sig i Hovedstaden. Svogeren hjalp ham til at overtage Bageriet i Fredensborg. Han døde dog allerede tre Aar efter, altsaa 1765. Gude købte saa Slotsforvalter Døllners Enkes Hus i Slotsgade (nu „Gallina", Slotsgade Nr. 2) til sin Søster, og umiddelbart efter kaldes den

ligeoverfor liggende Dam første Gang for „Bagerdammen"[16]. Oprindelsen til dette Navn har givet Anledning til mange Spekulationer, men nu er det i Analogi med flere lignende Tilfælde klart, at Bagerdammen simpelthen betyder Dammen ved Bagerenkens Hus.

Strahlendorffs Efterfølger som Bager paa Fredensborg hed Olsen. Man vilde ikke tillade flere Bagere at nedsætte sig i Byen, thi siden Keller 1735 havde faaet sit Privilegium, havde en Bager altid om Vinteren kunnet sørge for det fornødne Brød til Beboerne og Menageriet. Om Sommeren blev Byen ogsaa forsynet med Brød fra Hofbageren og med, hvad der blev hentet i Hillerød[2].

1751 søgte en Mand Privilegium som Slagter, men Amtmanden erklærede, at Indbyggerne i Fredensborg hidtil havde haft Frihed til at købe saavel Kød som andre Fødevarer af Almuen paa Landet, hvor de bedst og billigst kunde faa dem. Dersom man gav Andrageren Privilegiet, maatte denne Frihed falde bort, og det vilde vække Misfornøjelse, dersom man vilde tvinge Beboerne til at handle med en privilegeret Slagter. Naar kun en Mand havde Ret til at sælge til Beboerne, kunde han tage altfor høje Priser. Dersom Andrageren havde Lyst til at nedsætte sig som Slagter paa Fredensborg, kunde han, dersom han leverede gode Varer til billige Priser, nok faa nogen Forretning uden at have Privilegium. Under denne Forudsætning havde man intet at erindre mod, at Andrageren, *Johan David André*, etablerede sig som Slagter i Byen[5].

Fredensborg havde ogsaa et Par Gartnerier. 1756 blev nemlig Arealet bag Jægergaarden overfor Kongens Marketenderi, hvor Raadhuset og Kommunens Alderdomshjem med tilliggende Haver nu findes, bortfæstet til en Gartner, *Peter Christian Ehbisch*, som her anlagde en større Køkkenhave. Da Ehbisch søgte om Jorden, erklærede Amtmanden, at han ikke havde noget at erindre mod, at denne Plads blev indhegnet, da den ikke gav meget Græs. Der stod ni smaa Bøgetræer paa den, men de kunde vel nok forblive urørte.

Iøvrigt vilde Anlæg af en saadan Have blive baade de Rejsende og Stedets Beboere til Nytte og Fornøjelse[2].

Nogle Aar senere skænkede Kongen en anden Gartner, *Stephanus Müller*, det Areal, paa hvilket Ejendommen „Frederiksyndest" i Asminderød nu ligger. Det var tidligere en øde Plads, som Müller hegnede med et Enerisgærde. Han byggede ogsaa et Stuehus og et Ud-

hus paa Grunden[2]. Müller betegnes som en stræbsom Mand, der sad i meget smaa Omstændigheder[6]. Ejendommens Beliggenhed er under Betegnelsen „Gartnergaarde" anført paa Videnskabernes Selskabs Kort 1768.

Til Handel med Urtekram havde en gammel, blind forhenværende Vagtmester, der hed *Fughmann*, Privilegium. Desuden handlede Esmarch med forskellige Fødevarer, og Eberhardt havde et lille Høkeri, men Byens største Forretning var dog den, som Tømrer Lars Christensen Steens Hustru drev.

Hun solgte Flæsk, Smør, Ost, Ærter, Gryn og deslige Viktualier, Tran, Tjære, Sukker, The, Kaffebønner samt Vaskemidler, Specerier o. s. v.

Da Steen 1759 søgte om Privilegium til denne Handel, erklærede Amtmanden, at jo flere der i smaa Partier forhandlede Fødevarer paa Stedet, des bedre Køb fik de Fattige og de, som var nødte til at gøre smaa Indkøb. Han vilde anse det for nyttigt, at de, som fik Privilegier til saadan Handel, skulde forpligte sig til at sælge Varerne til den Pris, som Birkedommeren med Amtmandens Vidende fastsatte. Denne Pris skulde være i Overensstemmelse med Landprisen paa Viktualier, og den skulde bekendtgøres overalt paa Fredensborg, ligesom der til Efterretning for Køberne i Sælgerens Hus skulde opslaaes et Brædt, paa hvilket Priserne blev angivet. Dersom den Handlende ikke rettede sig efter Prislisten, skulde Overtrædelse 1. og 2. Gang straffes med Mulkt, 3. Gang med Fortabelse af Privilegiet.

Af Haandværkere var der i det ældste Fredensborg kun et Par Stykker, f. Eks. Skomager *Blom*, der tillige var Brandkarl paa Slottet. Skomagerlavet i Hillerød var ude efter ham, thi kun Skomagere, som syede for Bønderne, maatte bo i Landsbyerne, men da Fredensborg var et kgl. Lystslot og laa over 1 Mil fra Hillerød, blev det dog tilladt Blom at drive Professionen.

1776 fik en Skomager *Friderich Adolf Voss* Tilladelse til at arbejde som Frimester paa Fredensborg, dog skulde han give en Kendelse paa 10 à 20 Rdl. til Skomagerlavet i Hillerød[6].

Der var ogsaa en Fabrikant i Byen, men hele Fabrikken bestod rigtignok af en Fjællehytte. Han hed *Christopher Deller* og lavede Potaske. Han kunde imidlertid ikke klare sig, og Hytten blev 1768 solgt ved Auktion[9].

En anden Mand, *Hans Kielsted*, som i nogen Tid opholdt sig paa Fredensborg, forsøgte at tjene til Føden ved Vinkelskriveri. Han satte adskillig Splid og Uenighed blandt Folk, men pludselig opdagede man, at han var en fra Fredericia Fæstning bortrømt Slave, og saa var det naturligvis forbi med hans Frihed[6].

Alle de Smaakaarsfolk, som havde bosat sig i den lille nyrejste By ved Slottets Fod, var naturligvis i højeste Grad afhængige af Hoffet. Deres Ve og Vel beroede paa, om Hoffet opholdt sig paa Fredensborg.

I Kong Frederik V.s Tid havde de haft gyldne Dage, men da Kongen var død, og Dronning Juliane Maries Fredensborgliv i den første Periode af hendes Enkestand formede sig yderst stilfærdigt, kneb det for dem.

I Foraaret 1769 beklagede de sig ynkeligt, fordi deres Næring var gaaet meget tilbage. I Frederik V's Tid havde de haft Fortjeneste ved at udleje Huse, Værelser og Staldrum til Hoffet og andre samt ved at bespise Hoffets Domestikker og Rejsende, som ikke kunde faa Plads i det privilegerede Værtshus. Soldaterne, som havde været paa Arbejde i Parken, havde ogsaa givet dem Fortjeneste, men nu, da der kun var et lille Hof paa Slottet, kneb det for dem med at ernære sig. De, som havde bygget Huse og Gaarde, der nu ikke var i nogen Pris, var derfor til at beklage.

I April samme Aar henvendte fire Mænd, Andreas Esmarck, Svend Bagge, Just Eberhardt og Ole Larsen sig paa omtrent samtlige Beboeres Vegne til Amtmanden om, at Beboerne maatte faa Næringsfrihed, og om, at det privilegerede Værtshus maatte blive nedlagt.

Amtmanden kunde ikke anbefale deres Andragende. Hvis man vilde tillade alle paa Fredensborg almindelig Handel og Værtshushold, vilde det — fandt han — blive til Skade for de omliggende Kroer og for Hillerød, og hvis man nedlagde den kgl. Kro, frygtede han for, at den vilde blive savnet af de kgl. Domestikker og de Rejsende[9].

Der var altsaa intet at gøre. Fredensborgs Beboere maatte endnu døje et Par onde Aar, men lysere Dage nærmede sig, thi da Enkedronning Juliane Marie efter Struensees Fald var kommen til Magten, blev Fredensborg atter i en Aarrække hele Hoffets Sommerresidens, og for Byen oprandt der som Følge heraf en Række gode, indbringende Aar.

SANDFLUGTENS DÆMPNING

FREDERIK IV's Død fik ingen Indflydelse paa Arbejdet med Dæmpningen af Flyvesandet ved Tisvilde, thi Christian VI delte ganske sin Faders Interesse for *Johan Ulrich Røhls* storslaaede Virken. Kongen tog allerede 13. Juni 1731 til Tisvilde og bestemte samme Dag, at der skulde rejses en lille Bygning, i hvilken han, Dronningen og de øvrige kgl. Herskaber under fremtidige Besøg kunde tage ind og spise.

Huset, til hvilket Egetræ blev udvist, og som Egnens Bønder maatte kline, blev bygget af Tømrermester Bars[1]. Indvendig blev Væggene beklædt med noget gammelt forgyldt Læder, som fandtes paa Frederiksborg, i Kongens og Dronningens Kammer anbragtes to Spejle, og Huset blev iøvrigt monteret med et Taffel til 10 à 12 Personer og med to Dusin Stole.

Huset stod færdigt i Marts 1732, og i Sommeren samme Aar har Kongen rimeligvis benyttet det, thi han resolverede da, at det skulde forsynes med Skorsten og Kamin, og at Taget over Køkkenet, der var straatækt, skulde beklædes med Tagsten, fordi Kokkene fandt, at Straataget var altfor brandfarligt[1]. Samtidig befalede han, at Arbejdet med Sandflugtsdæmpningen paa alle Maader skulde fremmes.

I Efteraaret 1733 var Kongen paany i Tisvilde, og ved denne Lejlighed var ogsaa Amtmanden tilstede. Kongen udtalte da overfor Røhl sin Tilfredshed med, hvad denne havde udrettet, og Røhl benyttede Lejligheden til at foreslaa Kongen at bygge nogle Bøndergaarde ved Stedet, for at Hoveriet ved disse Gaarde kunde komme Arbejdet tilgode.

Det passede ikke Friedrich v. Gram, at Røhl saaledes direkte stillede Kongen Forslag, hvilket Gram ogsaa lod Røhl vide, idet han dog indkapslede sin Misfornøjelse i Form af en Gratulation.

Han lykønskede Røhl med, at Kongen havde udtalt sin Anerkendelse af hans Arbejde, men tilføjede, at han ikke i Kongens Paahør vilde gøre Indvendinger mod Røhls Forslag, men at han fandt det rigtigst, at saadanne Forslag blev grundig overlagt med Amtsbetjentene, inden de blev forelagt Kongen[2].

Man kan maaske i, at Røhl i denne Sag var gaaet udenom Amtmanden, søge den første Spire til den Forandring, som derefter indtraadte i Friederich v. Grams Holdning overfor Røhl.

I Frederik IV's Tid havde Forholdet mellem Amtmanden og Røhl været det bedst mulige. Dengang beundrede Amtmanden Røhl og udtalte ved enhver Lejlighed sin Anerkendelse af Røhls Flid, Dygtighed og Iver, og han var utrættelig i sin Virken for, at nødvendig Arbejdskraft og Materiale blev stillet til Røhls Raadighed, men nogle Aar efter Kongens Død og navnlig i de sidste Aar, i hvilke Røhl var Inspektør ved Flyvesandet, forandredes Grams Velvilje til stigende Uvilje. Jo mere Røhl kæmpede for sine Planer, des mere bitter blev Gram, og i denne Strid mellem de to hver for sig udmærkede Mænd maatte Røhl naturligvis tilsidst trække det korteste Straa.

Der var flere Aarsager til, at Gram ændrede sit Syn paa Røhl. Denne var en stejl Karakter og en daarlig Diplomat. Han burde have søgt at vinde Gram for sine Idéer i Stedet for at irritere ham ved undertiden at henvende sig direkte til Kongen og Rentekammeret og derved føre en saa mægtig Person som Amtmanden over paa sine Modstanderes Side.

Gram manglede paa sin Side Forstaaelse af Røhls Storsyn paa, hvad de af Sandflugten hærgede Egne kunde udvikle sig til, en Forstaaelse, som ogsaa savnedes hos andre, men desuden har ogsaa to Mænd, Regimentsskriver Rasch og hans Broder, Jochum Rasch, pustet til Ilden.

Røhl saa i Tankerne et stort Skovbælte som Værn mod Nordvestvinden og Hæmning mod fremtidig Sandflugt vokse op langs Tisvilde Strand. Han havde plantet en mindre Skov ved Tibirke Kirke, og foruden denne lille Skov havde han indgrøftet, pløjet og besaaet et stort Areal. Dette Areal var 1736 blevet overladt Bønderne til Brug

og skilt fra Plantagen ved en Indhegning. Røhl gjorde nu gældende, at Plantagen vilde blive ødelagt, naar Bønderne skulde have Raadighed over Jorden udenfor den, men Amtmanden holdt paa, at naar man blot passede, at løse Kreaturer ikke slap indenfor Indhegningen, vilde Plantagen ingen Skade tage, og han har vel tænkt, at Bønderne nok skulde sørge for at holde Kreaturerne borte, thi der var strenge Straffe for dem, som ikke viste Paapassenhed i saa Henseende. En Bonde, hvis Kreaturer i Efteraaret 1732 var kommet ind paa Flyvesandet, blev saaledes straffet med 4 Ugers Fæstningsarbejde paa Kronborg[2].

Det var imidlertid Røhls Mening ikke blot at bevare den allerede opelskede Plantage, han vilde ogsaa plante Skov paa hele det omtalte Areal, som han kaldte Skovvang.

Gram kunde nok tænke sig at lade Røhl eksperimentere med at beplante endnu et mindre Areal, men Resten skulde Bønderne have, og desuden troede han ikke, at det paa Grund af den nærliggende Strand og de skarpe Vinde kunde blive til noget videre med Skovvækst undtagen paa nogle Steder, hvor Skoven kunde gro i Læ af Bakker[1].

Gram var ikke ene om dette Fejlsyn. To til Landet indkomne fremmede Forstmænd erklærede ogsaa, at en Plantage ved Tisvilde ingen Fremgang vilde faa[3], og man fik saa Kongen til at befale, at der skulde standses med Plantning af Ege-, Bøge-, Gran- og Fyrretræer ved Tisvilde[4]. At det imidlertid var Røhl, der saa rigtigt i denne Sag, viser det store, skønne Tisvilde Hegn i vore Dage.

Røhl vilde dog ikke blot plante Skov. Han havde fattet en Plan om at indrette en lille Hovedgaard med Hollænderi og Schæferi paa nogle tusinde Faar[1]. Han mente, at naar Jorden blev dreven som Tilliggende til en saadan Gaard, vilde den med Tiden blive mere modtagelig for Beplantning med Skov, men Gram havde som nævnt den Opfattelse, dels at Skov ikke kunde komme i Vækst paa Stedet, dels at Røhl ved Projektet om Gaarden mere havde sine egne Interesser end Kongens Bedste for Øje.

Røhl havde ikke blot Amtmanden, men ogsaa Regimentsskriver Rasch, dennes Broder og Egnens Bønder at kæmpe mod.

Regimentsskriverens Broder, Jochum Rasch, var bleven ansat som Medhjælper hos Røhl. Denne var imidlertid ikke særlig ivrig for at

lære Kunsten ved Sandflugtsdæmpningen fra sig, og da man ogsaa overdrog Røhl Arbejdet med Anlæg af en Vej til Køge, benyttede Røhl Lejligheden til at anvende Rasch ved dette Arbejde og holdt ham saavidt muligt borte fra Tisvilde. Jochum Rasch ansaa sig imidlertid efterhaanden selv for at være lige saa klog paa Arbejdet med Sandflugtsdæmpningen som Røhl, og naar Lejlighed gaves, kritiserede han i Forening med Broderen Røhls Planer og stillede Modforslag til, hvad Røhl foreslog.

I Efteraaret 1736 havde Kongen saaledes mundtlig givet Gram Ordre til at lade Røhl og Regimentsskriver Rasch efterse Strækningen fra Gilleleje til Hammermøllen, der ogsaa hærgedes af Sandflugt, og til at lade dem stille Forslag om, hvorledes man skulde optage Kampen mod Sandet paa disse Egne, men Røhl gav Regimentsskriveren en god Dag og havde oven i Købet, som Gram spydigt skrev, ikke betroet Amtmanden at fremføre „sin relation" for Kongen, men havde sendt den direkte til Rentekammeret. Gram maatte nøjes med en Kopi.

Regimentsskriveren fremsatte naturligvis saa en Mængde Indvendinger mod Røhls Forslag. Arbejdet kunde gøres billigere og med ringere Mandskab, end Røhl havde foreslaaet o. s. v.[1]

I det hele taget synes det, skrev Gram, ligesom „at Hr. Inspecteur er gandske Contrair i alt det, som er til gafn og nytte, naar hand med Regimentsskriveren skal have noget at bestille"[4].

Bønderne i Tisvilde og Tibirke havde den Opfattelse, at naar Røhl atter havde gjort de tilsandede Jorder frugtbare, burde de paany have Raadighed over Arealerne, uagtet der i sin Tid, da Sandet havde ødelagt Jorderne, var foretaget en Reduktion af Hartkornet.

Striden herom mellem Røhl og Bønderne blev naturligvis sværere for Røhl, fordi Bønderne havde Regimentsskriveren og dermed ogsaa Amtmanden paa deres Side.

RØHL FAAR SIN AFSKED. Paa Baggrund af alle disse Forhold maa man se den Vending, som det tog med Grams Stilling overfor Røhl.

Den 10. Juli 1734 skrev Gram, at Røhl begyndte at befatte sig med Ting, som laa udenfor Sandflugtsdæmpningens Omraade. Røhl havde saaledes forbudt Bønderne at lade deres Kreaturer græsse paa Over-

drevet, som grænsede til Halsnæs. Bønderne havde haft Græsningsret her fra Arilds Tid, og vel betragtede Gram sig som Røhls Ven og var ivrig for Sandflugtsdæmpningens Fremme, men paa den anden Side holdt han det for sin Embedspligt „at se paa Kongens Bønders Conservation og Velstand", og han maatte gaa mod Røhl, naar denne vilde foretage noget, som vilde være til Skade for Bønderne[2].

Aaret efter fik Skrivelserne en skarpere Tone.

Røhl skulde ikke „melere sig i de Sager, som Amtets øfrighed allene vedkommer at paa se", hedder det 3. Juni 1735, og i samme Maaned siges det, at Røhl tiltager sig Myndighed, som ene tilkommer Regimentsskriveren[4].

Røhl havde allerede da paabegyndt Indrettelsen af Gaarden, men Gram indstillede og fik Kongens Billigelse af, at der valgtes et Par Kommissærer[1], som skulde overveje, om det var fordelagtigst at lade Røhl realisere Planen og fortsætte med Indrettelsen af Gaarden, Hollænderiet o. s. v. eller at henlægge Jorden til Tisvilde og Tibirke Byer[4].

Kommissærernes Indstilling gik imod Røhls Planer. De mente ikke, at Indrettelsen af Gaarden vilde være til nogen Nytte. I Sommeren 1736 blev der som Følge heraf udstedt en kgl. Resolution, hvorefter visse Jorder ved Flyvesandet skulde overlades til Bønderne, men Røhl vilde ikke bøje sig herfor. Han gjorde Modforestillinger gældende overfor Rentekammeret og Amtmanden og paaberaabte sig, at Kongen mundtlig havde approberet hans Planer om Hovedgaarden og Hollænderiet, og at Kongen ligeledes indtil videre havde givet ham fri Dispositionsret.

Gram skrev nu 13. Juni 1736 et langt Brev til Røhl om Sagen, men da Brevet var skrevet, betænkte han sig. Brevet er overstreget i Kopibogen, i hvis Margin er noteret: „Er ej bortgaaet." I Stedet for at sende Brevet tog Gram selv Dagen efter til Tisvilde og gjorde mundtlig sit Standpunkt gældende overfor Røhl, hvem han forklarede, at det kunde blive farligt for ham ikke at rette sig efter den kgl. Resolution.

Bagefter overlagde Gram Sagen sammen med Regimentsskriveren, thi at tale samtidig med denne og med Røhl mente han ikke kunde nytte „formedelst Ms. Røhls Hiszigheds skyld"[4].

Røhl blev imidlertid ved sit og sendte en ny lang Forestilling direkte til Kammeret, hvilket naturligvis yderligere irriterede Gram.

I Februar 1737 optraadte Jochum Rasch, som Gram 1735 havde beordret til Tisvilde, og som man senere havde ansat som Kontrollør[1], i hvilken Egenskab han indsendte ugentlige Lister over, hvad der var udrettet ved Flyvesandet, mere angrebsvis.

Der havde været en stærk Storm, som havde lettet Sandet paa de saakaldte hvide Harehøje, hvorfra det havde bredt sig til andre Steder. Uagtet Regimentsskriveren og Jochum Rasch i det væsentlige var enige med Røhl i, hvorledes der skulde bødes paa Skaden, benyttede de dog Lejligheden til at fremsætte en Mængde Invendinger mod Røhls øvrige Arbejde og Planer, bl. a. ogsaa mod hans Bestræbelser for at gøre Jorden bekvem til Plantning af Skov, thi heller ikke de mente, at det kunde blive til noget med en Skov paa dette Sted[1].

Amtmanden var nu ogsaa blevet træt af de Besværligheder, han havde med Røhl. Han skrev 23. November 1737 til Kammeret, at Røhl jo før jo hellere burde sættes saavel fra Arbejdet som fra Stedet med alle dets Kreaturer, Faar og Svin og gives en Pension til at leve af paa et andet Sted, thi Gram betragtede nu ethvert Haab om at faa noget godt udrettet ved Røhls Hjælp for bristet. Rentekammeret havde, skrev han, selv erfaret, hvilken „Confussion" og Ulejlighed Røhl ved sin Egensindighed og Selvraadighed havde forvoldt i de sidste tre Aar. Det sidste Middel, som man havde forsøgt for at faa Røhl til at bøje sig, nemlig at Kongen havde givet ham sin egen skriftlige Advarsel og sat en Kontrollør til at se, hvad Hestene og Folkene blev brugt til, havde ikke hjulpet, og Gram frygtede nu, at Røhl skulde bringe det gjorte Arbejde „i største Fare og Confussion som man slutter hans fortrædelige Sind seer gierne, fordi han icke maatte raade sig selv og faaet sine for Kongen skadelige, men for sig self fordelagtige Projecter i Gang".

Gram foreslog, at der i Stedet for Røhl blev beskikket en anden Person, som man kunde styre og lide paa, og som skulde staa under Regimentsskriverens Opsigt, og en saadan Person havde man i Jochum Rasch, som i ni Aar havde været knyttet til Arbejdet[3].

Forinden denne Skrivelse blev indsendt, var der imidlertid fra Sverrig indkommet en for Røhl ærefuld Henvendelse til Kongen.

Kongen af Sverrig anmodede nemlig om, at det maatte tillades Røhl at rejse til Skaane for at udtale sig om, hvorledes Flyvesandet

der bedst kunde dæmpes[3], en Anmodning som den svenske Konge i December fornyede[4].

Christian VI gav ogsaa Tilladelse til, at Røhl maatte rejse til Sverrig, og befalede, at Jochum Rasch skulde overtage Arbejdet ved Tisvilde, men det sidste var kun ment midlertidigt, thi Amtmandens Indstilling om Røhls Afskedigelse var vistnok endnu ikke blevet forelagt Kongen.

Røhl, der med god Grund var irriteret over al den Modstand, hans Planer mødte, beredte naturligvis Rasch alle mulige Vanskeligheder. Han vilde saaledes ikke have Rasch boende paa Gaarden. og Rasch maatte derfor indlogere sig hos Fogden i Tisvilde[3].

30. Januar 1738 skrev Gram paany til Kammeret om at blive af med Røhl og faa Rasch udnævnt, og samme Dag kom den kgl. Resolution, ifølge hvilken Arbejdet skulde fratages Røhl og overgives til Rasch[3].

Røhl vilde dog ikke vige godvillig. Afleveringen til Rasch maatte ske „ved Rettens Middel", forsaavidt den kunde ske, da Sneen dækkede Jorden og gjorde Besigtigelse umulig.

Røhl forsøgte endnu engang i Form af en Supplik en direkte Henvendelse til Kongen. Han klagede heri over den Behandling, han havde været Genstand for, og paaberaabte sig, at Frederik IV i Aaret 1724 i Oldenborg havde lovet ham Brød i sit Rige og Belønning for sit Arbejde, ligesom han henviste til de personlige økonomiske Interesser, han havde i de Bygninger, man tog fra ham. Gram maatte da endnu engang afgive en lang Erklæring om Røhls Forhold. Han skrev bl. a., at naar Røhl hævdede, at han havde rejst en Del Huse og Bygninger for egen Regning, var det ikke helt rigtigt. Kongen havde bekostet en Del af disse Bygninger for at skaffe Røhl en passende Tjenestebolig, men Gram maatte dog indrømme, at Røhl ogsaa selv havde kostet noget derpaa. Han havde saaledes selv bygget en Staldbygning til Arbejdshestene, hvorimod han havde faaet Penge til Faarestalden. Loen og Laden havde han bygget til sit eget Avlsbrug, men Vaaningshusene var bekostet af Kongen og maatte snarest gives til Rasch.

Gram henstillede til Kongen, om han ud over en Pension paa 200 Rdl. aarlig, der var tillagt Røhl, vilde bevilge ham nogen Erstatning, for Amtmanden var det mest om at gøre snarest muligt at

faa Røhl bort fra Flyvesandet[3]. Røhl maatte saa omsider opgive den haabløse Kamp.

Det ses, at han 1740 forlangte og fik Rejsepas til Sachsen[3]. Han vendte dog atter tilbage samme Aar, rejste igen i April 1741 og dukkede paany op paa Tisvildeegnen i 1743.

Den gamle Friederich v. Gram var jo dengang død, og Sønnen F. Carl v. Gram var bleven Amtmand. Røhls Tanker har rimeligvis stadig kredset om Dæmpningen af Sandflugten ved Tisvilde, og maaske har han tænkt sig, at han nu, da den gamle Gram var død, atter kunde gøre sig gældende.

Røhls pludselige Tilsynekomst i Tisvilde blev naturligvis en stor Forskrækkelse for Jochum Rasch, som i den Anledning sendte F. Carl v. Gram et ængsteligt Brev.

Amtmanden svarede, at Røhls Besøg i Tisvilde ikke havde fundet Sted med hans Vidende, men bagefter havde Røhl været hos ham og havde forklaret, at den fortsatte Sandflugtsdæmpning kunde foregaa paa anderledes og bedre Maade, end Tilfældet var. Amtmanden havde ogsaa lovet Røhl at tage med ham til Tisvilde, hvor Røhl vilde paapege, hvad der efter hans Mening burde gøres, men iøvrigt beroligede Gram Rasch, Besøget vilde kun finde Sted i Raschs Nærværelse[6].

Det ses ikke, hvad der videre kom ud af denne Sag, men mon ikke F. Carl v. Gram ved denne Lejlighed har lyttet til Røhls kloge Raad om Plantning af Skov, siden der nogle Aar senere ansattes en Plantør? Med Røhls Ledelse var det imidlertid uigenkaldelig forbi.

RØHLS DØD OG HANS EFTERMÆLE. Røhl, der var en ensom Mand — hans Hustru var allerede død i 1725 — synes at have næret stor Kærlighed til Nordsjælland. Paa sine sidste Aar slog han sig ned i en Ejendom paa Stengade i Helsingør, hvor han i Efteraaret 1754 afgik ved Døden.

Hans Arvinger var en i Tyskland boende Søster, en 80-aarig Præsteenke, *Catharine Margrethe Hausmann*, som imidlertid døde inden Boet blev sluttet. Endvidere en anden Søster, *Maria Elisabeth von Mandern*, der boede i Regnegade i København og var 77 Aar gammel, og endelig en Søsterdatter, *Anna Augusta*, som var gift med Skovrider *Zeideler* i Stege. Ved et Gavebrev havde han ogsaa betænkt sine to Tjene-

stefolk, en Tjener og en Pige, som havde plejet ham paa de gamle Dage.

Røhl var ved sin Død ret velstillet. Boet omfattede meget Løsøre og en Del Sølv, herunder Medailler, som Frederik IV og Christian VI havde skænket ham. Han efterlod sig ogsaa en Del Bøger, overvejende af religiøs og videnskabelig Art, men dog ogsaa skønlitterære Værker, f. Eks. Holbergs Niels Klim, som Skifteretten vurderede til 12 Sk. Af hans efterladte Garderobe ses det, at han, naar han var rigtig i Stadsen, var iført en rød Klædning med to Rækker forgyldte Knapper, og at han gik med Spanskrørsstok med Sølvknap[7].

Røhl var en mærkelig Mand, paa sit Omraade noget af et Geni, der dog ved Samtidens Mangel paa Forstaaelse kun fik Lov til at grundlægge et Storværk, som det blev forbeholdt Eftertiden at tilendebringe.

Hans Eftermæle blev ogsaa mærkeligt.

Egnens Bønder fortalte om ham fra Slægt til Slægt, og tilsidst blev han betragtet som en Troldmand. Hvor Røhls Heste traadte, der voksede Græsset frem, hed det, og endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede levede der paa Tisvildeegnen Fortællinger om Røhls Mirakler. Folk sagde, at naar der i Røhls Dage opstod Ild paa Egnen, behøvede Inspektøren blot at vise sig paa sin hvide Hest og ride et Par Gange rundt om det brændende Hus, saa slukkedes Flammerne øjeblikkelig[8].

Skade i saa Henseende, at man maatte undvære Røhl i 1748. Nævnte Aar brændte nemlig otte Gaarde i Tibirke[9].

MINDESMÆRKET. Samtidig med, at man bestræbte sig for at faa den Mand, hvem man kunde takke for, at Sandet var blevet overvundet, fjernet, arbejdede man paa at fejre Sejren ved at rejse Mindesmærket, der skulde fortælle Efterverdenen om, hvad der var foregaaet paa disse Egne i Frederik IV's og Christian VI's Dage.

Monumentet skyldes, som bekendt, Billedhuggeren *Johan Diderich Gercken*.

Den 5. November 1737 sendte Amtmanden nogle paa Vers forfattede Indskrifter til den bekendte Historiker, *Andreas Højer*, og bad ham vælge de bedste.

Dersom — hedder det i Amtmandens Skrivelse — „Hr. Justitz

Raad, det som bliver udseet, i noget kunde forbedre, blef det Deres Maist. kiært."

Indskrifterne skulde være baade paa Dansk, Tysk og Latin. Helsingepræsten, Hr. *Friis*, havde efter Kongens Befaling „giort" det danske Vers, Rektoren ved Frederiksborg lærde Skole, *Johannes Schrøder*, havde ligeledes efter Kongens Ordre oversat det danske Vers paa Latin og havde ogsaa selv paa Latin forfattet et Vers, medens Andreas Højer selv skulde digte det tyske[4].

17. August 1738 skrev Amtmanden, at Kongen havde ladet sig forlyde med, at han snart vilde til Flyvesandet. Dersom det ikke varede altfor længe, inden Monumentet blev færdigt, vilde Gram foreslaa Kongen at udsætte Turen, saaledes at han samtidig kunde tage Monumentet i Øjesyn[3]. Monumentet er vel saa antagelig blevet opstillet, uden at nogen særlig Afsløringshøjtidelighed har fundet Sted.

VEDLIGEHOLDELSE AF DET KULTIVEREDE AREAL.

Som Følge af den Stilling, Jockum Rasch havde taget til Røhls Planer om Jordens Forbedring ved Drift af en Storgaard og om Plantning af Skov, er det givet, at hans Arbejde ved Flyvesandet maatte indskrænke sig dels til Vedligeholdelsen af det kultiverede Areal, dels til ved Tang og Tuer at dæmpe Sandflugten, hvor denne paany rejste sig.

Det kunde være vanskeligt nok at holde de Arealer, som var bragt under Kultur, vedlige, thi Beboerne i de til Egnen stødende Sogne handlede ilde med dem[5].

For at frede Røhls unge Plantage og de besaaede Arealer for Kvæget maatte man ansætte Hyrder.

Fra Kolding Amt hentede man Hovedhyrderne, tre unge raske Bønderkarle, som var vant til at vogte Kvæg, men de blev snart kede af at være her, og da Kvæget om Efteraaret var kommet i Hus, androg de om Tilladelse til at rejse hjem igen. Det fik de Lov til, thi Rasch havde paa Egnen funden en Mand, som i sin Ungdom havde været Hyrde i Jylland, og han mente ogsaa nok at kunne finde nogle andre nordsjællandske Karle, der var ligesaa gode til dette Arbejde som Jyderne[3], men Hyrder maatte man stadig holde. Man havde nemlig efterhaanden indhøstet den Erfaring, at en omhyggelig Fredning af, hvad der var saaet, bedækket og tilgroet af sig selv, var det fornemste Middel til at hæmme fremtidig Sandflugt. Naar løse Sand-

banker var indhegnede og fredede, blev de ogsaa efterhaanden begroede med Marehalm og anden Grøde, men det var en Betingelse, at de stod under stadigt Opsyn, thi hvis man ikke passede paa, bed Kreaturerne den spæde Grøde i det løse Sand af, og i saa Tilfælde var der, selv om disse Banker var belagt med Tang, stadig Fare for ny Sandflugt[10].

I Efteraaret 1740 tog Rasch fat paa Sandflugtsdæmpningen mellem Gilleleje og Hammermøllen, det saakaldte Helsingør-Flyvesand.

Bønderne maatte bjerge Tang, saa man havde det fornødne Forraad heraf, og der blev bygget nogle Sandvogterhuse og antaget Sandvogtere. Ved Arbejdet havde Rasch en Underofficer og otte Soldater til Hjælp[3].

Efter 1738 har Kongen næppe ofte besøgt Tisvildeegnen. Allerede 1739 hed det om det kgl. Spisehus, at Mus og Rotter ødelagde Lervæggene og udbredte en ilde Lugt i Værelserne[5], og 1747 var Huset meget brøstfældigt og foresloges istandsat[11]. Kammeret vilde imidlertid gerne spare Udgiften herved og spurgte, om man ikke kunde rive det ned og sælge Materialerne. Amtmanden svarede, at selve Spisehuset godt kunde undværes, men de tilliggende Bygninger maatte bevares, thi i disse, hvor ogsaa Røhl havde boet, boede Inspektør Rasch. Staldene skulde bruges til Arbejdsheste og Fourage, Lofterne til Havre og til det Frø, der blev indsamlet til Sandflugtsdæmpningen[1].

I vor Tid er der intet Spor tilbage hverken af det kgl. Spisehus eller af den gamle Inspektørbolig. Bygningerne skal have ligget i Tisvilde Bys sydlige Del, og det fortælles, at de brændte i Slutningen af forforrige Aarhundrede.

I Aaret 1740 klagedes der over, at der samlede sig meget Vildt ved Flyvesandet. Vildtet var blevet saa tamt, at Dyrene næppe vilde vige, naar Sandvogterne jagede efter dem, og daarligt nok lod sig skræmme af Hundene[9]. 1751 opfordrede Amtmanden sin Broder, Overjægermesteren, til at tage Vildtleverancerne fra disse Egne[12].

Røhls Ide om Plantning af Skov ved Tisvilde har aabenbart funden større Forstaaelse hos F. Carl v. Gram, end den fandt hos Faderen, og da *Friderich Christian Beynall*, den tiligere Gartner ved Kronborg Slotshave, som dengang var bleven bortforpagtet, tilbød at plante adskillige Sorter Træer ved Asserbo, fandt han Støtte hos Gram.

Der var en Del Pladser paa Flyvesandet, hvor man godt kunde forsøge at plante Skov, mente Gram. Om Planterne saa vilde faa Fremgang var afhængig af Tilsyn og Fredning, men det maatte blive Sandvogterne og Hyrdernes Sag at sørge herfor. Da Anvisning af Pladserne imidlertid burde ske ved Skovbetjentene, henviste Gram iøvrigt til Broderen[11], og dette førte saa til, at Beynall blev ansat som Plantør, og at Opelskning af Skov ved Asserbo 1750 henlagdes under Overjægermesteren[13].

Med Rasch laa Beynall i Strid. Han virkede med Plantning ved Asserbo i 8 Aar, men blev i Sommeren 1758 dømt fra Tjenesten paa Grund af et Kærlighedsforhold til sin Husholderske, der havde indladt sig paa Fosterfordrivelse og var afgaaet ved Døden. Amtmanden bad om, at han maatte beholde sin Pension, da han var fattig og havde mange Børn[10].

I de Aar, i hvilke Røhl udførte sit store Værk, skabte Soldater og andre, som arbejdede ved Sandflugtsdæmpningen, noget Liv i Tisvilde, men dermed var det forbi i Raschs Tid.

Et Vidnesbyrd herom har man i, at Kromanden i Tisvilde, *Niels Hansen*, i Marts 1749 androg om, at hans Krobevilling maatte blive flyttet til Ramløse. Amtmanden anbefalede dette Andragende, baade fordi Kromanden var kendt som en god og flittig Bonde, og fordi Tisvilde laa paa et afsides Sted, som sjældent passeredes af nogen Rejsende. De forhen i Tisvilde afholdte Kildemarkeder var afskaffede, og Størstedelen af de ved Flyvesandet arbejdende Soldater og Arbejdere var hjemsendte og afskedigede[11]. I Ramløse var der bedre Betingelser for en Kro, thi herigennem løb Landevejen til Torup og Melby Sogne paa Halsnæs samt til flere omliggende Byer og Helene Kilde.

Uagtet Tisvilde ikke var stærkt befolket, fandtes der midt i Halvtredserne en Skole i Byen. I August 1760 skrev Amtmanden nemlig, at der for nogle Aar siden i Tisvilde var bleven oprettet en ekstra Skole for Tibirke Sogns og Holløse Bys Ungdom. Skolehuset var et Lejested. Der betaltes 6 Rdl. i aarlig Leje, og Pengene havde man set sig nødsaget til at tage af de i Helene Kildeblok indsamlede Midler. Nu vilde Ejeren imidlertid sælge Huset, og Amtmanden anbefalede at købe det og at udrede Købesummen af Kongens Kasse[10].

I 1769 var Jochum Rasch 70 Aar gammel. Han var for svag til mere

at færdes ude paa de Tider, da Flyvesandet mest behøvede Tilsyn. Man gav ham derfor en Medhjælper, *Carl Vilhelm Schrøder*, som i 10 Aar havde tjent paa Amtskontoret. Han var Søn af den gamle, ærværdige Professor Schrøder, som i mange Aar havde været Rektor ved Latinskolen i Hillerød[14].

Da Rasch 9. August 1773 afgik ved Døden, overtog Schrøder Inspektørstillingen[14], som formentlig senere omdannedes til et Skovriderembede. Det menes, at det er ham, der har givet Navn til Skovridergaarden „Carls Minde", som blev Inspektørboligens Afløser, men som dog ikke blev opført paa de gamle Bygningers Plads.

SKOVENE

DA Overopsynet med Skovene ved Friedrich v. Grams Død blev overdraget Hofjægermester Carl Chr. v. Gram, fik Amtmanden fra den Tid ikke ret meget med Skovene at gøre. Sager vedrørende Jagtvæsen, Skovbetjente o. s. v. berøres da, i Modsætning til hvad der tidligere fandt Sted, kun i særlige Tilfælde i Amtmandens Papirer, og naar Stutterivangene undtages, skrives der næsten kun om Skovene, naar Hofjægermesteren, som 1747 fik Titlen Overjægermester, forlangte sin Broder Amtmandens Erklæring i en eller anden Sag, som direkte berørte andre Forhold i Amterne.

Det erfares imidlertid af saadanne Sager, at Skovene blev mere og mere ødelagte, og at Carl Chr. v. Gram udtænkte alle mulige Midler og gjorde sig store Anstrengelser for at standse Ødelæggelsen, indtil det omsider i Tiden omkring 1762 lykkedes ham i Forbindelse med den fortræffelige tyske Forstmand *Johan Georg v. Langen* at faa paabegyndt et ogsaa for Fremtidens Skovdrift betydningsfuldt Reformarbejde.

Aarsagerne til Skovenes Ødelæggelse var stadig de samme som i Fortiden.

Der blev fremdeles klaget over Kreaturernes Angreb og over den evindelige baade lovlige og ulovlige Hugst.

Der er allerede i det foregaaende fortalt om Christian VI's Vrede over at se de mange Kreaturer i sine Stutterivange. Foruden hvad der ellers blev gjort for at formindske de mange Dyrs Færden i disse Vange, ses det, at Kongen 1731 befalede, at Vangemændene skulde afskaffe deres Faar og Grise, men til Gengæld maatte man saa give

dem Tilladelse til at forøge deres tidligere Besætning med en Ko[1].

Det var meget vanskeligt at indskrænke Husdyrenes Færden i Skovene, thi Græsningen kunde ikke undværes.

1760 fremsatte man et Forslag om at afskaffe de saakaldte „Skovbæster", d. v. s. Bøndernes Udgangsøg, som græssede i Skovene, men herimod gjorde Amtmanden gældende, at Bønderne var nødt til at lade deres Heste græsse der, thi hvormed skulde de føde dem om Vinteren. Vildtet havde nemlig meget ofte om Sommeren fortæret Bøndernes Græs og Sæd.

Det vilde heller ikke hjælpe meget, dersom man blev af med Hestene i Skovene, thi det store Vildt, som i Frederiksborg og Kronborg Amter fandtes i større Mængder end noget andet Sted i Landet, gjorde efter Amtmandens Mening langt mere Skade i Skovene end Hestene. Disse kunde man ved Hjælp af Grøfter, Hegn, Sten- og Risgærder holde indenfor bestemte Pladser i Skoven, hvilket derimod ikke lod sig gøre med Vildtet.

I Stedet for at afskaffe Skovbæsterne vilde Amtmanden foreslaa Indretning af Dyrehaver for det store Vildt[2]. Saadanne Dyrehaver vilde være til stor Fordel saavel for Bønderne som for Skovene. Senere fik han imidlertid den Opfattelse, at det vilde blive for kostbart at indrette Dyrehaver, og 1762, da Vildtet havde anrettet store Ødelæggelser paa Kornmarkerne i Borup, Rørtang og Grønholt, henstillede han, om ikke noget af det overflødige Vildt kunde skydes[3].

Amtmanden rørte her ved et vanskeligt Punkt, thi af Hensyn til de kgl. Jagter havde Vildtet gennem lange Tider nydt den størst mulige Beskyttelse. Hundene skulde benhugges for ikke at jage det, Bønderne maatte ikke have spidse Hegnspæle, for at det ikke skulde komme tilskade ved at springe over, og 1747 havde Overjægermester Gram sendt Kammeret en Skrivelse, hvori han foreslog, at det skulde forbydes enhver, som boede omkring Vildtbanen, ved Dag eller Nat i Kaalhaverne eller udenfor Husene at løsne Skud efter Krager, Skader o. l. Ved saadan Skyden blev nemlig mangt et Stykke Vildt anskudt. Amtmanden fandt ogsaa, at Skyden paa Landet ved Uforsigtighed og paa anden Maade gjorde mere Skade end Gavn. Beboerne kunde ogsaa nok paa anden Maade skræmme de Fugle og andre Dyr, som gjorde dem Skade[3b]. Han havde derfor intet imod, at saadan Skyden i Kongens Vildtbane blev forbudt Bønder og andre

Uvedkommende, og at Overtræderne blev straffede med Mulkt, med mindre de kunde bevise, at de havde skudt af Nødvendighed efter Tyve eller andre skarnagtige Mennesker, som om Natten ved Indbrud o. l. søgte at øve Misgerninger[4].

Amtmanden har naturligvis med sin Henstilling om at skyde det store Vildt kun tænkt paa, at Jagt- og Skovbetjentene skulde gøre det, men alligevel vilde en saadan Henstilling vistnok have været utænkelig i Fortiden, og selv i Struenseetiden, da det 1771 for at ophjælpe Agerbruget foresloges at udrydde Vildtet og i den Anledning at bortforpagte Jagten omkring i Landet, undtog man udtrykkelig Frederiksborg, Kronborg, København og Hørsholm Amter, hvor Vildtet maatte skaanes af Hensyn til den kongelige Parforcejagt.

DEN PLANLØSE TRÆFÆLDNING. Menneskenes Rovdrift, den planløse og skaanselsløse Maade, paa hvilken man fældede Træer i Tusindevis, var endnu skadeligere for Skovene end de Ødelæggelser, Dyrene forvoldte.

Aar efter Aar faldt de gamle Ege og Bøge for Øksen. Man skulde have Gavntræ, Hoffet skulde have store Mængder af Brændsel, og hertil kom saa de talrige Deputater til kongelige Betjente, til Befolkningen o. s. fr.

1745 var Amternes Skove bleven kendelig formindskede, og de kunde ikke mere taale at afgive den store Udvisning til Hofholdningen paa Landet. Andre Skove maatte komme tilhjælp i det mindste med 300 Favne langt Brænde, som aarligt ad Søvejen kunde transporteres til Frederikssund og Sletten, hvorfra Bønderne kunde køre det til Frederiksborg og Fredensborg[4].

For at skaane Skovene foreslog Overjægermesteren ogsaa at stryge Brændeudvisningen til Bønderne. I Stedet for Brænde skulde saa de Bønder, som ikke havde Tørveskær paa deres egen Grund, have anvist Tørv fra Kongens Moser i Overdrevene, men i denne Sag fandt han ikke Støtte hos Broderen.

„Hvorvel jeg gerne vil være enig med min Broder i at gøre det mest mulige til Menage for Skovene", skrev Amtmanden den 20. Januar 1759, „saa maa jeg dog sige, at det vilde falde Bønderne tungt og besværligt, naar de skal fratages den lille Smule Brændeudvisning... som de hidtil har haft."

Bønderne fik et halvt Skovlæs for hver 8 Td. Hartkorn. Hermed maatte de fleste Steder to, tre à fire Bønder hjælpe sig et helt Aar. De var dog bedre tjent med dette Brænde, blandt hvilket de undertiden kunde finde et eller andet Stykke, som kunde bruges til Gavntræ, end med Tørv, og dersom de skulde hente Tørv i Kongens Moser i Overdrevene, fik de ogsaa nye Bekostninger med de lange Kørsler[2].

Den Opfattelse, at ulovlig Skovhugst ikke var Tyveri, en Opfattelse, som, efter hvad Junge[5] ved Aarhundredets Slutning konstaterede, var almindelig hos de nordsjællandske Bønder, og som fandt sit Udtryk i Ordene: „For Tyveri i Skov og hos Fruentimmer bliver man hverken hængt eller brændt", gjorde sig til Skade for Skovene ogsaa gældende dengang.

STRAFFEN FOR SKOVTYVERI. Nogle blev grebne i ulovlig Skovhugst, flere slap rimeligvis heldig derfra.

De, som Skovbetjentene fik fat i, blev straffede, men i mange Tilfælde drejede det sig kun om Smaatterier og smaa Straffe, Mulkter, kort Tids Fæstningsarbejde o. l.

Udenfor Frederiksborg og Kronborg Amter var der Embedsmænd, som ogsaa paa dette Omraade vilde fare haardt frem mod Bønderne.

Jægermester *Ratlow* og Overførster *Pultzer* stillede saaledes i Aaret 1742 et skrapt Forslag, som gik ud paa at lade de groveste Skovtyve løbe Spidsrod. Den Erklæring, F. Carl v. Gram afgav i Sagen, viser, at han var en Mand af mere human Støbning end mange andre Embedsmænd omkring i Landet. I Erklæringen udtalte han, at vel foregik der ogsaa Skovtyverier i disse Amter, men man havde dog bemærket, at Personer, som var bleven alvorligt straffede enten „paa Pungen", hvis Vedkommende evnede at betale, eller i dets Sted med Fæstningsarbejde, havde opgivet at stjæle. Der var saa atter andre, som begyndte med smaa Skovhugster, indtil de gjorde det saa groft, at ogsaa de maatte udstaa en haardere Straf; men, skrev Gram, „det er fast icke anderledes at forvente, saalænge der er fattige og trængende Mennisker til".

Det var navnlig fattige Folk, som forøvede de ulovlige Skovhugster, thi de formuende, som kunde vente, at det kom til at gaa ud over deres Pengepung, skulde nok tage sig iagt, med mindre de kunde faa de Fattige til at løbe Risikoen for dem.

Gram mente ikke, at der ved at indføre den blandt Almuen paa Landet usædvanlige Straf at løbe Spidsrod kunde opnaas mere, end hvad man allerede opnaaede ved den i de gældende Forordninger fastsatte Straf. Han gjorde ogsaa opmærksom paa, at uagtet Militæret anvendte denne Straf, blev der alligevel, hvor haard man end gjorde Straffen, begaaet mange Forseelser af Soldaterne. Han fraraadede at indføre Straffen i Frederiksborg og Kronborg Amter[6].

Det var navnlig Skovbønderne og Folk, som boede i de enligt beliggende Skovhuse, der havde Lejlighed til at øve den Sport at — som man sagde paa Junges Tid — „pille lidt i Skoven".

Maaske har en Bonde, som havde fæstet „Leerfar eller Strippehuset" i Tulstrup Vang, været særlig slem i saa Henseende, uden at man har kunnet faa Ram paa ham, thi 1755 kom det Amtmanden for Øre, at dette Hus skulde skaffes bort. Denne Meddelelse forurolige ham, thi, skrev han, dersom alle Huse, som ligger i Skovene her i Rytterdistriktet, skal kasseres, vil det betyde en temmelig stor Afgang i Jordebogsindkomsterne, og mange fattige Familier vil blive husvilde. Godset vilde i saa Tilfælde ogsaa komme til at mangle Mandskab[2].

SKOVHUGSTEN OG KULBRÆNDINGEN. Adskilligt af det, som blev „pillet" i Skovene, gik i Kulmilerne. Af den Grund skulde det 1731 forbydes Beboerne af Alsønderup og Bistrup, som havde handlet særlig slemt med Skoven, at brænde Kul[1].

Regimentsskriverne *Dahlstrøm* og *Plum* var begge enige i, at Kulbrænding ikke blot var til stor Skade for Skovene, men ogsaa for de Bønder, som havde Avling. Kulbrænding vænnede efter Regimentsskriver Dahlstrøms Mening disse Bønder „til Liderlighed" og til at forkøre Hestene, som de skulde bruge til deres Avling, og de fik ikke Arbejdet ved Kulbrænding videre betalt. Han var derfor stemt for, at det helt skulde forbydes Avlsbønderne at brænde Kul.

Regimentsskriver Plum gjorde opmærksom paa, at det var Gaardmændene, som tjente mindst ved Kulsvidning, thi naar Kullene var højst i Pris, maatte de passe deres Avling, medens Husmænd, Indsiddere, Skovfogder og Vangemænd paa de Tider godt kunde brænde Milerne og derfor høstede Fordelen af de højere Priser. Han foreslog at henlægge Kulsvidningen til bestemte Maaneder og fandt det

rimeligt, at det blev overladt Bønderne i de fattige Skovbyer fremfor andre at brænde Kul, thi derved vilde disse Bønder faa en Smule Erstatning for den Skade, Vildtet tilføjede dem ved at æde deres Sæd.

Amtmanden mente, at det helt burde forbydes til Salg at svide og udføre Kul fra Amterne, men at der skulde antages Folk til at svide Kul til Hofholdningen og til dem af Amternes Indbyggere, som ønskede at omsætte deres Udvisning i Trækul[2].

KULSVIDNINGENS BETYDNING. Kulsvidning blev som bekendt ikke afskaffet i Nordsjælland. Trækul var jo i hine Tider en Nødvendighedsartikel. Langt ind i forrige Aarhundrede brændtes der talrige Kulmiler i de nordsjællandske Amter, og endnu findes der en enkelt Kulsvier paa Karlebo Overdrev, men paa den anden Side bør det betones, at Gennemgangen af Amtsarkivet har vist, at Betydningen af Kulsvierne og Kulsvidningen i Nordsjælland er bleven meget overdrevet.

Grunden hertil maa søges i, at det navnlig var de af Nordsjællands Beboere, som befattede sig med at svide Kul, der kom i Berøring med Hovedstaden, dels ogsaa i den digteriske Behandling, flere Forfattere har underkastet Kulsvierne.

Den nordsjællandske Befolkning var ikke, som man efter Omdømmet skulde tro, en Befolkning af Kulsviere, men en Befolkning af Bønder, af hvilke nogle, navnlig de, som boede i Skovbyerne, samt Vangemænd og enkelte Husmænd, drev Kulsvidning som Bierhverv.

Det er Grunden til, at der mellem de talrige Skrivelser i Amtsarkivet kun en sjælden Gang dukker en eller anden op, som handler om Kulsvidning og Kulsviere, som t. Eks. 1752, da Københavns Magistrat vilde have, at Kulsvierne skulde indrette deres Sække saaledes, at hver Sæk indeholdt 1 Td. Kul, hvilket Amtmanden modsatte sig, da han ikke vilde bebyrde Kulsvierne med Udgiften til disse Sække. Køberne var frit stillede, mente han, og det kunde være dem ligegyldigt, om Sækkene rummede en hel eller som hidtil en halv Tønde Kul, naar de ikke betalte for mere, end de fik[2].

En Bekræftelse af, at Kulsvidning ogsaa indenfor Amternes Grænser betragtedes som et Bierhverv, kan maaske ogsaa søges i, at Amtmanden i en Skrivelse af 4. Oktober 1754 benyttede Udtrykket „de saakaldte Kulsviere".

Det nævnte Aar var der klaget over, at disse ofte viste sig „grove og opsætsige". En Kulsvier fra Helsinge havde fornærmet Officeren og Vagten ved Nørre Port, og Amtmanden tilskrev nævnte Dato Generalkommandanten, at Manden skulde blive straffet[7].

I Oktober 1751 rejstes en mærkelig Sag, som gik ud paa at udvinde en helt anden Slags Kul af Grib Skov end den, de fattige Skovbønder plejede at skaffe tilveje. Det nævnte Aar henvendte nemlig en Mand ved Navn *Magnus Gabriel Tengman* sig til Rentekammeret og forklarede, at der fandtes to Steder i og udenfor Grib Skov, som han formodede maatte være Stenkulsgrund. Han tilbød at undersøge dette, naar han maatte faa Bistand af saa mange Bønder, som han behøvede.

Amtmanden fandt, at det af Hensyn til Fabrikerne vilde være meget fordelagtigt, dersom man kunde finde Stenkul i Nordsjælland, og Manden kunde, naar han nærmere vilde anmelde Tidspunktet for sin Ankomst, godt en kort Tid faa nogle af Distriktets Bønder og Husmænd stillet til sin Raadighed. Amts- og Skovbetjentene skulde naturligvis ogsaa være tilstede for at paase, at der ikke blev tilføjet Skoven Skade[4].

Tengman fik bevilget 100 Rdl. til de Instrumenter, som han skulde bruge, og en kongelig Lakaj, Birch, skulde overvære Gravningen[7b], men denne blev jo resultatløs.

OPHJÆLPNINGEN AF SKOVENE. Forslagene til Foranstaltninger, der skulde bøde paa den Skade, som de gamle Skove havde lidt, gik som oftest ud paa at opelske nye Skove.

Blandt disse Forslag var der et ret ejendommeligt, nemlig at lade alle unge Mænd i Skovegnene, som tænkte paa at gifte sig, forinden man tillod dem at holde Bryllup, plante enten ti unge Ege eller femten unge Bøge og at holde disse Træer i Vækst i tre Aar. Planterne skulde de have udleveret hos Skovfogderne for en Betaling af 6 Sk. pr. Stk.

Amtmanden erklærede i Juli 1760, at han godt kunde gaa med hertil; dog fandt han ikke, at der var nogen Grund til, at de unge Karle skulde betale for Planterne, thi Planter var der nok af. Han syntes ogsaa, det var tilstrækkeligt, naar man lod dem plante Halvdelen af det foreslaaede Antal. Man maatte nemlig ogsaa passe paa,

at der ikke blev plantet for meget. Der skulde ogsaa gerne være Græs til Stutterierne, og det gik heller ikke an at lade Bønderne plante paa Steder, hvor de pløjede og høstede.

Det blev ogsaa foreslaaet at lade Bønderne plante levende Gærder, men Amtmanden mente, at dermed kom man ingen Vegne. Bønderne var, skrev han, saavidt han havde lært dem at kende, lidet egnede til saadant Plantningsarbejde, overfor hvilket de stod ganske fremmede. De var ogsaa besværede med saa mange Hoverier, at det betog dem Lysten til at udrette andet, end hvad de til daglig var vant til at gøre[2].

I 1767 vilde Overjægermester Gram have en Tiendedel af Overdrevene indhegnede til Fredskov. Amtmanden indsaa vel Nytten heraf, men i Almindelighed kunde det ikke lade sig gøre, fordi man i den senere Tid i Forvejen havde indtaget megen Overdrevsjord til Bebyggelse ved Fredensborg, til Kroghenberggaarden o. s. v.

Naar man tog Græsningen fra Bonden, stoppede man Kilden til hans Indkomster. Vel maatte det indrømmes, at Overdrevene, navnlig i Tikjøb Sogn, var temmelig meget begroede med Lyng, men ogsaa det var en Fordel for Bonden, thi om Vinteren, naar Lyngen stod grøn, levede hans Udgangsøg deraf. Faarene kunde ligeledes takket være Lyngen holde sig friske og stærke. Derfor maatte man til Skovplantning kun indtage saadanne Stykker af Overdrevene, som Bønderne ikke vilde komme til at savne for meget, og Amtmanden maatte hævde, at naar Bønderne mistede Græsning, burde de have Erstatning[3].

Det ses ogsaa, at der af og til blev givet Bønderne Erstatning for Arealer, som blev indhegnede til Fredskov. Bønderne i Borsholm og Risby fik saaledes Erstatning for et Indelukke, Klosterris kaldet, der 1751 var blevet dem frataget til Opelskning af ung Skov[2].

Naar et Areal var blevet indtaget til Skov, maatte det naturligvis paa alle Maader fredes og værnes. Derfor gik det ogsaa Bønderne i Avderød galt, da de 1748 havde ladet deres Kreaturer ødelægge de unge Træer i en til Fredning indtagen Plads i Avderød Skov. De blev hver ved kgl. Resolution idømt mindst 14 Dages Fæstningsarbejde, og de blev sendt til Afsoning paa Kronborg, efterhaanden som man fandt Tid og Lejlighed bedst, uden at Gaardene blev forsømte[4].

NYE PRINCIPPER FOR SKOVDRIFTEN. Sidst i 1730'erne havde en fremragende indkaldt tysk Forstmand virket i Norge for af Hensyn til Bjergværksdriftens Forsyning med Træ at ordne Kongsbergs Skove. Han hed *Johan Georg v. Langen* og hørte hjemme i Braunschweig, hvortil han efter at have afsluttet Arbejdet i Norge var vendt tilbage i Aaret 1742.

Overjægermester v. Gram arbejdede for at faa en hos ham uddannet Plantør til Danmark, men i Stedet for en Elev kom von Langen 1763 selv, og sammen med Gram indførte han nu nye Principper for Skovdrift i Nordsjælland.

Man havde, som fortalt, hidtil fældet Træerne i Flæng, hvor man syntes det bedst passede, men i Stedet for denne Plukhugst indførtes nu den saakaldte Hugstinddeling, hvorefter Hugst og ny Plantning fremtidig skulde ske planmæssig paa regelmæssig inddelte Stykker.

Skovene blev opmaalte og inddelte, men Amtsstyrelsen fik intet med disse Arbejder at gøre, og Amtsarkivet melder intet derom.

Den trykte Kilde[8], fra hvilken disse Oplysninger er hentet, fortæller, at von Langen som Medhjælpere ved de store Arbejder, Opmaaling, Tælling af Træerne o. s. v. dels havde to af sine Landsmænd, dels otte unge danske Forstmænd. Arbejdet blev for omtrent alle Nordsjællands Statsskove udført i Løbet af et Par Aar.

Den største Betydning af von Langens Virksomhed ligger dog ikke i den administrative Ordning, han gennemførte, men i, at han for denne Ordnings Skyld indførte bl. a. de i Landet ikke hidtil eller i hvert Tilfælde kun sparsomt dyrkede Naaletræer.

Han var den første, som i stor Udstrækning dyrkede Rødgran, Ædelgran, Skovfyr og Lærk i vore Skove.

Efter von Langens og Grams grundlæggende Virken fulgte en Tid, da Planløshed afløstes af Plan i Driften af de nordsjællandske Skove. Egen blev sjældnere, store Arealer bevoksede med Gran groede op og vekslede med brede Bøgebælter. De gamle forhuggede Skove kom paany i Vækst.

LANDDISTRIKTERNE OG BØNDERNE

AMTERNES Landomraade var i Begyndelsen af Christian VI's Regeringstid delt i to Distrikter, det Frederiksborgske og det Kronborgske, som under Amtmandens Overledelse forestodes af Regimentsskriverne, men 1736 blev det Frederiksborgske Rytterdistrikt delt i to Parter.

En tidligere Hospitalsforstander i Helsingør, Morsleth, blev Regimentsskriver for den Frederiksborg nærmest liggende Del af Amtet, medens Hans Jørgen Dahl under Titlen Forvalter fik overdraget Ledelsen af den Slottet fjernere liggende Del, som omfattede Gjørløse, Slangerup, Græsed, Sigerslevvester, Jørlunde, Udesundby, Oppesundby, Snodstrup, Ølstykke, Sengeløse, Viksø og Smørum Sogne[3].

Senere skete der en stor Forandring med Kregome-Vinderødegnen. 1751 blev der nemlig givet en Franskmand, *Peyrembert,* Tilladelse til paa det ved disse Sogne liggende Overdrev at anlægge en Kanonfabrik, og under den bekendte *Johan Friederich Classen,* som 1756 overtog Fabriken, der samme Aar fik Navnet Frederiksværk, fik de omliggende Sogne en Særstilling i Amtet.

Classen fik ganske vist først 1778 Amtmandsmyndighed paa Godset, men allerede i Foraaret 1760 blev Bønder og Husmænd i Kregome, Vinderød, Brederød og Kassemose fritagne for at gøre Hoveri sammen med Amtets øvrige Bønder[2], og uagtet Amtmanden fraraadede det, fik Bønderne i Melby og Torup Sogne 1764 samme Skæbne[1].

Med Hensyn til Frederiksværks Historie henvises til de herom foreliggende Arbejder[4]. Her skal blot nævnes, at de Bønder i Frederiksborg Amt, som saaledes fik en Undtagelsesstilling, kom fra Asken i

Ilden, thi Classen var en haard Herre at tjene, hvorom mange Skrivelser i Amtsarkivet vidner.

1761 hedder det saaledes, at Classen daarlig nok vil tillade Bønderne at pløje og saa, og at han endogsaa vil have Sognefogderne til at gøre Hoveri[2]. Paa samme Tid optog han Bøndernes Kreaturer og pressede Bønderne for Løsepenge, naar Kreaturerne kom ind paa Fabrikens Grund, hvilket let kunde ske, da Frederiksværk ikke var ordentlig hegnet. Amtmanden kaldte hans Optræden despotisk[2].

1764 sendte Amtmanden atter Rentekammeret en kraftig Klage over Classen. Denne havde nemlig anbragt Gærder tværs over Bøndernes besaaede Rugagre og tvang dem til at køre tværs over Agrene med Gærdsel, hvorved disse blev ødelagte. Gram frygtede for, at Bønderne skulde ægges til desperate Foretagender[3].

Medens Amtmanden saaledes i Begyndelsen optraadte ret kraftigt mod Classen, indtog han mærkelig nok en noget anden Stilling i 1769. Paa den Tid klagede Bønder og Husmænd over Hoverierne til Frederiksværk og over den haarde Medfart, de var Genstand for, men Gram erklærede da, at han ikke kunde tænke sig, at Generalkrigskommissæren skulde behandle sine Bønder uden efter Ret og Rimelighed. Han troede snarere, at Bønderne ikke saa vel kunde finde sig i at være blevne Proprietærbønder, og derfor ansaa deres Hoverier for nu at være mere utaalelige, end da de var Kongens Bønder[3].

Fraset Frederiksværk og Kronborg Amts gamle Proprietærgaard, Krogerup, sorterede Landdistrikterne altsaa under Regimentsskriverne.

I Kronborg Amt havde Regimentsskriveren, Krigsraad *Juel*, i Frederik IV's Tid udfoldet en betydelig Virksomhed. Han havde blandt andet ledet alt Bøndernes Arbejde ved Opførelsen af Fredensborg. Ved Fæstebrev af 4. Maj 1717 havde han faaet Kronborg Ladegaard i Fæste for sig og Livsarvinger paa Livstid, og han havde i høj Grad forskønnet denne Ejendom, hvor han havde sin Bolig og sit Kontor[5].

Ved et Dødsfald blev det imidlertid 1773 opdaget, at hans Regnskaber var i Uorden. Amtmanden fik Ordre til at suspendere ham og, indtil Udfaldet af den mod ham rejste Sag forelaa, at lægge Beslag paa hans Møbler og Effekter. Hans Kasse indeholdt kun 30 Rdl., men hvor stor Beholdningen egentlig skulde være, kunde ikke ses, for-

inden Restancerne blev opgjort[6]. Senere viste det sig, at hans Gæld til den kgl. Kasse udgjorde 7000 Rdl[7].

Der blev dog taget meget mildt paa Juel. Han beholdt Kronborg Ladegaard i Fæste, og han, som i mange Aar havde bestyret Geværfabriken ved Hellebæk, beholdt ogsaa denne Virksomhed, ja, han fik endogsaa Skøde paa Hammermøllen for ved Optagelsen af et Laan heri at kunne afdrage Gælden til Kongens Kasse[7].

Han døde i Foraaret 1742, og Geværfabriken blev derefter overtaget at Generalkvartermester *Hansen*.

Amtmanden, som sammen med Professor *Buchwalt*, sidstnævnte i sin Egenskab af Formynder for de umyndige Børn, behandlede Boet efter Juel, foreslog, at Kongen tillagde Boet en Sum som Erstatning for den Bekostning, Juel havde haft paa Kronborg Ladegaard[8]. En Ordning kom ogsaa i Stand, og Kongen overtog paany Ladegaarden, som fra 1743 blev bortforpagtet[8].

Da Juels Kassemangel glev opdaget, var det naturligvis forbi med hans Virksomhed som Regimentsskriver. Embedet overgik til Rasch, som boede og ogsaa henlagde Regimentsskriverkontoret til Esrom[6].

Her var Rytterbarakkerne og Stutteristaldene som fortalt blevet nedrevet, men Esrom var stadig Kronborg Birks Tingsted, og Kælderne i Klosteret blev endnu 1758 benyttede som Fængsler, der dog var meget upaalidelige og usikre, idet mange Fanger flygtede derfra[2]. I det nærliggende Esbønderup boede Amtskirurgen, og her laa ogsaa Sygehuset. Sognepræsten i Esbønderup var Sjælesørger saavel for de „paa Livet" i Klosterkældrene hensatte Fanger som for Patienterne paa Sygehuset[2].

Rasch døde pludselig under et Ophold i Hillerød den 14. Januar 1748[11], men ogsaa under hans Efterfølgere forblev Esrom Kloster Sædet for Regimentsskriverne i Kronborg Distrikt.

Efter at Militæret 1732 var blevet fjernet fra Esrom, herskede der naturligvis ikke mere det Liv som i tidligere Tid, og det gik svært tilbage med Kromandens Næring. 1758 bestod denne kun af, hvad Bønder og andre, som havde Ærinde hos Regimentsskriveren, fortærede paa Rejsen[2].

Regimentsskriverne havde ikke blot et stort skriftligt Arbejde, men de maatte stadig være paa Færde ude omkring i Amtet. Naar Bønderne blev uenige om Jorderne, og disse skulde rebes, naar en Bonde

havde forsømt Gaarden og paa Grund heraf, eller fordi han havde paadraget sig uforholdsmæssig store Skatterestancer, skulde sættes fra denne, naar nye Gaarde skulde besættes og i mange andre Anledninger krævedes Regimentsskrivernes Nærværelse. De skulde desuden møde ved Ryttersessionerne paa Frederiksborg, og de skulde tilsige Bønderne til Hoveri og føre Tilsyn hermed. Regimentsskriverne kunde naturligvis ikke personligt udføre alt det Arbejde, men maatte foruden deres Kontorpersonale have de saakaldte Udridere tilhjælp.

Udriderne maatte altid være i Virksomhed, dels for „at føre Tilsyn med en og anden efterladende Bonde og slet Husholder", dels for at paase, at Hoveriet blev forsvarligt udført, og „at Bonden ikke unyttigt hendriver sin Tid derved"[8].

Med Hoveriarbejdet førte ogsaa Sognefogderne Tilsyn. Disse var bleven meget rost i Frederik IV's Tid, men Amtmand F. Carl v. Gram var ikke fuldt saa glad for dem som Faderen. Han fandt, at mange af dem var upaalidelige og partiske.

Sognefogderne i Kronborg Amt besværede sig 1764 over, at de havde for meget Arbejde.

Medens de andre Bønder, naar Hoveriets Beskaffenhed tillod det, kunde sende deres Karl, Dreng eller Pige og selv blive hjemme ved Gaarden, krævedes det altid, at Sognefogderne skulde møde personligt. De fik saaledes større Byrder end de Hoveripligtige. Gaardene i Kronborg Amt var smaa. Medens Sognefogderne i Frederiksborg Amt havde Gaarde paa 8 Td. Hartkorn, var Gaardene i Kronborg Amt kun paa fra 3 til 6 Td. Hartkorn. Amtmanden foreslog at give Sognefogderne i Kronborg Amt 2 Rdl. pr. Td. for hver Td., Gaardene manglede i 8 Td. Hartkorn[3].

KLAGER FRA BØNDERNE. Paa Proprietærgaardene omkring i Landet blev Bønderne som bekendt mange Steder meget daarligt behandlede under Hoveriarbejdet. Noget lignende var, takket være Amtmændenes Humanitet, der naturligvis forplantede sig nedefter til Regimentsskrivere og underordnede Betjente, vistnok ikke Tilfældet paa det nordsjællandske Krongods. Der foreligger i hvert Tilfælde kun rent undtagelsesvis Klager fra Bønderne over Betjentene.

En saadan enkelt Klage fremkom i August 1737 over en af Regi-

mentsskriver Raschs Tjenere. Vedkommende havde slaaet en Bondekarl, der var paa Hoveriarbejde i Fredensborg, og havde tilføjet ham et Hul i Hovedet. Karlen havde smurt Blodet rundt i Ansigtet og havde saaledes stillet sig frem og klaget til Kongen. Amtmanden, der fik Klagen til Undersøgelse, sendte Kammerjunker *v. der Lühe* en lang Forklaring, der var formet som et Forsvar for Raschs Tjener. Om Rasch selv hed det i Amtmandens Erklæring, at han lagde stor Vægt paa at øve Retfærdighed i alle Ting, og at han var lemfældig og forsigtig i sin Opførsel mod Bonden[12].

Der foreligger ogsaa et Par Klager over Sognefogder.

En Sognefoged havde 1753 med sin Ridepisk slaaet en ung Karl over Skulderen, fordi Karlen kørte paa Kongevejen. Da den unge Mand nogle Uger efter afgik ved Døden, vilde Faderen have Tiltale rejst mod Sognefogden. Det oplystes imidlertid, at Slagene ikke havde foraarsaget Døden, og da Sognefogden, som havde ført Tilsyn med Vejens Reparation, ikke havde revset Karlen anderledes, end Loven tillod en Husbond at revse sine Børn eller sit Tyende, skulde der intet gøres ved Sagen[10].

Bønderne i Ørby havde 1760 rottet sig sammen for at faa deres Sognefoged, *Lars Jensen*, afskediget. De besværede sig over hans Opførsel ved Hoveriet og andre Lejligheder. Der var allerede to Aar tidligere taget Tingsvidner i Sagen, men Bønderne kunde ikke bevise deres Klager, og nu søgte de paany Proces, men Amtmanden vilde ikke blot have denne Proces forhindret, han vilde ogsaa have Klagerne straffet. Det var ellers at befrygte, skrev han, at slige Sammensværgelser, som i nogen Tid mere end sædvanlig havde ytret sig i Amtet, skulde tage til[2].

De Bønder, som havde klaget, blev ogsaa uden videre straffede med nogle Maaneders Fæstningsarbejde[10].

„BEDRØVELIGE TIDER." For saa vidt man paa Grundlag af det foreliggende Materiale kan dømme, synes der som sagt ikke eller kun undtagelsesvis at være bleven øvet Brutalitet mod Frederiksborg og Kronborg Amters Bønder, men iøvrigt er det et saare trist Billede, som tegner sig for den, der i Amtsarkivet gennemgaar de talrige Skrivelser om Bøndernes Forhold i det her omhandlede Tidsrum.

Gang efter Gang støder man paa Udtrykket „bedrøvelige Tider",

og Gang efter Gang læser man om Misvækst, Kvægpest og andre Ulykker, som ramte Bondestanden.

Kun en enkelt Gang skimter man et lille Solstrejf, nemlig i 1754, da det hedder, at der har været en saa god Kornhøst, at Bønderne af Mangel paa Plads maatte sætte Kornet i Stakke udenfor Husene, hvor man maatte indhegne Stakkene for at værne dem mod Svin og andre Kreaturer[2].

Med Hensyn til Kornavlen var Kronborg Amt daarligst stillet, navnlig Tikjøb Sogn. Af dette Sogns 140 Bønder kunde kun ganske faa af egen Avl føde sig selv og Familien Aaret igennem. Om Vinteren var Bønderne i Tikjøb Sogn for at skaffe Penge nødt til at sælge noget Korn i Helsingør, og om Sommeren maatte de atter indkøbe et tilsvarende Kvantum saavel til Udsæd som til Føde.

Foruden Bønderne boede der i Tikjøb Sogn omkring ved Stranden hundrede Familier, ialt 4 à 500 Mennesker. Det var Fiskere, som ikke ejede Jord og som heller ikke havde Heste og Vogne og altsaa ikke kunde købe deres Brødkorn i Købstæderne, og noget lignende gjaldt mange Familier i Villingebæk, Gilleleje og Raageleje. Disse Folk drev deres meste Fiskeri i Isefjorden, og de købte deres Kornvarer i Ods Herred og transporterede dem hjem i Baadene.

Dersom man, som der var Tale om, vilde forbyde dem det, maatte de forlade deres Boliger for ikke at dø af Sult.

Ods Herred maatte ogsaa for en stor Del af Bønderne i Kronborg Amt være som et Forraadskammer. Bønderne lejede Fiskernes Baade for at sejle derhen og købe, hvad de havde nødig. Dersom dette blev dem forment, maatte de om Foraaret lade deres Jord henligge halvt ubesaaet[8].

Enkelte Aar var det særlig slemt med Høsten, saaledes lød der 1746 mange jammerlige Klager over Misvækst af Bygsæden. Mange Byers Beboere havde lidt stor, næsten utaalelig Skade, idet den hele Udsæd af Byg paa nogle Steder var blevet aldeles borte, og paa andre Steder kunde man kun faa det halve af Udsæden som Udbytte. Det blev nødvendigt at skaffe Bønderne paa de to Frederiksborgske Distrikter 1713 Td. Byg til Udsæd[11].

TYSKE NYBYGGERE. For om muligt at ophjælpe Agerbruget ved Dyrkning af Kartofler fik A. G. Moltke indkaldt nogle tyske Ny-

byggere fra Pfaltz. Han tænkte særlig paa ved disse saakaldte „Kartoffeltyskere" at faa opdyrket Hedestrækninger i Jylland, men et Par af Kolonisterne blev ogsaa anbragt i Kronborg Amt.

Der fandtes tæt ved „Bierkhønsegaarden" paa Bøndernes Overdrev, Brunmarken kaldet, en temmelig stor Plads, paa hvilken der ikke var Skov. Jorden, der var begroet med Lyng og nogle smaa Enebærbuske, syntes god og bekvem til Agerdyrkning. Man indtog af det nævnte Overdrev saa megen Jord, som var nødvendig for Kolonisterne til et Par Bøndergaardes Brug[2].

De to Kolonister, *Maro* eller *Marcus March* og *Philip Maj* hed de[3], med deres Familier, ialt 11 Personer, ankom til Nordsjælland i April 1761 og blev foreløbig, indtil Gaardene blev rejste, indkvarterede i Toelt[2].

De fik Gaardene, Tyskegaardene kaldtes de, paa samme Vilkaar som Kolonisterne paa Heden i Jylland, nemlig Frihed for alle Afgifter og Hoverier i 20 Aar[3], og paa lignende Betingelser lod Kongen ogsaa to danske Kolonister, *Joen Bendsen* og *Jørgen Pedersen*, nedsætte sig paa Overdrevet ved Harridshøj[13].

I Efteraaret 1763 udtalte Amtmanden, at Kolonisternes Virksomhed tiltalte ham, og at han syntes, det var stræbsomme Folk[3].

1766 rejste den gamle Maj tilbage til Tyskland, og Gaarden deltes mellem hans Svigersøn, *Dippel*, og hans Søn, *Johan Wendel Maj*[3].

Dippels Slægt blev vistnok boende i Danmark; i hvert Tilfælde oplyste en Gartner, *Jacob Dippel*, i Aaret 1821 ved en Henvendelse til Amtmanden, at han 1766 var født paa Tyskegaarden, hvor hans Moders Forældre dyrkede Kartofler[14].

Navnet „Tyskegaarden" er endnu i vore Dage bevaret som Navn paa en Gaard paa Brunmarken.

SKATTER OG TIENDER. Det faldt svært for de nordsjællandske Bønder at udrede de Skatter og Tiender, som de skulde erlægge i Form af Korn.

Omkring 1742 fik man i de fleste Sogne i begge Amter afløst Kongetienden mod at svare 2 Mk. 8 Sk. pr. Td. Hartkorn, og mange Steder fik man ogsaa paa lignende Maade afløst Kirketienden. Bønderne var bedre tjent med at betale disse Afgifter med Penge end med at lade Tienden tælle og borttage in natura[8].

Et vist Parti Skattekorn og en vis Mængde Hø maatte leveres henholdsvis paa det kgl. Bryghus og paa Fouragemagasinet i København, Skatterug ogsaa paa Kronborg, hvor Rugen blev anvendt til Soldaternes „Kamisbrød“[11b].

Om disse Leveringer findes nogle Skrivelser, som viser, hvilke Besværligheder Bønderne havde dermed, saavel som de Genvordigheder de ofte mødte paa Kongerejserne.

Amtmanden korresponderede saaledes 1742 med Overhofmester v. Plessen i Anledning af, at Bønderne klagede over, at de maatte betale Bropenge, 1 Sk. for hver Vogn, naar de i Kongerejser skulde passere Broen ved Usserød. Da Bropengene var bortforpagtede, var det ikke nemt at faa Bønderne befriet for denne Afgift, og der veksledes adskillige Breve med vidtløftige Forslag om Sagen[8].

En Skrivelse fra 1746 handler om Fourageforvalter Würtzen, der var saa urimelig at forlange, at Bønderne, som skulde aflevere Fouragen paa Magasinet i København, skulde afknippe det i Bundter og veje det paa Bismer i Stedet for paa den store Vægt, som Forordningen paabød[11].

Endelig fortæller en Skrivelse fra 1772 om nogle Bønder i Udsholt, som, for at undgaa den lange, slemme Vej, var blevne enige om at føre deres Skattebyg, ca. 23 Td. Byg, i Baad til det kgl. Bryghus i København. Da de var kommen i Søen, mødte de Storm og haardt Vejr, og for at bjerge Livet maatte de kaste Sække med 11 Td. Sæd i Vandet. Efter at have mistet Roret drev de i Land paa den svenske Kyst en Mil fra Helsingborg. Herfra maatte de saa transportere Resten af den vaade og halvfordærvede Sæd til Helsingborg og sælge den. Til det øvrige Tab kom deres Udgift til Mad og Drikke i fem Dage. Amtmanden indstillede, at disse haardt prøvede Bønder maatte blive fritagne for at levere anden Skattebyg i Stedet for den, som var gaaet tabt for dem[13].

KREATURHOLDET. Da Udbyttet af Kornavlen næsten altid var meget ringe, var det af største Betydning for Bønderne at have mange og gode Kreaturer.

Bondens Velstand, skrev Friederich v. Gram 1733, bestaar i at holde gode Kreaturer af alle Slags. Naar han har dem, har han noget til sin Husholdning og noget at sælge til Dækning af de kgl. Skat-

ter og andre Udgifter. Hvis han ikke har andet end Korn at sælge, nødes han til at gøre Gæld og paadrage sig Skatterestancer[6].

Foruden talrige Heste og mange Køer holdt Bønderne i Nordsjælland ogsaa en Mængde Faar og Svin.

I Aaret 1764 anslog Amtmanden Bondestanden i Frederiksborg og Kronborg Amter, Børn under 12 Aar ikke medregnet, til at omfatte 15,000 Personer. Det Antal Faar, som denne Befolkning holdt, anslog han til 29,100 Stk. Bønderne havde saa mange Faar, fordi de havde haardt Brug for Ulden til deres Klæder, og trods det store Faarehold kunde der dog ikke i Amterne skaffes saa meget Uld, som Bønderne brugte til deres eget Tøj. De maatte jævnlig paa Markeder og andet Steds købe saavel Uld som Vadmel[3].

Det kneb med Foder til de mange Dyr, thi Græsningen var kun ringe, og naar Dyrene, der som oftest var overladt til sig selv, ikke kunde finde tilstrækkelig Føde paa Fælleder og Overdrev, søgte de ind i Skovene.

Man holdt næsten ingen Hyrder i Nordsjælland. Amtmanden skrev, at det ikke var muligt at faa Bønderne til at holde Hyrder. Folket og Kreaturerne kunde ikke vænne sig dertil, og desuden var Græsningen saa ringe, at Kreaturerne ikke kunde holdes samlede paa et Sted. Det var ikke og kunde ikke være som andet Steds, hvor der var bedre Græsgange, og hvor Dyrene kunde drives hjem om Aftenen. I Nordsjælland maatte Kreaturerne Dag og Nat søge deres Føde overalt.

Da Kreaturerne saaledes drev frit omkring, var det ogsaa vanskeligt at holde dem borte fra de kongelige Stutteri- og Høvange. Det var ikke muligt uden stor Bekostning for Kongen og stor Ulejlighed for Bønderne at holde Gærderne om de talrige Vange i en saadan Stand, at ingen Kreaturer kunde slippe ind i dem. Vangemændene kunde heller ikke altid løbe omkring i Vangene og jage Kreaturerne ud, thi de kunde ikke udelukkende leve af deres Løn, de maatte have nogen Fritid, i hvilken de kunde paatage sig anden Gerning.

Svinene kunde man slet ikke holde ude, især ikke, naar de lugtede Olden i Skovene. De undersøgte saa Gærderne hele Marken rundt, indtil de fandt et Sted, hvor de kunde slippe ind.

Da Olden var meget værdifuld Svineføde, og da Vildtet, som ikke kunde taale Olden, aad den og døde deraf[6], blev det ogsaa til Tider

tilladt at lade Svinene gaa paa Olden i Skovene, men de skulde ringes paa forsvarlig Maade. Bønderne var imidlertid meget efterladende med at lade Svinene ordentlig ringe. „Bonden er falsk i al slig gierning", skrev Amtmanden, og man maatte give strenge Regler for Maaden, paa hvilken det skulde ske, og beskikke Folk til at paase, at Reglerne blev overholdt.

Bønderne vilde ikke selv overtage Amternes Olden, fordi de ikke kunde blive enige om Fordelingen af Udgiften. Hver enkelt Bonde vilde hellere lade sine Svin indbrænde og betale en Oldenforpagter for det Antal Svin, han havde gaaende i Skoven.

Man bortforpagtede derfor Amternes Olden. 1748 indbragte Kronborg Amts Olden 305 Rdl. og Frederiksborg Amts Olden 542 Rdl. i Forpagtningsafgift[11].

KVÆGPESTEN. Mangel paa Foder og paa ordentlig Røgt og Pleje maatte gøre Kreaturerne særlig modtagelige for Sygdomme, og den Omstændighed, at flere Byers Kreaturer ofte græssede sammen paa et fælles Overdrev, bidrog til hurtig Udbredelse af smitsom Sygdom blandt Kvæget. Naar Kvægpesten viste sig i Amterne, udviklede den sig til Katastrofer og bortrev Kreaturer i tusindevis.

I Aarene 1745—47 rasede en voldsom Kvægpestepidemi i Landet og naaede Amterne i Efteraaret 1745.

En Vinhandler *Spæth* havde i Oktober nævnte Aar ført seks i København købte Stude til Helsingør, hvor to af dem straks døde.

Da Amtmanden erfarede dette, frygtede han straks, at Dyrene var angrebne af Kvægpest, og da man mente, at Sygdommen var saa smitsom, at Folk, som havde været i Nærheden af syge Dyr, kunde føre Smitten med sig, og da en Mængde Mennesker af Nysgerrighed havde betragtet de døde Stude, bad Amtmanden straks Stiftsbefalingsmanden om at beordre Helsingørs Magistrat til at forbyde Byens Beboere at tage ud i Amterne, ligesom han selv drog Omsorg for, at de til Helsingør grænsende Egnes Beboere holdt sig borte fra Købstaden[12].

Disse Forsigtighedsforanstaltninger hjalp dog ikke. Allerede 20. November havde Sygdommen foruden Helsingør ogsaa angrebet Stenløse, Stenlille og Herløv. 27. November var 12 Byer befængte

og 150 Kreaturer døde, 4. December 19 Byer angrebne og 300 Kreaturer døde og saa fremdeles[11].

„Det ser jammerligt ud for Landmanden, og vil denne Plage sandelig trykke ham mere, end man kan forestille sig", skrev Amtmanden, og bedrøveligt er det gennem det lange Tidsrum fra Uge til Uge at følge hans Indberetninger med Angivelsen af det stadig stigende Antal af døde Kreaturer[11].

Sygdommen viste sig hos Hornkvæget, ved at Dyrenes Hals, Laar eller Ben svulmede op, og Kvæg, som blev angrebet af Sygdommen, døde i Løbet af 24 Timer. Svin eller andre Dyr, som aad af Aadslerne, blev ligeledes syge og døde[12].

Man forsøgte naturligvis adskillige Midler og traf forskellige Foranstaltninger for at standse Sygdommens Fremtrængen, men alt var forgæves.

Det blev befalet, at alle Dyr, ogsaa Vildt, som fandtes døde paa Marken, straks skulde nedgraves, raske Dyr skulde isoleres, og Hundene skulde holdes bundne, men Folk var skødesløse med at nedgrave de døde Dyr, mange Steder lod man dem ligge paa Marken, indtil Svin, Hunde og Ravne havde ædt Kadaverne[15].

Da Sygdommen endelig i Februar 1747 havde raset til Ende, opgav Amtmanden, at der ialt i begge Amter var død 13,881 Kreaturer af Kvægsyge[11].

Fra Januar 1750 til Januar 1751 var Amterne atter befængt med Sygdommen. I den Tid døde 6611 Stk. Hornkvæg, og i Vinteren 1751 led tillige en Mængde Heste af Krop og døde[11].

I Foraaret 1756 mistede Bønderne 1814 Heste, 660 Stk. Hornkvæg, 2010 Faar og 2299 Svin[2].

Endelig huserede Kvægpesten atter i 1762 og 1766[3].

I Foraaret 1747 var Bønderne, som Følge af Tabet af de mange Kreaturer, saare vanskeligt stillede. Tidligere havde mange Bønder til Pløjningen betjent sig af Stude, men nu var Studene døde, Hestene meget kostbare og Bønderne saa forarmede, at de ikke evnede at købe Plovheste[11].

Der var da ingen anden Udvej end at laane dem Penge og foreløbig at tage Beløbet som et Forskud af Kongens Kasse.

Rentekammeret syntes ganske vist, at Kassen burde spares for de anseelige Forstrækninger, men hertil svarede Amtmanden, at han,

som var paa Stedet, bedst kendte den Nød og Trang, i hvilken Landmanden var kommen i disse bedrøvelige Tider. Det kunde ikke være andet, end at Bøndernes Nød maatte gaa een til Hjerte, og at man maatte komme dem til Hjælp[11].

For at fremme Hesteavlen foreslog Amtmanden, at man paany skulde iværksætte „Stutteriets Anlæggelse paa Landet", d. v. s., at man skulde lade 4 à 6 Hingste fra de kongelige Stalde i København eller paa Frederiksborg bedække Bøndernes Hopper. Dette vilde sikkert opmuntre Landmanden til at lægge Vind paa gode Heste, og det Ry, der gik af de danske Heste, vilde derved stige. Nogle af de Føl, som saa blev tillagt hos Bønderne, kunde maaske bruges i Kongens Tjeneste, og Bønderne skulde være villige til eventuelt at afstaa saadanne Heste for rimelig Betaling[11]. Dette Forslag blev billiget, og 1753 kunde Amtmanden tilskrive Kollegiet, at den trufne Ordning om Bedækning af Hopperne paa Landet ved Stutteriets Hingste havde vist sig at være overordentlig nyttig. Adskillige gode og med Tiden tjenstdygtige Føl var nu i Brug og under Opdræt hos Beboerne[2]. Til Erstatning for det døde Hornkvæg maatte man købe Køer og Stude i Jylland[2].

HOVERIARBEJDET VED BYGNINGSVÆSENET. Foruden Misvækst og Kvægsyge havde det betydelige Hoveri, som man fordrede af Bønderne, sin væsentlige Skyld i de triste Forhold, under hvilke de levede.

Regimentsskriver Rasch og Forvalter *L. Eskildsen*, Jægerspris, som i Efteraaret 1747 afgav Betænkning over, hvad der kunde gøres for at fremme Undersaatternes Bedste, betonede heri stærkt, at Beboerne i Frederiksborg og Kronborg Amter i en Del Aar var bleven svækkede ved de mange utaalelige Hoverier ved Bygningsvæsenet omkring de kongelige Lystslotte. Der kunde i saa Henseende ikke drages nogen Sammenligning mellem disse Amter og Kongens andre Godser. Det var i høj Grad ønskeligt, om Hoverierne særlig i Pløje- og Høsttiden maatte blive formindsket saa meget som muligt.

Hvor meget Hoveri der kunde ydes, burde helst bero paa Amtmandens og vedkommende Betjentes Skøn, fordi disse bedst kendte Forholdene og kunde se, hvormeget Bønderne uden Skade og Svækkelse kunde bestride[11].

I et Brev af 4. Juli 1748 fortæller Amtmanden, at Bønderne i Frederiksborg Amt befandt sig i en ynkværdig og meget fattig Tilstand og havde paadraget sig betydelige Restancer. Deraf fulgte idelige Forandringer ved Gaardene, Afsættelser fra disse og Indsættelse af nye Beboere, den kgl. Kasse til Tab, Distriktet til Svækkelse. Bønderne havde „tabt Hovedet og ladet Modet falde". Man maatte ikke lægge Skylden paa Beboerne selv. Det var Misvækst, Tab af mange Heste, Kvægpesten og Hoverierne, der var Skyld deri. Gram skrev, at det ikke fra hans Side havde manglet med at fremstille Bøndernes Nød for Kongen[16].

Endnu mere talende er en Skrivelse af 17. September 1756.

Heri skrev Amtmanden, at alle de store Bygnings- og andre Hoverier med Tiden fuldstændig vilde ødelægge Bønderne. I de 15 Aar, han havde forestaaet Amterne, havde Bønderne næppe kunnet faa Ro til i belejlig Tid at bestride deres egen i By og paa Mark saa højt magtpaaliggende Gerning, førend de kaldtes hjemme fra for at transportere Bygningsmateriale, fremføre Havre, besørge de mange Konge-, Jagt- og Landevejsreparationer, Skovning og Kørsel af Brænde, Høets Behandling i de kgl. Vange, Grøfters, Vandrenders og Mølleaaers Oprensning, Kampestens Frembrydning og Frembringelse til Opsætning af Stengærder, Stutteriets stadige Opdrivelse og Forflytning i Vangene, Klapjagterne og meget andet, som det falder ham ligesaa kedsommeligt som vidtløftig at opregne. Det er forunderligt, skrev han, at den fattige Bonde kan udholde det. Det er ikke langt fra, at man kan sammeligne alt dette Hoveri med „Egüptiens Trældomme". Under dette utaalelige Aag tabte Bonden Lysten til Stræbsomhed, lod Bygningerne forfalde, svækkede Besætningen og paadrog sig anseelige Restancer, som sluttelig blev til Byrde for den kgl. Kasse.

Amtmanden kunde ikke forestille sig, at noget Proprietærgods endsige nogle af de andre Rytterdistrikter kunde blive bebyrdet med saa betydelige Hoverier, som disse Amters fattige Beboere i mange Aar havde maattet udholde. Han, som sammen med Amtsbetjentene var „Øiensynlig Vidne", ansaa det for sin Pligt at gøre Kammeret bekendt dermed, og han udtalte Haabet om, at Bønderne i Frederiksborg og Kronborg Amter maaatte blive understøttet fremfor Bønderne i andre Amter[16].

LANDEVEJENES OG STENGÆRDERNES VEDLIGEHOLDELSE. Blandt de Hoveriarbejder, som paahvilede Bønderne, var som nævnt ogsaa Vedligeholdelsen af Konge-, Jagt- og Landevejene.

Paa disse Veje fandtes en Mængde Fjellebroer, som stadig krævede Reparation, da de højst kunde holde i 10 à 12 Aar. Naar de var raadne, frembød de ogsaa Fare for Færdslen. 1746 begyndte man efter Amtmandens Forslag at erstatte disse Broer med Stenkister, et Arbejde, som man maatte antage Stenslagere til at udføre[11].

1747 havde der i nogle Aar ikke været afholdt Parforcejagter. Vejene var derfor meget forfaldne, særlig ogsaa fordi Bønderne havde været besværet med saa mange andre Hoverier, at de ikke havde kunnet overkomme at holde Vejene ordentlig vedlige. Man lod dem saa underkaste en Hovedreparation ved Hjælp af en Kommando, bestaaende af en Kaptajn, en Underofficer og 64 Mand[11].

For at Vejene ikke paany skulde blive ødelagte ved idelig Færdsel af Bønder, Kulsviere og andre til Færdsel paa disse Veje uberettigede Personer, som trods alle hindrende Foranstaltninger ved Hjælp af falske, ustemplede Nøgler lukkede sig gennem Portene, fik man til alle Porte og Laager lavet nye Laase og Nøgler af en saadan Beskaffenhed, at Landsbysmedene ikke saa nemt kunde lave dem efter[16].

Det paahvilede ogsaa Bønderne at vedligeholde de 25,300 Favne Stengærder, som man havde ladet Stenhuggere og Daglejere rejse omkring Hø- og Stutterivangene, men dette Arbejde fik Bønderne dog Vangemændene til at udføre mod at betale dem derfor[8].

1764 paabegyndtes Arbejdet med Anlæget af den nye Kongevej mellem Fredensborg og Hørsholm. Den lige Linie, som skulde følges, da Vejen blev afstukket, stødte i Lønholt By paa en Gaard og et Hus. De to Bygninger maatte flyttes for at give Plads til Vejen, og Beboerne, to Enker, fik Erstatning[3].

Bønderne fra begge Amter maatte købe Sten baade til denne og til Marmillods øvrige Vejanlæg, hvilket var et nyt og meget besværligt Hoveriarbejde, da det strakte sig over flere Aar, drejede sig om store Mængder af Sten og for mange Bønders Vedkommende om Kørsler paa fire, fem à seks Mil[3].

Desuden var der nu paa Grund af de Sogne, som var henlagt til Frederiksværk, færre end tidligere til at besørge Hoverierne, thi Clas-

sen sørgede for at faa Frederiksværks Bønder fritagne for at deltage, naturligvis ikke for at skaane dem, men for at udnytte deres Arbejdskraft paa sit eget Omraade. Bønderne paa Krogerup Gods kunde derimod ikke blive fri for at deltage i disse Stenkørsler[3].

For at lette Bønderne sørgede Amtmanden for, at Materialer m. v. saavidt muligt blev ført ad Søvejen til Udskibningsstedet i Sletten. Her var Kromanden, *Jørgen Nielsen*, ansat som Opsynsmand. Skibene kunde ikke gaa ind til Land. Hvad der blev losset, maatte hentes i Baade, og for at besørge dette fik Fiskerne i Sletten Betaling.

Jørgen Nielsen drev ogsaa Tømmerhandel, og undertiden købte han noget Tømmer af de Skippere, som førte Kongens Bygningsmaterialer til Sletten. Fiskerne beskyldte Kromanden for at lade dem transportere sit eget Tømmer i Land under Foregivende af, at det var Kongens, og de rejste ogsaa andre Sigtelser mod ham. Amtmanden fandt Sigtelserne grundløse, men Fiskerne i Sletten var stridbare Folk, og der gik lang Tid og maatte føres Proces, inden Sindene faldt til Ro[11].

STAVNSBAANDET. Medens Amtmanden og Amtsbetjentene havde god Forstaaelse af den uhyre Byrde, som Hoveriet var for Bønderne, synes de at have været ganske ufølsomme for det Tryk, Stavnsbaandet lagde paa disse.

De betragtede det som en naturlig og selvfølgelig Sag, at Bønderne skulde forblive ved Fødestavnen og staa til Distriktets Tjeneste.

Der forelaa af og til en Ansøgning fra en eller anden Karl om at maatte blive „entlediget fra Godset og sin Føde Stafn", som det hed, og naar Karlen havde saadanne Legemsfejl, at han ikke kunde være til nogen Nytte ved Landbruget eller Militæret, eller naar andre særlige Grunde talte derfor, slap man ham løs, mod at han erlagde en Kendelse af 10 Rdl. eller mere til en øde Gaard, men det var ingen let Sag at slippe fri.

Flere unge Karle søgte undertiden at knibe ud ved at søge Tilflugt paa Frederiksværk. Classen paastod nemlig, at hans Folk efter en kgl. Befaling af 18. September 1759 var fri for Landmilitærtjeneste, og benyttede sig heraf til at faa Arbejdskraft ved at tage Amternes unge Mandskab i sin Tjeneste. Saasnart en Karl frygtede for at blive taget til Soldat, gik han til Værket, og selv om han kun var Daglejer,

tog Classen ham under sin Protektion. 1762 havde han 48 Mand af saadanne Folk, deriblandt indrullerede Landsoldater.

Gram beklagede sig over, at Betjentene af den Grund havde Besvær med at skaffe Mandskab til Landmilitsen, ligesom Bønderne savnede Arbejdskraft[2].

I saa Henseende saa Amtmanden ogsaa en Fare i Geværfabriken paa Hellebæk. Regimentskvartermester Hansen vilde antage de af Amternes unge Drenge, som havde Lyst til at lære et Haandværk, som Lærlinge paa Geværfabriken; men hvis det tillodes, mente Amtmanden, at der vilde melde sig flere, end godt var for Distriktets „rette nøtte og Conservation".

Amtmanden forudsaa, at de mest formuende Bønder vilde benytte Lejligheden til at faa deres Børn bort fra Godset, baade for at de kunde unddrage sig Landmilitærtjenesten, og for at de kunde undgaa at antage nye Gaarde uden i de Tilfælde, hvor det behagede dem selv. Han henstillede derfor, at det kun blev tilladt Hansen som Lærlinge at antage fattige, fremmede, fader- og moderløse Børn, som løb omkring og betlede i Distriktet, og kun paa de Vilkaar, at Hansen, hvis det viste sig, at Børnene var uduelige eller de af andre Grunde ikke kunde forblive paa Fabriken, ikke gav dem Pas til fremmede Steder, men paany afleverede dem til Distriktets Tjeneste[8].

De unge Mænd paa Landet nærede stor Frygt for Militærtjenesten, mange af dem tilføjede sig legemlig Skade for at slippe herfor, og for at modarbejde dette foreslog Gram, at man ved Gaardfæste, Antagelse til Staldtjeneste o. l. skulde begunstige de Bønderkarle, som havde været Soldater[2].

Det synes, som om man ogsaa i Frederiksborg og Kronborg Amter har kørt den mandlige Ungdom i særdeles stramme Tøjler. Dersom en Bondekarl viste sig opsætsig, yppede Klammeri e. l., sendte man ham nemlig uden videre nogle Aar til Militærtjeneste, og efter Udløbet af den fastsatte Tid skulde Militæret saa paany aflevere Karlen til Distriktets Tjeneste[15].

BØNDERNES BOLIGER. Over de daglige Forhold i Landsbyerne falder der undertiden et Strejflys fra en eller anden Skrivelse i Amtsarkivet.

Man faar saaledes af en Skrivelse af 10. November 1763 at vide,

hvorledes Bønderne boede. Brevet er skrevet i Anledning af, at Kongen vilde have et Regiment Dragoner indkvarteret i Egnen omkring Frederiksborg, Fredensborg, Esrom og Slangerup, men Amtmanden forklarer, hvorfor dette ikke kunde lade sig gøre.

En Bonde havde i Almindelighed, skrev han, næppe mere end en eneste Stue til sig og sin Familie, et Stegers eller Køkken, og i Udhusene et Karle- eller Drengekammer. Staldrummene var knappe og slette og egnede sig aldeles ikke til at sætte Dragonheste i. De Huse, Bonden havde til at sætte sin Sæd og sin Fodring i, var som oftest maadelige og ringe, og i dem var der ingen Plads tilovers. Bondens Sengetøj var som Regel noget Pjuds.

Amtmanden vilde dog ikke nægte, at der var Bønder, som havde større Lejligheder og levede under bedre Forhold, men det var meget faa. Amtmanden ansaa desuden Frederiksborg og Kronborg Amter for at være de dyreste Opholdssteder paa Sjælland[3].

Bøndernes Ildsteder var ogsaa maadelige, thi Bønderne havde paa Grund af de lange Transporter vanskeligt ved at skaffe sig Sten[15].

De daarlige Ildsteder og Smedierne i Landsbyerne var ofte Aarsag til de mange Brande, ved hvilke Beboerne led store Tab[11].

At Bøndergaardene var slet byggede, fremgaar af, at Stormen ofte anrettede stor Skade paa dem[6].

De fleste Bønder i Frederiksborg Amt havde ikke lagt Vind paa Opelskning af Haver og Frugttræer. I Kronborg Amt fandtes derimod flere, som havde Frugthaver, men mange Havepladser i Amterne laa udyrkede og begroede med Nælder og andet Ukrudt[11].

Der var Mangel paa Tjenestefolk, og disse forlangte og opnaaede undertiden ogsaa højere Løn, end Forordningen tillod dem at tage. Forøvrigt skulde Husmændene tjene Brødet ved at arbejde for Bønderne, men mange Husmænd drev selv smaa Landbrug. De holdt baade Hornkvæg, Faar og Svin og betalte Bønderne en Afgift — 2 Mk. for hvert Stk. Kvæg, 4 Sk. for hvert Faar eller Svin — for at faa Lov til at lade Kvæget græsse paa Overdrevet. Denne Afgift kaldtes Græsgæld.

Gaardmændenes daarlige økonomiske Forhold var Aarsag til, at nogle af dem i 1756 paa for dem selv skadelige Vilkaar havde overladt en Del Husmænd og Indsiddere deres Jorder og Enge i Brug.

Følgen heraf blev, at saadanne Bønder blev endnu fattigere, end de var i Forvejen, Husmændene derimod mere velstillede.

Autoriteterne greb nævnte Aar ind herimod og bestemte, at Gaardmændene hverken maatte udleje, udlaane eller paa anden Maade afstaa deres Agre. De var forpligtede til selv at drive og dyrke Jorden[2].

DEN DAARLIGE OPLYSNING. Med Oplysningen stod det daarligt til. De Forventninger, man havde stillet til Rytterskolerne, var bleven skuffede. En Skrivelse af 4. Oktober 1737 fra Christian VI indledes med følgende Ord:

„Vi have ved en og anden Lejlighed med Mishag maattet fornemme, hvorledes Ungdommen i vore Rytterdistrikter lidet eller intet profiterer af den Omhu vores Hr Fader, salig og Høilovlig ihukommelse, have haft og vi endnu have af de i bemeldte Rytterdistrikter indrettede og vedligeholdte Skoler."

Vankundigheden mellem Almuen skal endnu være meget stor, skrev Kongen. Han mente, at Aarsagen hertil maatte søges i lunken Kristendom baade hos Skoleholderne, hos Ungdommen og hos dem, der skulde have Tilsyn med Skoleholderne. Amtmanden fik Paalæg om nøje at følge saavel sine egne Instrukser som at paase, at Præsterne og Skoleholderne fulgte deres Instruktioner. Det skulde alvorligt paalægges Skoleholderne at lære Børnene at læse, og Amtsbetjentene skulde føre Tilsyn med, at Almuen lod Børnene gaa i Skole. Hvis der fandtes Skyld hos Børnene, skulde Forældrene straffes, og var Skylden hos Præsterne eller Skoleholderne, skulde disse meldes til Biskoppen[10].

Børn, som var for smaa til at kunne lære noget, skulde alligevel, i Stedet for som hidtil at ligge paa Gaderne, bringes i Skole, navnlig i de Byer, i hvilke Skolerne fandtes[1].

Denne sidste Bestemmelse, hvorved Skoleholderen fik den Opgave ogsaa at passe paa en Flok ganske smaa Børn, har naturligvis ikke fremmet Undervisningen af de større.

Med mange Læreres Arbejde har det nok været smaat bevendt, men der fandtes selvfølgelig ogsaa Lærere, som med Dygtighed gik op i deres Gerning, og Præster, som med Iver arbejdede for Undervisningens Fremme. En og anden Præst virkede saaledes for at faa bygget „ekstra Skoler" i Byer, der laa fjernt fra de Steder, hvor Rytter-

skolerne fandtes. Sognepræsten, Hr. *Lemming*, arbejdede saaledes for at faa rejst en ekstra Skole i Oppesundby og tilbød af sine egne Midler at betale 20 Rdl. til èn Skoleholder[8].

Blandt Lærerne skelnedes der mellem Studenter og ulærde, verdslige Personer. De førstnævnte var bedst stillede, fordi de kunde gøre sig Haab om Forfremmelse til Præste- og Degnekald, medens de sidstnævnte maatte forblive som Skoleholdere hele deres Liv.

Der var noget ubilligt heri, thi Erfaringen viste, skrev Amtmanden 1747, „at mangen en verdslig Karl tit og ofte er ligesaa beqvem til Skoleholderembede, især blandt Bønder, som Studenterne, der mangen en Gang forsømmer Embedet for at fortsætte deres Studier eller lade sig bruge paa Prædikestolen"[16]. Amtmanden ønskede derfor, at de ulærde Skolelærere maatte blive ligestillede med de lærde i Henseende til Befordring til Degnekald.

Disse Kald var meget eftertragtede. En og anden søgte at opnaa et saadant Kald ved at ægte en afdød Degns Enke, men undertiden kunde en saadan Spekulation i Ægteskabet rigtignok falde uheldig ud. En Mand havde saaledes opnaaet et Degnekald ved Løftet om at ægte Formandens Enke, men da han lærte Damen at kende, vilde han hverken eje eller have hende. Han fik ogsaa Lov til at slippe for Rosenlænkerne og beholde Kaldet, men kun mod at paatage sig Forpligtelse til at forsørge Enkens Børn.

Skoleholdernes Løn for det møjsommelige Arbejde var saa ringe, at Amtmanden i Anledning af et Andragende om Lønningstillæg, som en Del af dem 1745 havde fremsendt, erklærede, at en Mand med Familie umuligt kunde leve af den[11].

De Udsigter, med hvilke en Skoleholder saa sin Alderdom imøde, var ogsaa meget mørke, thi det højeste, han kunde opnaa, naar han var udslidt og maatte give op, var en lille kneben Understøttelse.

En gammel Skoleholder, *Adzer Jacobsen Arp* i Asminderup, ansøgte 1757 om Pension.

Sagen blev forelagt Kirkesessionen, som imidlertid ikke mente, at Kirkekassen kunde forsørge alle de gamle Skolelærere, men, hedder det, selv om en Mand ikke længer duede til Skolelærer, kunde han godt være Degn og besørge den Smule Læsning for Ungdommen, som en Degn endnu, efter at Skolerne var bleven indrettede, skulde besørge. Saadanne gamle Skoleholdere burde derfor, enten de var

Studenter eller ikke, foretrækkes til Degnekald. Man foreslog dog at yde Arp en lille Pension paa 16 Rdl. af Kirkekassen[2].

En anden Skoleholder, *Christian Gjødesen Ruben*, var 81 Aar. Han havde været Skoleholder i Tikjøb i 45 Aar, men nu kunde han ikke mere. Præsten, Hr. *Garboe*, hævdede, at Skolen maatte have en ny Lærer, men den gamle Mand havde intet at leve af og hverken Slægt eller Venner, som kunde sørge for hans Underhold. Man blev ogsaa nødt til at give ham en lille beskeden Pension af Kirkekassen[3].

OMSORGEN FOR SYGE. Blandt de humane Foranstaltninger, for hvilke Amtmand Friederich v. Gram virkede, var Omsorgen for Syge den, som han omfattede med størst Interesse. Han havde allerede først i Tyverne faaet ansat en Amtskirurg med Bopæl i Hillerød. Syge og tilskadekomne Bønder blev ført til Købstaden og maatte, medens de behandledes af Amtskirurgen, indlægges hos en eller anden fattig Borger.

Ansættelsen af denne Amtskirurg var et stort Fremskridt, men en enkelt Læge kunde naturligvis ikke overkomme at hjælpe alle, og Trangen til Lægehjælp og til Steder, hvor man kunde behandle Patienterne, var stadig stor. Saavel Friederich v. Gram som Sønnen arbejdede stadig paa at forbedre disse Forhold.

Friederich v. Gram fik 1737 udvirket, at der udstedtes en kgl. Resolution, hvorefter fattige Undersaatter i begge Amter skulde nyde fri Kur. Udgiften skulde dækkes af den almindelige Fattigkasse, men hvis dennes Midler ikke strakte til, skulde Kongens Kasse tilskyde Resten[8]. Fra 1. April 1738 fik han ogsaa ansat en særlig Amtskirurg for Kronborg Amt med Bolig i Esbønderup[10]. Hans Navn var *Christian Licht*[8]. Endelig fik F. Carl v. Gram 1755 indrettet to Huse henholdsvis til Sygehus og Jordemoderbolig for det Kronborgske Distrikt[2].

MØLLETVANGEN. I Kronborg Amt fandtes to Hovedmøller, Dronningemøllen og Esrom Mølle. Disse Hovedmøller maatte male hele Aaret rundt i Modsætning til de øvrige Møller, de saakaldte Græsmøller, der kun maatte male i Vinterhalvaaret.

I Fæstebrevene for Hovedmøllerne var der 1728 bleven indført en Bestemmelse, ifølge hvilken Beboerne i bestemte Sogne var henvist til at lade deres Korn male paa disse to Hovedmøller.

Denne Mølletvang, noget der ikke fandtes andet Steds i Landet, var en stor Ulempe særlig for de fjernt fra Hovedmøllerne liggende Sognes Beboere. Disse maatte ofte med Heste og Vogne opholde sig ved Møllerne nogle Dage og Nætter, forinden de kunde faa Kornet malet og med sig hjem[11].

Forholdet gav Anledning til megen Strid mellem Møllerne og Beboerne, og først efter mange Forhandlinger og Skriverier lykkedes det omsider 1774, paa et Tidspunkt, da flere af de gamle Vandmøller var blevet erstattet med Vejrmøller, at faa Mølletvangen ophævet[13].

GILDERNE OG FORBUDENE MOD DEM. Den nordsjællandske Bondes daglige Liv var lidet lysteligt. Hans Hverdag gled hen med møjsommeligt Slid, trælsomt Arbejde og økonomiske Bekymringer. Det er intet Under, at han, naar Lejlighed gaves, benyttede Lejligheden og for en Stund strøg alle Sorger tilside og gjorde sig nogle glade Dage. Saadanne Lejligheder var Bryllupper, Begravelser, Barsler og Kvinders Kirkegang efter Nedkomst.

Naar en saadan Begivenhed fejredes i en eller anden Gaard, var hele Landsbyen til Fest i det paagældende Hjem, og der blev spist og drukket bravt. Det var Skik og Sædvane at fejre saadanne Begivenheder med den størst mulige Festivitet, og den ene har rimeligvis ved saadanne Lejligheder søgt at overgaa den anden. Skikken var saa indgroet, at ingen, selv om han daarlig havde Raad og gerne vilde, kunde unddrage sig at følge den.

I mange Tilfælde bidrog Festerne til yderligere at forarme Bonden, og Regeringen saa skævt til Gilderne, hvorfor det ogsaa 1739 blev paalagt Amtmanden nøje at vaage over, at der ikke blev Overdaadighed, Drukkenskab og Uorden ved Bøndernes Bryllupper, Ligbegængelser og Gilder[10].

Præsterne synes at have forholdt sig rolige overfor den Slags Fester, forud for hvilke der gik kirkelige Ceremonier, men derimod for de voldsomt frem mod Ungdommens Riden Sommer i By, Fastelavnsløjer, Julestuer o. l., thi disse Lystigheder var jo af hedensk Oprindelse.

Alle saadanne „gamle fra Hedenskabet hidrørende letfærdige og forargelige Spil" betragtedes som „Gudsfortørnelse" og „Guds Æres Forkleinelse".

Paa dette Omraade var det imidlertid vanskeligt at faa Bugt med Bøndernes gennem Aarhundreder nedarvede Vaner.

Det var svært at formaa Bønderne til at respektere Bestemmelserne, som forbød disse Skikke, ligesom det i det hele taget var svært at faa Helligdagsbestemmelserne overholdt.

Provsten i Esbønderup og Sognepræsten for Kregome-Vinderød foreslog 1730 Amtmanden at beskikke Mænd til at paase, at dette skete, men Amtmanden nærede længe Betænkelighed herved. Han syntes ikke, det var heldigt at sætte den ene Nabo til at passe paa den anden[9]. Han maa imidlertid senere været kommen paa andre Tanker, thi 1735 blev saadanne Mænd beskikket, og Amtmanden udarbejdede en Instruks for dem.

Ifølge denne skulde de, naar Præsten forlangte det, om Søndagen samles med ham og underrette ham om alt, hvad der foregik i Strid med Forordningen. De skulde især paase, at ingen forsømte at overvære Prædikenen, at Søndagen ikke blev misbrugt til Gilder, Drik, Dobbel og Gøglen, at ingen et kvart eller endog helt Aar holdt sig borte fra Sakramentet, at ingen gjorde sig skyldig i idelig Sværgen og Banden, „Guds ords Skiemt og Misbrug i Omgiengelse", at der ikke var „ond Forligelsesmaal" mellem Ægtefolk, Forældre og Børn eller Halsstarrighed hos trolovede Folk, som ikke vilde lade sig vie, at ingen gjorde sig ubillig Fordel ved Køb og Salg o. s. v.[1]

Der blev ogsaa saavidt muligt passet paa, at ingen forsømte at overvære Gudstjenesten. Mølleren i Hagelse Mølle havde forsømt Kirken seks Helligdage. Herfor skulde han betale Mulkt, 3 Lod Sølv for hver forsømt Dag. Da han gjorde gældende, at han de nævnte Helligdage havde været nødt til at opholde sig udenfor Sognet, slap han, men han skulde møde hos Præsten for at faa Underretning om, hvorledes han i lignende Tilfælde skulde forholde sig i Fremtiden[1].

Sognefogderne fik 1732 Ordre til at paase, at Riden Sommer i By, som var „aldeles ophævet", ikke fandt Sted.

Den Mand, der stillede sit Hus til Raadighed for Sommergilde, skulde bøde 1 Rdl., den som udlaante sin Hest til Sommerriden skulde bøde 2 Mk., enhver Deltager 1 Mk. Saafremt vedkommende ikke selv kunde betale Bøden, skulde Forældrene eller Husbonden gøre det[9]. Bønderne gav imidlertid ikke op. Talrige Sager viser, at her var et Punkt, paa hvilket de nordsjællandske Karle viste Trods.

Der blev gennem Aarene redet Sommer i By i adskillige Sogne, og naar der rejstes Sag, søgte man at klare sig med Ukendskab til Bestemmelserne, Lovfortolkninger og andre Udflugter, tog, naar galt skulde være, hellere Straffen fremfor at give Afkald paa Fornøjelsen.

Amtmanden fik under disse Sager en Erfaring, han tidligere havde gjort, bekræftet, den, at naar Bonden havde faaet noget i Hovedet, brød han sig ikke om Straffen[3].

Nedenstaaende er nogle i Flæng tagne Eksempler paa, hvorledes Bondeungdommen overtraadte, og Autoriteterne bekæmpede Overtrædelse af Bestemmelserne mod de set med vor Tids Øjne ganske uskyldige Fornøjelser at ride Sommer i By, løbe Fastelavn o. l.

I Juni 1733 tilskrev Amtmanden Kommandanten paa Kronborg om at modtage nogle Personer til Fæstningsarbejde paa Vand og Brød i 8 à 14 Dage, fordi de havde redet Sommer i By og holdt Sommergilde. Kommandanten erklærede sig villig til at modtage dem[9].

I Sommeren 1738 holdt man i Kregome ulovlige Gilder og slog paa Tromme paa Helligaftener. Sognefogden, *Niels Kiempe*, skulde opgive Hovedmændene og skaffe oplyst, hvortil Trommen var anskaffet. Dersom det var til et eller andet nyttigt Brug, skulde Trommen opbevares hos Sognefogden eller Oldermanden, i modsat Tilfælde skulde Ejeren skille sig af med den, ellers maatte Sognefogden slaa den i Stykker eller bringe den til Amtmanden[1].

1739 udstedte Amtmanden en ny Advarsel mod Afholdelsen af enhver Art af Julelege, Fastelavnsgilder og Riden Sommer i By. De tidligere udstedte Forbud havde nemlig ikke hjulpet i alle Sogne[12].

Da Folk skød sig ind under, at de manglede Kendskab til de kgl. Forordninger, blev det 1740 befalet, at Sognefogderne om Søndagen, saasnart Gudstjenesten var tilende, skulde oplæse dem paa Kirkegaarden[10].

1744 havde Beboerne i Søborg og Tikjøb Sogne i Pinsen redet Sommer i By. De skulde tiltales og straffes, og Regimentsskriveren og Birkedommeren skulde navnlig udforske, hvem der havde baaret Trommen og Fanen, og hvem der havde givet Lokaler til Festen[12].

I Februar 1747 havde Amtmanden paany erfaret, at Bønder og unge Folk i Lillerød, Uvelse og Alsønderup Sogne trods Forordnin-

ger og Amtmandens Foranstaltninger igen havde fornøjet sig med det gamle hedenske Væsen, Fastelavnsløben o. s. v.[16]

Hvad enten nu Amtmændene har været strengere end Forordningen og har fortolket denne forkert, eller Grunden mulig er den, at man paa højere Steder omsider har indset det haabløse i Kampen mod de gamle Skikke, kom som bekendt det mildere Reskript af 1748, hvori der gjordes opmærksom paa, at det var urigtigt, naar Forordningen af 12. Marts 1735 var bleven forstaaet saaledes, at Bøndernes Riden Sommer i By var aldeles afskaffet. Meningen var, at Bønderne ikke maatte fornøje sig hermed paa Søn- og Helligdage, men gerne en af de Søgnedage i Ugen.

Uagtet Vinden altsaa havde vendt sig og blæste fra et mildere Hjørne, var der endnu Præster, som søgte at fortrædige Bondeungdommen i dens Sommerglæde.

1749 besværede tolv Bønderkarle fra Asminderød Sogn sig over, at deres Sognepræst, *Christian Jensen*, ikke vilde tage dem til Alters, fordi de havde redet Sommer i By og haft en lille lystig Sammenkomst. Kongen fandt imidlertid, at Klagen indeholdt adskillige Usandfærdigheder og Urigtigheder, og den blev afvist. Samme Aar fik Amtmanden forøvrigt endnu mange Klager fra Præsterne over, at Bønderne havde redet Sommer i By[16].

Forholdet mellem Præst og Menighed var sine Steder ret spændt.

Da Provsten i Ølsted en Søndag Eftermiddag 1730 overhørte Ungdommen i Alsønderup Kirke, viste dens Kundskaber sig at være meget slette, og saasnart Provsten havde begyndt Afhøringen, forlod omtrent hele Menigheden Kirken.

Amtmanden, som jo ikke godt kunde straffe hele Menigheden, spurgte Provsten, om han ikke kunde udpege nogle af Hovedmændene. Sagen gav Anledning til, at det en Maaned senere blev paalagt Sognefogderne at paase, at ingen forlod Kirkerne, førend Katekisationen var tilende[9].

1740 blev der givet Tilhold om, at unge og gamle, skrøbelige og svangre dog undtagne, skulde blive i Kirkerne, til Katekisationen havde fundet Sted[10].

1. Juledag 1753 var der stor Alarm i Blistrup Kirke. Degnen havde med Sognepræstens Samtykke anbragt Bøndernes forrige Fæhyrde paa Kirkegulvet paa en Maade som for at tvinge dem til at ofre til

ham. Herover var Bønderne bleven rasende. 66 Mand havde højlydt diskuteret Sagen midt under Prædikenen, og Præsten kunde ikke skaffe Ro[10].

En Mand havde ogsaa laant Ungdommen sin Stue til Julebuk, og ved denne Lejlighed var der bleven ageret et Bryllup.

Man har sikkert moret sig kostelig i den Julestue, men Efterspillet blev naturligvis ikke morsomt.

Tre Personer, der var Hovedmændene, da der blev buldret og larmet i Kirken, skulde ride Træhesten en Mandag, naar Retten i Esrom holdtes, samt sidde i Hullet paa Vand og Brød i to Dage og to Nætter, to Personer, som havde forestillet Præst og Degn i Julestuen, skulde ligeledes to Døgn paa Vand og Brød og ride Træhesten. De øvrige slap med Bøder. Kvinden og Manden, der havde forestillet Brud og Brudgom, maatte betale henholdsvis 8 Sk. og 1 Mk., og Bonden, i hvis Hus Julestuen blev holdt, skulde ligeledes give Bøde[15].

Bønderne var meget overtroiske, men det var dog sjældent, at Overtroen ytrede sig saaledes, at Autoriteterne greb ind. Amtsarkivet indeholder dog ogsaa et Eksempel herpaa.

„Iblandt den gemeene Mand er endnu ej gandske udryddet en og anden slags Overtro og Giøgel Spil, som i fordums tider meere have været giengs hos dem", skrev Amtmanden 17. April 1741 til Kongen.

Anledningen var, at en Kone i Strølille var bleven truffen i den Kunst „med et Saald at lade omgaa", hvorved den, som havde stjaalet nogle Penge fra hendes Søn, skulde blive opdaget.

Hun blev dømt til at have sin Boeslod forbrudt og til at rømme Kongens Riger og Lande. Den dømte Kone, *Maren*, og hendes Mand, *Jens Olsen*, var gamle Indsidderfolk, som nogle Aar tidligere paa Grund af Fattigdom var fraflyttet deres Fæstegaard i Oppesundby. Da Vankundighed havde været Aarsagen til hendes Brøde, og da hun ikke var mistænkt for anden „Udyd", spurgte Amtmanden, om hun ikke maatte faa Lov til at blive i Landet, mod at hun blev straffet paa anden Maade[8]. Hun slap saa med at staa aabenbar Skrifte[10].

BRÆNDEVINSDRIKKERIET OG KROERNE. Ved Bøndernes Fester som iøvrigt ogsaa til Hverdagsbrug var Brændevin det for-

nemste Nydelsesmiddel. Man skaalede i Brændevin paa Festdagene, og i Brændevin slukkede man Sorgerne om Hverdagen.

For paa en billig Maade at komme til den efter Tidens Smag ædle Drik var der mange Bønder, som trods alle Forbud og Straffe skaffede sig deres egne Grejer og var deres egne Brændevinsbrændere.

Man greb undertiden en hel Bys Befolkning i denne Brøde, saaledes blev 18 Bønder i Annisse og Huseby, som i 1752 havde gjort sig skyldig i ulovlig Brændevinsbrænding[2], mulkterede hver med 6 Rdl. Bønderne nægtede at betale, og man nedsatte saa Bøderne til 3 Rdl. med Tilføjende, at hvis de ikke vilde betale dem, skulde de afsone de oprindelige Bøder med Fæstningsarbejde[10]. Dette var slemt nok, thi man kunde kun afsone 1 Mk. om Dagen.

I Almindelighed tog Autoriteterne meget mildt paa Beruselse og Følgerne af Beruselse, t. Eks. Slagsmaal, naar blot ikke en af Deltagerne i et saadant mistede Livet.

Sammenhængen hermed var maaske den, at man ogsaa opad i Samfundet drak bravt, selv om de højere Lags Drikke vel nok var af ædlere Art end de klare Draaber, Bonden kunde takke for mangen god Rus.

Bønderne betragtede Brændevin med overtroisk Ærefrygt. Brændevin var et Lægemiddel, Brændevin var godt for alle, for store som for smaa.

Et sørgeligt Eksempel herpaa er en Begivenhed, som indtraf i Juni 1769 ved et Barselgilde i Lønholt. Ved dette havde man medbragt en $4^1/_2$ Aar gammel Gaardmandssøn, og under Gildet gav man Barnet saa meget Brændevin, at det fik Krampe og døde, men det var „af Godhed", Folkene havde givet Barnet den stærke Drik. Amtmanden syntes dog, at Værtsfolkene, en Husmand og Klokkeren, burde have en Mulkt[3].

Dersom Bonden ønskede at slukke sin Tørst udenfor Hjemmet, stod talrige Kroer beredt til at modtage ham.

Autoriteterne indsaa godt, at de mange Kroer var til Skade for Bønderne, men desuagtet blev der stadig oprettet nye Kroer, thi Sagen var den, at Kroer var absolut nødvendige af Hensyn til Færdslen. Saasnart en Landevej løb gennem en Landsby, talte meget for at oprette en Kro i Byen, thi da al Trafik foregik med Heste og Vogne, og da de ofte magre og sløje Heste kun kunde trække de tunge Vogne

ad de elendige opkørte og plørede Veje kortere Strækninger ad Gangen, var det nødvendigt, at der ikke var ret langt mellem Bedestederne.

Følgende er et Par Eksempler paa Oprettelsen af Kroer af Hensyn til Trafikken:

1755 anbefalede Amtmanden, at der gaves *Niels Michelsen* i Horserød Tilladelse til at oprette en Kro der i Byen, thi Vejen til Helsingør gik gennem den, og den laa i en tæt Skov.

Bønderne fra Holbo Herred og Halsnæs skulde den Vej med deres Varer, og de ankom gerne om Natten[2].

Aaret efter anbefaledes det af Hensyn til de Rejsende at oprette Kroer i Lillerød og Gjørløse. Landevejen mellem København, Frederiksborg, Roskilde, Slangerup og Frederikssund gik gennem de nævnte Landsbyer, og de Rejsende var ved Vintertid om Natten i mørkt Vejr nødsaget til at tage Herberg der for ikke at udsætte sig for at komme til Skade[2].

Der var altid nogen Risiko forbunden med at færdes paa Landevejen, ikke blot paa Grund af disses daarlige Tilstand, men ogsaa fordi Retssikkerheden ikke var stor. 1748 indløb der saaledes adskillige Besværinger til Amtmanden over, at Bønder overfaldt Rejsende og Folk i Skove, paa Veje og i Marker med Skældsord, Hug og Slag[16], men Bønderne selv gik heller ikke fri, saaledes overfaldt Smeden i Nyrup 1775 nogle fredelige, sagesløse Bønder fra St. Lyngby og slog dem i Hovedet med en Vognkæp[13].

Da Kroernes Eksistensberettigelse altsaa var afhængig af Landevejene, blev Kroer, som laa ved Veje, der paa Grund af nye Vejes Anlæg tabte deres Betydning, overflødige.

Langstrup Kro, der laa ved den gamle Landevej til Helsingør, ansaa man saaledes ikke for at være til nogen Nytte, efter at Kongevejen fra Frederiksborg til Helsingør var bleven anlagt.

Kroen blev derfor afskaffet, især da der ogsaa ofte havde været Spektakler og Slagsmaal i den[3], hvor en Mand endog var bleven slaaet ihjel under et Keglespil[15].

FORBRYDELSER OG STRAFFE. Grove Forbrydelser forefaldt ret ofte og efterfulgtes af de barbariske Straffedomme, som Kongen dog jævnlig formildede.

Folk, der var dømt fra Livet, blev ofte benaadede med livsvarigt Fængsel, men dette toges ikke altfor højtideligt, thi meget ofte slap en til Fængsel paa Livstid dømt Forbryder ud efter faa Aars Forløb.

I saa Henseende synes Forbøn fra den forurettede at have haft stor Betydning.

En Mand i Skævinge, *Christen Lang*, havde sammen med en Kvinde, Birgithe Christens Datter, besluttet at ombringe Langs Kone med Rottegift for bagefter at kunne ægte hinanden.

De blev begge i 1755 dømt fra Livet, men benaadet med livsvarigt Fængsel. Langs Kone indgav allerede 1758 Ansøgning om Benaadning for Manden. Hendes Ønske om at faa ham fri var dikteret af „Ægteskabets almindelige naturlige Kærlighed saavelsom af den Assistance, hun og Børnene ventede sig af ham".

Amtmanden indsendte Ansøgningen med en Udtalelse om, at han indstillede Manden til Kongens Naade[2].

En anden Mand, ligeledes fra Skævinge, var 1769 for et ufuldbyrdet Voldtægtsforsøg mod en Pige fra Lille Lyngby dømt fra Livet, Hovedet at afhugge med et Sværd og Legemet uden Ceremonier at begrave paa Kirkegaarden. Pigen indgav imidlertid Benaadningsansøgning, og Amtmanden udtalte i sin Erklæring, at han ikke syntes, at Straffen helt burde bortfalde, men 4 à 6 Maaneders Fæstningsarbejde maatte være nok[3]. Der er jo unægtelig et stort Spring mellem den haarde Dom og den af Amtmanden foreslaaede Straf, og lignende Straffeformildelser foreligger ofte. I andre Tilfælde blev Dommen imidlertid fuldbyrdet, saaledes 1756 paa en Pige, som for i Blistrup Præstegaard at have født i Dølgsmaal blev dømt til at miste sin Hals og Hovedet at sætte paa en Stage[10].

Den Rædsel, som Folk i det 16. Aarhundrede nærede ved Tanken om at blive begravet udenfor Kirkegaarden og derved rent legemligt at blive givet Djævlen i Vold, havde endnu ikke tabt sig i det 18. Aarhundrede.

Derfor ansøgte en Pige, som ligeledes var dømt til Døden for Fødsel i Dølgsmaal, om, dersom hun ikke kunde opnaa Benaadning for Dødsstraffen, at slippe for at blive begravet paa Galgebakken, men at hendes Legeme maatte blive begravet i kristen Jord[8].

Dersom en Forbryder omkom paa Gerningsstedet, blev hans Lig af Natmanden uden videre begravet paa dette.

1738 brændte *Thomas Arvedsens* Gaard i Freerslev. Ilden var paasat af Gaardens tidligere Beboer, som Arvedsen havde paa Undertag. Mordbrænderen, der ogsaa havde set Lejlighed til at hugge Arvedsen i Hovedet med en Le, omkom selv ved Branden, og Natmanden slæbte hans Lig ud og begravede det paa Marken[8].

Den 31. Juli 1739 blev der udstedt en Anordning, hvorefter der ansattes Fiscaler, som skulde paase, at Loven og Forordningerne blev efterlevede „med tilbørlig Hørsommelighed".

Den Fiscal, der fik med Nordsjælland at gøre, hed *Bredahl.* Han for over Amterne som et ondt Vejr. Hans aarvaagne Blik faldt paa enhver Bagatel, og Amtmanden havde adskillige Bryderier med ham. Han vilde saaledes forhindre Folk paa Landet i at sælge groft Brød, men fattige Folk kunde naturligvis ikke købe Brød i Købstaden, og der blev derfor med Rette gjort Indsigelse mod dette Overgreb. Stiftamtmand *Gersdorff* hævdede, at enhver, der vilde, maatte sælge groft Rugbrød paa Landet, naar det blot ikke blev indført til Købstæderne[12].

Gram henstillede ogsaa til Stiftamtmanden, at det tillodes Folk paa Landet at handle med Salt, Tjære, Tran, Tobak o. l., som fattige Folk indkøbte i smaa Partier. De købte kun for nogle faa Skillinger og kunde ikke godt løbe til Købstæderne efter det, da Vejlængden for nogles Vedkommende drejede sig om tre, fire Mil. Gram mente heller ikke, at Tilladelsen til Forhandling af saadanne Smaatterier kunde skade hverken Kongens eller Købstædernes Interesser[12].

I 1740 havde Landsfiscalen faaet Dom over en Bonde for Mened i en Sag, i hvilken Bonden var optraadt som Vidne. I den Anledning sendte Gram Fiscalen et Brev, hvori det hed:

„Denne Sag giver mig ellers anleedning til at bede Hr. Fiscalen ville omgaas de Eenfoldige bønderfolch, naar han dennem til Ting indstefner paa venligste og bedste maader, at ej nogen naar Sagen gielder dem selv paa skulle af frygt for straf eller formeedelst Vankundighed geraade i forværrelse og ulempe ved mislig aflæggende forklaring og vidne, og allerhelst hvor en Sag er af ringe betydenhed, at der kan være soldt et Krus Øl, et Glas Brendevin, for een sk. Tobach, Tran Tiere og deslige."[12]

I de mellem 40 à 50 Aar, der forløb fra Frederik IV's Død til det Guldbergske Styre, skete der udvortes set ikke saa faa Forandringer i Frederiksborg og Kronborg Amter.

Johan Ulrich Røhl afsluttede Arbejdet med Sandflugtsdæmpningen paa Tisvildeegnen, og man fortsatte i hans Spor med Bekæmpelsen af Sandflugten mellem Helsingør og Gilleleje. Man havde ogsaa inden dette Tidsrums Udløb faaet nogen Forstaaelse af den Betydning, Plantning af Skov paa de af Sandflugten hærgede Egne vilde faa, og Betingelserne for disse Egnes Forvandling var altsaa skabt.

Paa en tidligere omtrent øde Egn havde Frederiksværk rejst sig, og Bøgeskoven udenfor Frederik IV's Fredensborg var bleven forvandlet til en By, ligesom det beskedne Jagtslot ved Thuras og Harsdorffs Kunst var blevet omskabt til en anseelig Kongebolig, og Jardin havde af Lyst- og Dyrehaven ved Slottet fremtryllet en med Kunstværker smykket Park.

Marmillod havde ved storslaaede Vejanlæg trukket de nye Linier, ad hvilke Fremtidens Færdsel skulde gaa, og C. C. Gram havde i Fællesskab med Georg v. Langen lagt de Planer, efter hvilke nye friske Skove skulde vokse op paa de gamle forhuggede Arealer.

Kun de fattige, sammenbyggede Landsbyer laa endnu urørte, som de gennem lange Tider havde ligget, ventende paa, at ogsaa Tiden for deres Fornyelse engang skulde komme.

Forandringerne i Amterne var imidlertid kun udvortes.

Som i Fortiden kæmpede Smaakaarsfolk i By og paa Land haardt for Tilværelsen, og for de nordsjællandske Bønder som for Landbostanden i sin Helhed var dette Tidsrum en Nedgangens og Nedværdigelsens Tid.

Gennem Landets mere dannede og oplyste Kredse gik imidlertid en Strøm af nye Tanker.

Frisindede Idéer og Lyst til at betræde Reformernes Vej beherskede mange og mellem disse Folk indenfor Samfundets højeste og mest indflydelsesrige Lag.

Blandt det nye, der dukkede op i Tiden, var ogsaa Ønsket om Reformer paa Landbrugets Omraade, og i Frederik V's Dage arbejdedes der fra mange Sider med Iver og Kærlighed for at finde Veje til at bringe Landbobefolkningen paa Fode.

Da der som Indledning til dette Arbejde blev udstedt Opfordring til Befolkningen om at deltage i en offentlig Drøftelse af Agerbrugets Tilstand og andre økonomiske Forhold, var der mellem den Strøm af Skrivelser og Afhandlinger, som blev indsendt, ogsaa en Skrivelse, der betegnedes som stammende fra Nordsjælland, og som i hvert Tilfælde tog Sigte paa nordsjællandske Forhold.

Forfatteren kaldte sig Bonden Jacob Andersen, boende Kronborg Amt. Han forklarede, at Vildtet og Hoveriet var de to Poster, som paa disse Egne og især for Skovbøndernes Vedkommende maatte betage Bonden al Lyst til Stræbsomhed og Fremgang. Mod Vildtet foreslog han Indretning af Dyrehaver.

Amtmanden erklærede, at han ikke vidste, hvem Indsenderen var, men han maatte give ham Ret i hans Betragtninger, kun mente han, at det vilde blive for kostbart at indrette Dyrehaver, man burde hellere formindske Vildtets Antal[3].

De nye Idéer medførte som bekendt, at der paa nogle Godser indførtes Reformer.

1759 afløste Enkedronning Sofie Magdalene Hoveriet paa Hørsholm mod, at Bønderne betalte en Pengeafgift, ligesom de fik Arvefæsteskøder paa Gaardene.

I. H. E. Bernstorf gennemførte 1762 lignende Reformer paa sit Gods i Gentofte Sogn, og Oberst v. der Maase, som 1770 efter sin Mormoders, Konferentsraadinde Rostgaards, Død overtog Krogerup, sluttede 31. Juli 1772 Kontrakt med sine Bønder, hvorefter Hoveriet til Krogerup ligeledes blev afløst med en Pengeafgift[13].

Classen vilde derimod ikke gaa ind paa noget lignende for Frederiksværks Vedkommende. Han paaberaabte sig, at Frederiksværk ikke kunde sammenlignes med de andre Avls- og Landgodser, og at det Frederiksværkske Etablissements Beskaffenhed ikke tillod nogen Indskrænkning af Hoveriet.

Amtmand F. Carl v. Grams Stilling til Reformerne fremgaar af en Erklæring, som han afgav 1766.

Han erkender heri, at det ikke kan nægtes, men maa tilstaas af enhver, som kender Landets Beskaffenhed, at intet var ønskeligere, end at man maatte opnaa at se Bondestanden „den umisteligste og nyttigste" i bedre Omstændigheder, end den hidtil havde været.

Han indsaa ogsaa meget vel, at Befrielse for Hoveri og at gøre

Bønderne til Selvejere vilde føre dem ud af deres hidtidige Slaveri og bort fra deres „Ladhed" og „den liden Lyst, de havde til at stræbe", men han mente, at der vilde være store Vanskeligheder forbunden med at gennemføre Reformerne i Frederiksborg og Kronborg Amter, hvor Hoffets Nærværelse krævede saa meget Arbejde.

Hoveriet med Høavlingen, Gærdelukningen omkring de kgl. Stutterivange, Konge-, Jagt- og Landevejenes Vegligeholdelse, Hof- og Fadebursrejserne, Kørsel ved Kirkers og Skolers Vedligeholdelse, Arbejdet ved Flyvesandet, gensidig Hjælp til nye Gaardes Opførelse efter Brande og Medvirken ved Klapjagter, alt dette var Hoverier, som efter Amtmandens Mening overhovedet ikke kunde afskaffes.

Derimod kunde man nok, bl. a. ved Hjælp af Materialvogne, faa besørget Materialkørslerne til Slotsbygninger, Skovning til Hofholdningen, Transporter af Havre, Hø og Halm, Kørsel og andet Arbejde ved Fiskeriet, Vildtkørsler o. s. v., men det vilde blive en betydelig Udgift for Kongens Kasse, da Bønderne ikke var i Stand til at betale.

Det vilde naturligvis ogsaa være en stor Opmuntring for Bønderne, dersom man gav dem Ejendomsret over deres Gaarde, men som Forholdene var, frygtede Gram, at heller ikke det vilde nytte dem stort. Hoverierne vilde nemlig hindre dem i at arbejde for dem selv. Maaske vilde Bønderne efter Gennemførelsen af saadanne Reformer heller ikke være saa lydige og tilforladelige til at forrette Hoveriarbejdet og derved berede Betjentene Vanskeligheder.

Dersom man gav Bønderne Ejendomsret til Gaardene, burde man betinge sig, at de skulde forrette de nødvendige Hoverier og Rejser og forsyne Landmilitsen med Mandskab samt betale alle ordinære og ekstraordinære Skatter og Afgifter, dog burde Bønderne befries for Folke- og Familieskatten.

Han fandt ogsaa, at Reformerne burde gennemføres andet Steds, førend de gennemførtes i Frederiksborg og Kronborg Amter. Disse Amter burde vente tilsidst.

Sluttelig udtalte han, at han vilde ønske, det maatte lykkes at finde Midler til at hjælpe Bønderne, men han frygtede for, at det næppe lod sig gøre[3].

De første Reformer om Fællesskabets Ophævelse, som Regeringen udstedte, fik, bortset fra at nogle Byer fik deres Overdrev udskif-

tede fra Fællesskabet med andre Byer, ingen videre Betydning for Frederiksborg og Kronborg Amter.

Bønderne kunde ikke indse, hvilken Fordel det vilde blive for dem at komme bort fra Fællesskabet, og var der endelig en eller anden, som havde Forstaaelse heraf, maatte han, paa Grund af den Modstand han mødte, lade Sagen falde.

F. Carl v. Grams Efterfølger som Amtmand, Henrich v. Levetzow, udtalte da ogsaa i August 1773, at lang Erfaring havde vist, at hvor stor Nytte end alle vilde have deraf, kunde man ikke bringe Bønderne til Enighed om Udskiftningen[13].

Udviklingen maatte endnu gære i nogle Aar.

Med Forordningen af 28. April 1781 skete der, hvad Fællesskabets Ophævelse angaar, et større Fremskridt, men det var dog først, da Kronprins Frederik 1784 havde taget Magten, at det store Gennembrud paabegyndtes med Nedsættelse af Kommissionen til Forbedring af Bøndernes Kaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter.

Først da tog man for Alvor fat paa at sætte Skel mellem gammel og ny Tid.

Ved Udgangen af det skildrede Tidsrum levede Frederiksborg og Kronborg Amters Bønder altsaa endnu under mørke og triste Forhold, men den gamle Tid var ved at rinde til Ende. Snart skulde ikke blot Bøndernes Byer og Jorder, men tillige deres Kaar og dermed Bønderne selv i Støbeskeen.

En ny Tids Morgengry var nær.

KILDER OG ANMÆRKNINGER

(Naar intet andet er anført, findes de nævnte Arkivalier i Landsarkivet.)

Side 1—29.

1. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen 1737—1744, jfr. kgl. Resolutioner 1736—1762.
2. Partikulære Breve 1750—1754.
3. Den 11. Oktober 1753 fødtes Kong Frederik V's og Dronning Juliane Maries eneste Barn, Arveprins Frederik.
4. Protokol over udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen 1762—1770.
5. Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Udg. ved Holger Hansen.
6. Kopibog over Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
7. Kopibog over Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.
8. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
9. Partikulære Breve 1735—1738 (Maj 1736).
10. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762 (Aug.—Okt. 1759) jfr. kgl. Resolutioner 1736— 1762 samt Sjællands Stiftamt: Korrespondance vedr. Hillerød.
11. Partikulære Breve 1746—1750.
12. Partikulære Breve 1730—1735.
13. Sjællands Stiftamt: Korrespondance vedr. Hillerød, jfr. kgl. Resolutioner 1736—1762.
14. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Kollegierne 1737—1744.
15. Kopibog over Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
16. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
17. Fr. Weilbach: Frederiksborg Slot. København 1923.

17b. Taskelaas ɔ: En stor, bred Hængelaas, der har nogen Lighed med en Taske.

18. Angaaende Forberedelserne til Salvingen henvises til Kgl. Resolutioner 1736—1762 samt Sjællands Stiftamt: Korrespondance vedr. Hillerød.

19. Beskrivelse af Kong Frederik V's Salvingsakt af Biskop Peder Hersleb (Det kgl. Bibliotek).

19b. Bonet ɔ: En Slags flade, runde Hatte, som nærmest til Stads bares i Haanden af Gejstligheden.

19c. Galoner ɔ: Baand eller Bræmme, virket af Guld- og Sølvtraad, der er snoet om Silke.

19d. Hærpauker ɔ: En Slags Trommer af Kobber og Skind.

20. Se 11, jfr. ogsaa kgl. Resolutioner 1736—1762.

Side 30—91.

1. Hovedkilden til Hillerøds Historie i det omhandlede Tidsrum er en Samling Breve omfattende Tiden 1730—1780 i Sjællands Stiftamts Arkiv, ordnede i Pakker med Paaskrift: Korrespondance vedrørende Hillerød. Naar ingen anden Kilde er angivet, er disse Breve benyttede.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.

2b. Skorstensfejningen paa Frederiksborg og Fredensborg Slotte blev 1772 overdraget til Skorstensfejer Andreas Nitske i København (Protokol for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne 1770—1772).

3. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1751—1762.
4. Partikulære Breve 1730—1735.
5. Partikulære Breve 1746—1750.
6. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.

6b. Toldkar ɔ: Et lille Maalekar, som rummer $^1/_{18}$ af en Skæppe. Et saadant blev benyttet, naar Malelønnen blev tilmaalt Mølleren.

7. Protokol over udgaaede Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770 ($^{22}/_3$ 1767).
8. Oplysningerne om Præsterne hidrører fra S. V. Wiberg: Præstehistorie.
9. Forordningen af 16. April 1736 forbød at bære guld- og sølvbræmmede Huer. 31. Oktober 1739 tillodes det Folk at bære, hvad de i Forvejen havde af saadan Pynt, men intet nyt. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
10. Protokol over udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770 ($^{14}/_5$ 1767).
11. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
12. Partikulære Breve 1738—1746.
13. Partikulære Breve 1750—1754.
14. Protokol over udgaaede Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
15. Anna Levin: Ferslew Slægten. København 1927. (Trykt som Manuskript).
16. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
17. Victor Hermansen: „Hillerød Byes Historie indtil 1864" i „Hillerød By". Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. København 1925.
18. Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Udg. ved Holger Hansen.
19. Kopibog over Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.

Side 92—123.

1. Partikulære Breve 1730—1735.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
3. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Breve til Kollegierne 1737—1744.
4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.

4b. Dronning Juliane Maries Køer græssede paa det fra Endrup indtagne Areal, som endnu kaldes „Dronningens Kovang".

5. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
6. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
7. Partikulære Breve 1750—1754.
8. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
9. Protokol over udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
10. Valdemar Seeger: Fredensborg. Helsingør 1915.
11. Partikulære Breve 1735—1738.

11b. Muligvis fik Endrup Bymænd ved denne Lejlighed i Stedet for de af Amtmanden foreslaaede Penge overladt et Areal af Ebbekjøbs tidligere Jorder. En Del af disse er nemlig nu matrikulerede under Endrup.

12. Inventariefortegnelse for Fredensborg Slot 1784. Inventariefortegnelsen er forfattet af Hertz (den yngre) og omfatter de Hovedforandringer, som var foretagne, efter at Voss havde aflagt Regnskabet for 1769. Man havde ikke kunnet følge Voss' Regnskab, fordi adskilligt af Slottets Inventar siden hans Tid var bortskænket eller bortsolgt ved off. Auktion.
13. Jfr. Valdemar Seeger: Fra Kulsvierlandet. Hillerød 1929.
14. Asminderød-Grønholt Fattigvæsens Protokol 1738—1800.
15. Kronborg Birks Skøde og Panteprotokol 1788—1800.
16. Kronborg Birks Skøde og Panteprotokol 1739—1769.

Side 124—141.

1. Protokol for Breve og Erklæringer til Kollegierne 1731—1737.
2. Partikulære Breve 1730—1735.
3. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
4. Partikulære Breve 1735—1738.
5. Partikulære Breve 1738—1742.
6. Partikulære Breve 1742—1746.
7. Helsingørs Skifteprotokol 1754.
8. Meddelt mig af Forfatteren til „Tibirke Kirke", Hr. Gartner N. Pedersen, Fredensborg.
9. Partikulære Breve 1746—1750.
10. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
11. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
12. Partikulære Breve 1750—1754.

13. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
14. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.

Side 142—155.

1. Partikulære Breve 1730—1735.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
3. Protokol for udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.

3b. Mod Ørnene var iværksat offentlig Forfølgelse. Der betaltes Præmie for hvert Par Ørnekløer og hver Ørnerede, som blev afleveret paa Frederiksborg.

4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
5. Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog. København 1798.
6. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
7. Partikulære Breve 1750—1754.

7b. Desværre findes der ikke yderligere Oplysninger om denne Sag i Amtsarkivet. Ved Undersøgelse af Korrespondancen om samme Sag i Rigsarkivet har det vist sig, at Underbilagene mangler. Det havde ellers været interessant at faa konstateret om en af de endnu eksisterende Fordybninger i Grib Skov (Hertugdalen?) stammer fra denne Gravning.

8. A. Oppermann i Dansk biografisk Lexikon (C. F. Bricka).

Side 156—204.

1. Partikulære Breve 1735—1738.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
3. Protokol for udg. Ansøgninger og Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
4. Bl. a. Carl Christensen: Frederiksværk. København 1926.
5. Valdemar Seeger: Fra Kulsvierlandet. Hillerød 1929.
6. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.
7. Knud Fabricius: Et Storgods' Historie. Aarbog for 1929. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund.
8. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Breve til Kollegierne 1737—1744.
9. Partikulære Breve 1731—1735.
10. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
11. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1745—1751.

11b. Kamisbrød = Kommisbrød.

12. Partikulære Breve 1738—1746.
13. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
14. Diverse Korrespondance 1707—1861. Pakke A. 368.
15. Partikulære Breve 1750—1754.
16. Partikulære Breve 1746—1750.

NAVNE- OG STEDREGISTER

Abel, Albert (Albrecht), Købmand, Beværter 52, 58, 62, 68.
— Güntelberg 58, 81.
— Jacob, Tobaksspinder, Købmand, 31, 35, 52, 54, 58, 81.
— Jacob, Enke, 58, 62, 64.
Adolph, Beværter, 62.
Allerød Sø 28.
Alsønderup 46, 61, 109, 136, 137.
Anders, Bager, 29.
Andersen, Haagen, kgl. Materialkusk, 85.
— Jacob, Bonden, 144.
— Peder, Opsynsmand, 56.
— Søren, kgl. Materialkusk, 85.
André, Johan David, Slagter, 89.
Annisse 52, 139.
Arp, Adser Jacobsen, Skoleholder 132, 133.
Arresthuset (i Hillerød) 34, 35, 57.
Arresø 50, 52.
Arvedsen, Thomas, Gaardmand, 141, 142.
Asminderup 132.
Asminderød 70, 71, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 89, 137.
Asmussen, Blytækker, 54.
Asserbo 102, 103.
Avderød 112.

Badstuen 14.
Bagerdammen 89.
Bagge, Daniel, Snedkermester, 85.
— Svend, 81.
Bakken (Bakkegade) 28, 29, 66, 68.
Baltzer, Friederich, Musikant, 43.
Bang, Niels Madsen, Hospitalsforstander, Postmester, 45, 71.
Bars, Tømrermester, 76, 78, 92.
— Enke 85.
Bassehus 36.
Bendixen, Johannes, Beværter, 62.
Bendsen, Joen, Kolonist, 120.
Bendtsen, Poul, Rektor, 43, 44.
Bernstorf, I. H. E., 144.
Betzys Hytte 87.
Beynall, Friederich Christian, Plantør, 102, 103.
Bidstrups Huse 68.
Bierkhønsegaarden 81, 120.
Birch, kgl. Lakaj, 111.
— Madam, Beværter, 62.
Birkerød 59.
Bistrup 109.
Blistrup 137, 141.
Blom, Brandkarl, Skomager, 90.
Bloustrød 13, 48.
Bluhme, Hofpræst, 23.
Bode, Bernhard Diderich, Fiskeriforpagter 51.
Boerup, Niels, Fattiglem, 48, 49.
Borsholm 112.

Borup 106.
Brabrand, Hans, Degn, 83.
Brandt, Jørgen Jensen, stud. jur., 33.
Braunschweig 113.
Bredahl, Fiskal, 142.
Brederød, 114.
Brombille, Antonii; Artistdirektør, 63—64.
Brorson, Nicolaj Brodersen, Slots- og Sognepræst, 37, 38.
Brunmarken 120.
Bruun, Skolemester, 82.
— Ingeborg Jensen, Distriktsjordemoder, 47.
Buchwalt, Professor, 116.

Carlsberg 51.
Carlsen, Knud, Fiskeriforpagter, 50.
Carls Minde 104.
Charlotte, Prinsesse, 8, 20, 23.
Christensdatter, Birgitte, 141.
Christensen, Anders, Graver, Klokker, 40.
Christensen, Jørgen, Byskriver, 31, 33.
Christian IV, 40, 48.
Christian V 10.
Christian VI 7, 8, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 38, 45, 70, 71, 76, 77, 92, 98, 100, 105, 131.
Christian VII 18.
Classen, Johan Friederich 114, 115, 127, 128, 129, 144.

Dahl, Hans Jørgen, Forvalter, 61, 114.
Dahlstrøm 62, 109.
Dalenborghuset 82.
Danholm, Christian, Fiskermester, 51, 52.
Danneskjold-Laurvig, Greve, Staldmester, 25.
Dau, Student, 38, 39.
Deller, Christopher, Fabrikant, 90.
Dippel, Kolonist, 120.
— Jacob, Gartner, 120.
Dronningemøllen 74, 75, 133.
Døllner (Dølner), Holtzførster, Beværter, 62.
Døllner, Karl Friederich, Slotsforvalter og Gartner, 80.
— Enke 88.

Ebbekiøbs Vang 71, 80.
Ebbesen, Claus, Konsumtionsforpagter, Købmand m. m. 31, 58, 61.
Eberhardt, Just, Beværter, 85, 90, 91.
Ehbisch, Peter Christian, Gartner, 89.
Endrup 74.
Enkel, Snedker, 68.
Esbønderup 46, 88, 116, 133, 135.
Eskildsen, L., Forvalter, 125.
Esmarch, Andreas, Marketender, 86, 87, 90, 91.
— Erich, Marketender, 87.
— Lars, Marketender, 76, 77, 86.
— Maren, f. West, 87.
— Mathias, Rebslager, 88.
— Regine 88.
Esrom 16, 17, 53, 86, 116, 130.
— Mølle 74, 133.
— Sø 50, 52, 72, 74.
Ewald, E., Præst, Professor, 38, 39.
— Johannes 38.

Fanøe, Jens, Sygeplejer, 46.
Fattighuset (i Hillerød) 48, 49.
Feltfouragemagasinet 54.
Fiskebrohus 74.
Fiskergaarden 49, 50, 51, 57.
Flesborg, Nicolaj, Møller, 71, 72.
— Søren, Møller, 72.
Fredensborg 11, 14, 16, 20, 27, 36, 52, 58, 59, 60, 70—91, 107, 112, 115, 118, 127, 130, 143.
Fredericia 91.
Frederik II 40.
Frederik IV 10, 16, 28, 29, 30, 45, 70, 76, 83, 92, 98, 100, 143.
Frederik V 17, 18, 21, 22, 70, 75, 77, 79.
Frederik, Kronprins (Frederik VI) 146.
Frederiksborg 7—26, 27, 29, 36, 53, 60, 61, 70, 79, 92, 107, 114, 117, 125, 130, 140.
— Birk 33, 34.

Frederiksborg Slotshave 13, 14.
— Slotskirke 22—23, 24, 27, 37, 41.
— Ladegaard 17, 36, 55, 62, 83.
— Slotssø 11, 28, 29, 50, 52, 53.
— vejen 71, 72.
Frederikssund 22, 107, 140.
Frederiksværk 114, 115, 127, 128, 143, 144.
Freerslev 141.
Friedhof, Kromand, 84, 85.
Friis, Præst, 101.
From, Købmand, Beværter, 62.
Fughmann, Vagtmester, Beværter, 90.
Fuglefængerhuset (i Fredensborg) 81, 83.
Fyen 39.

Gallina 88.
Garboe, Sognepræst, 133.
Garderstalden 29, 46, 55.
Gartnergaarde 90.
Geis, Johan Georg, 13.
Gercken, Johan Diderich, Billedhugger, 100.
Gersdorff, Stiftamtmand, 142.
Gilleleje 95, 102, 119, 143.
Gjentofte 144.
Gjørløse 114, 140.
Goes, Slotsforvalter, 10.
v. Gram, Gehejmeraadinde, 31.
v. Gram, Carl Christian, Overjægermester, 7, 18, 79, 105, 106, 112, 113, 143.
v. Gram, Friederich, Amtmand, 7, 45, 93—99, 105, 121, 133, 142.
v. Gram, Friederich Carl, Amtmand, 7—10, 16, 33, 78, 99, 101—103, 108, 109, 115, 117, 129, 133, 144—146.
Gram, Hans, Geheimearkivar, 25.
Grib Skov 111.
Grube, Lars, Hospitalsforstander, 45.
Grundvig, Isak, Slots- og Sognepræst 37.
Græsed 114.
Grønholt 14, 17, 18, 56, 71, 106.
— Overdrev 36, 56, 80.
Gude, Hofproviantforvalter, 88.
Gurre 80.
Gyldenløve 10.
Gyrsting, Johan, Slotskantor, 82.

Hagelse Mølle 135.
Halsnæs 96, 103, 140.
Hamborg, Hans, 65.
Hammermøllen 95, 102, 116.
Hannover, 17.
Hansen, Generalkvartermester, 116, 129.
— Niels, Kromand, 103.
— Rasmus, Kromand, 85.
— Thomas, Rytterbonde, 84.
Hans Jørgen, Fuglefænger, 81.
Harsdorff, Arkitekt, 70, 75, 143.
Harridshøj 120.
Hausmann, Catharine Margrethe, Præsteenke, 99.
Havremagasinet (i Fredensborg) 79.
Heckesen, Niels, Staldkarl, 62.
Hegels Vej 71.
Helene Kilde 103.
Hellebæk 116, 129.
Helsingborg 121.
Helsinge 111.
Helsingør 42, 43, 47, 51, 60, 64, 99, 119, 123, 140, 143.
Helsingøregade (i Hillerød) 28, 55, 68.
Helsingørsporten 28, 29, 57, 68.
Helsingørsvejen 56.
Hengst, Georg Erasmus, Sygehuslæge 46, 47.
Herløv 123.
Hersleb, Peder, Biskop, 22—25, 37—39.
Hertz, Kristian, Slotsforvalter og Gartner 71, 80.
— Michael, Fabrikant, 59.
— Nathan, Handelsmand, 59.
Heslerød 71.
Hillerød 11—15, 19—22, 25, 27—71, 77, 91, 104, 116, 133.
Holbo Herred 140.
Holbæk 64.
Holløse 103.
Holst, Anne, Gæstgiverske, 61.

Holsterhus 38, 39.
Hornemann, Nicolaj, Materialforvalter, 82.
Horserød 140.
Hospitalet (i Hillerød), 25, 29, 36, 45, 46.
Hou, Jens, Hofslagter, 74.
Huseby 139.
Højer, Andreas, Historiker, 100.
Hørsholm 9, 10, 20, 71, 107, 127, 144.

Indelukket 13—15.
Isefjorden 119.

Jacobi, Kammerfrue, 76.
Jacobsen, Jens, Slagter, 66.
Jardin, Arkitekt, 143.
Jensen, Christian, Sognepræst, 137.
— Engelbrecht, Birkedommer, 53.
— Jens, Bonde, 85, 86.
— Lars, Sognefoged, 118.
— Peder, Beværter, 62.
Jesmark (se Esmarch).
Juel, Regimentsskriver, 70, 115, 116.
Juliane Marie, Enkedronning, 70, 75, 82, 91.
Junge, Præst, Forfatter, 108.
Jylland 120, 125.
Jægergaarden (i Fredensborg) 77—79, 89.
Jægergaarden, Jægerbakken, Jægergaardsvangen (i Hillerød), 28, 29, 46.
Jægersborg 77.
Jægerspris 77, 78.
Jørgensen, Ole, Foderknægt, 62.
Jørlunde 114.

Karlebo 17, 22, 56.
— Overdrev 110.
Kapellanboligen (i Hillerød) 39, 40, 57.
Kassemose 114.
Keller, Johan Samuel, Menageribager, 88, 89.
Kielsted, Vinkelskriver, bortrømt Slave, 91.
Kiempe, Niels, Sognefoged, 136.
Kiersgaard, Jens, 68.
Kikkenborg (i Hillerød) 34.
Kirchner, Fasanmester, 81.
Kirkegaarden (i Hillerød) 28, 34, 39, 40—42, 56, 57.
Kirkeledshuset 82.
Klog, Lydike, Arrestforvarer, 86.
Klosterris 112.
Klug, Johan Gotlob, Fasanmester, 81.
Knurrenborg 80.
Kokkedal 9.
Kolding Amt 101.
Kollerød Sø 28.
Kongensgade 28, 29, 54.
Kongens Kro (i Hillerød) 61.
Kongsberg 113.
Kregome 114, 135, 136.
Kremer, Slotsforvalter og Gartner, 80.
Krieger, Bygmester, 10.
Krogerup 85, 115, 128, 144.
v. Krogh, Kammerjunker, 81.
Kroghenberggaarden 81, 112.
Kronborg 65, 94, 102, 112, 121, 136.
— Birk 53, 116.
— Ladegaard 115, 116.
Krovangen (i Hillerød) 33, 56.
København 8—10, 12, 15, 16, 30, 38, 42, 46, 47, 60, 73, 99, 121, 123, 125, 140.
Københavns Amt 50, 107.
Københavnsporten 28, 57.
Køge 95.
Køkkenhaven (ved Frederiksborg) 14.

Ladegaardsmøllen 52.
Lang, Christen, 141.
v. Langen, Georg, Forstmand, 105, 113, 143.
Langstrup 140.
Larsen, Morten, Beværter, 62.
— Ole, Udrider, 79, 80, 86, 91.
Latinskolen 22, 25, 37, 42—44, 48, 58, 66, 68.
Leerfashuset 109.
Lemming, Erik Sørensen, Kapellan, 77.

Lemming, Sognepræst, 132.
Leonhardts, Cathrine, Tømrersvend L.'s Hustru, 15.
v. Levetzow, Henrich, Amtmand, 9, 19, 146.
Licht, Christian, Amtskirurg, 133.
Lille Dyrehave 14.
Lille Jægergaard 29, 54.
Lille Lyngby 141.
Lillerød 17, 28, 136, 140.
Lottrup, Jens, Byfoged og Birkedommer, 33, 35, 42, 43, 59, 65—67.
— Johan, Friederich, Birkedommer, 53.
Louise, Dronning, Friederik V's Gemalinde, 22.
Lowsen, Amtsforvalter, 55.
Lujo, Thomas Reinhold Christensen, Kapellan, Hører ved Latinskolen, 42.
Lunge, Amtsforvalter, 41.
v. Lühe, Kammerjunker, 80, 118.
Lønborg, Ingeniørløjtnant, 61.
Lønholt 71, 127, 139.

Maahr, Jørgen, Beværter, 62, 68.
Maarum 45.
v. d. Maase, Oberst, 144.
Maj, Philip, Kolonist, 120.
v. Mandern, Marie Elisabeth, 99.
Manniche, Christian, Kromand, 84.
March, Maro (Marcus), Kolonist 120.
Marmillod, Ingeniør, 71, 127, 143.
Mazard, Brandmajor, 22.
Melby 103, 114.
Michelsen, Niels, Kromand, 140.
Midterlinieporten, Midterlinievejen 78.
Mikkelsen, Jens, Byfoged, 15, 32, 33, 45, 49, 60.
Mogensen, Bendt, Marketender, 87.
Moltke, A. G., Overhofmarskal, 12, 18, 21, 47, 73, 87, 119.
Morsleth, Regimentsskriver, 10, 14, 20, 114.
Müller, Stephanus, Gartner, 89, 90.
Møen 70.
Mølleporten 28, 49, 67.
Møller, Adam, Hof- og Artzeneismed, 13.
— Nicolaj, 13, do.
Møllestræde 28, 29, 33, 54.
Mønnich, Hans, Fabrikant, 59.
Mørkegade 28, 32, 49, 68.

Natmandshuset 36.
Nejede 46.
Neppe, Overberider, 80.
Neve, Sigismund, Kantor, Materialforvalter 81.
Nicolajsen, Rendelægger, Vandmester, 15.
Nielsen, Hans, Slotsforvalter, 10, 11.
— Jørgen, Kromand, 128.
— Niels, Farver, 58.
Nivaa 73, 87.
Nyhusene 18, 62.
Nykjøbing Falster 64.
Nyrup 77, 78, 81, 140.
Nøddebo 45, 52.
Nørre Port 111.

Ods Herred 119.
Oldenborg 98.
Ollendorf, Jørgen, Hof- og Artzeneismed, 13.
Olsen, Bager, 89.
— Jens, Indsidder, 138.
— Maren, Indsidderkone, 138.
— Jens, Skræder, 29.
Olufsdatter, Maren, Tjenestepige, 15, 16.
Oppesundby 114, 132, 138.
Overjægermesterens Gaard 79.

Paradisdammen 20.
Pedersen, Jørgen, Kolonist, 120.
— Mads, Skovrider, 80.
— Peder, Foderknægt, 83.
Peyrembert 114.
Pfaltz 120.
Pfützner, Hoftømrermester, 46.

Plessen, Overceremonimester, 9, 18, 25, 121
— Carl og Ludvig, 16.
Plum, Regimentsskriver, 53, 109.
Pontoppidan, Erik Ludvigsen, Slots- og Sognepræst, 37.
Porthus 72.
Poulsen, Andreas, Benjamin, Slots- og Sognepræst, 38.
Preisler, Brandmajor, 12.
Privatskole (i Hillerød) 44, 45.
Præstegaarden (i Hillerød) 38, 39, 43, 57, 66.
Præstevangen 28.
Puhan, Christian Ernst, Skarpretter, 36.
Pultzer, Overførster, 108.

Raagaards Bakke 36.
Raageleje 119.
Ramløse 103.
Ramløse, Henrich, Grovsmed, 15.
Rasch, Regimentsskriver, 53, 77, 93—95, 116, 118, 125.
Rasch, Jochum, Assistent, senere Inspektør ved Dæmpningen af Flyvesandet, 93—95, 97—99, 101—104.
Ratlow, Jægermester, 108.
Ravn, Marketender, 85.
Rehfeldt, Albert, Hospitalsforstander, 45, 46.
Redtzhols (Retzholts, Retzhols), Christopher, 29.
— Marie, 46.
— Nicolaj 49.
Rendelæggerhuset 15.
Retterstedet 36.
Rich, Oldfrue, 11.
Risby 112.
Rogaarden (Rogaardshusene), 71, 82, 84.
Rogers Hus 36.
Roose, Landinspektør, 71.
Roskilde 36, 60, 140.
Rosenkrantz 16.
Rosted, Birkedommer, 86.
Rostgaard, Konferentsraadinde, 144.
Ruben, Christian Gjødesen, Skoleholder, 133.
Røhl, Johan Ulrich, Inspektør ved Dæmpning af Flyvesandet 92—103, 143.
Rørtang 106.

Saande 88.
Saksen 99.
Salpeterværket 55, 59, 66.
Sandholtz, Povel, Skoleholder, 45.
Schambach, Menagerimester, 80, 81.
Schleicher, Murermester, 77.
Schmaltz, Johan, Henrik, Amtskirurg, 39, 46, 54.
Schrøder, Carl Vilhelm, Inspektør ved Flyvesandet, 104.
— Johannes, Rektor, 43, 44, 101, 104.
Schumacher, Cathrine, 11, 12.
— Maria, 11.
— Maria Rosina, Oldfrue, 11.
Schwermann, Johan Ludvig, Fiskeriforpagter, 50.
Schæffer, Anthoni, Stutmester, 16.
— Claus, Stutmester, 16, 18.
Sengeløse 114.
Seyer, Henrich, Kromand, 84, Sigerslevvester, 114.
Simonsen, Henrich, Kæmner, 68.
— Peder, 36.
Sjællands Stift 27.
Skaane 97.
Skipperalleen 81.
Skipperhuset 71, 72.
Skole (den danske) i Hillerød 37, 44.
Skævinge 141.
Slangerup 60, 114, 130, 140.
Slangerupsporten 28.
Slangerupsvejen 54.
Sletten 73, 78, 107, 128.
Slotsgade (i Hillerød) 28, 44.
Slotskroen 29.
Slotsmøllen 28, 49, 52, 53, 54.
Slusen, Slusebroen, 28, 68.
Smith, Lærer, 44, 45.

Smith, Diderich, Snedker, 46.
— Morten Lauritsen, Slots- og Sognepræst 38.
Smørum 114.
Sneedorf, Admiral, 87.
Snodstrup 114.
Sophia Christina, Markgrevinde, 71, 77.
Sophie Magdalene, Dronning, 9, 21, 24, 71, 144.
Spærch, Slotsforvalter, 10.
Spæth, Vinhandler, 123.
Stauning, Peder, Skoleholder, 44, 45.
Steen, Lars Christensen, Tømrer, Købmand, 90.
Steffensen, Poul, Smed, 85.
Stege 99.
Stendalshus 17.
Stenholt Mølle 52, 71.
— Vang 16, 20.
Stenlille 123.
Stenløse 26, 123.
Storm, Madam, Beværterske, 61.
Store Kro (Slotskroen, den priv. Kro) 83—85, 91.
St. Lyngby 140.
Strahlendorff, Caspar David, Menageribager, 88, 89.
Strippehuset 109.
Struensee 9, 18, 19, 62, 91.
Strølille 138.
Stutteriet 16—19, 27, 83.
Svanholm 78.
Sverrig 39, 97, 98.
Sygehuset (i Hillerød) 46.
Søborg 136.
Sørup 56, 72.

Teglgaardssøen 28, 50.
Tengman, Magnus Gabriel, 111.
Thiim, Andreas Peter, Byskriver, 33.
Thorsen, Lauritz, kgl. Materialkusk, 85.
— Svend, kgl. Materialkusk 85, 86.
Thura, Arkitekt, 17, 143.
Tibirke 95, 96, 100, 103.
— Kirke 93.
Tikjøb 112, 119, 133, 136.
Tinghuset (i Hillerød) 19, 29, 33, 34, 54, 62, 67.
Tinghusvejen (i Fredensborg) 78,
Tisvilde 92—100, 102, 103, 143.
Toelt 120.
Torup 103, 114.
Torvet (i Hillerød) 28, 40.
Trellund, Kromand, 83, 84.
Trold, Søren, Skoleholder, 45.
Trollesporten 28, 54, 67.
Tromslagers, Karen, Fattiglem, 48, 49.
Tulstrup Vang 74, 109.
Tyskegaardene 120.

Udesundby 114.
Udsholt 121.
Usserød 121.
Uvelse 136.

Waischofsky, Oldfrue, 11.
Vedbæk 17.
Weddel, Peder Nissen, Slots- og Sognepræst, 38, 44.
Wegge, Staldskriver, 62.
Wegner, Oberstløjtnant, Hofintendant, 60.
Weisse, Michael, Musikant, 43.
Weller, Søren, Beværter, 54, 58, 62.
Vexebo 80.
Viborg 70.
Vilcken, Hans Jørgen, Slotsgartner, 13.
Viksø 114.
Villingebæk 119.
Vinderød 114, 135.
Winding, Andreas, Møller, 53.
Wiinholt (Winholt), Beværter, 62.
— Musikant 43, 68.
Wisch, Mathias, Hospitalsforstander, 45.
v. Witzleben, Overhofmarskal, 84.
Vognmandsmarken 56.
Worm, Biskop, 22, 23.
Voss, Adolf, Slotsforvalter og Gartner, 80.

Voss, Friederich, Adolf, Skomager, 90.
Würffel, Hendrich, Graver og Klokker, 40.
Würtzen, Fourageforvalter, 121.
Zeideler, Anna Augusta, 99.
Zoar 81.
Ølsted 137.
Ølstykke 114.
Ørby 118.
Østergade (i Hillerød) 28.
Østerport 50.

RETTELSE

Side 8, 2. Stk., 1. Linie: 41 Aar, læs 30.

INDHOLD

FREDERIKSBORG 7
HILLERØD 27
FREDENSBORG 70
SANDFLUGTENS DÆMPNING..... 92
LANDDISTRIKTERNE OG BØNDERNE 114